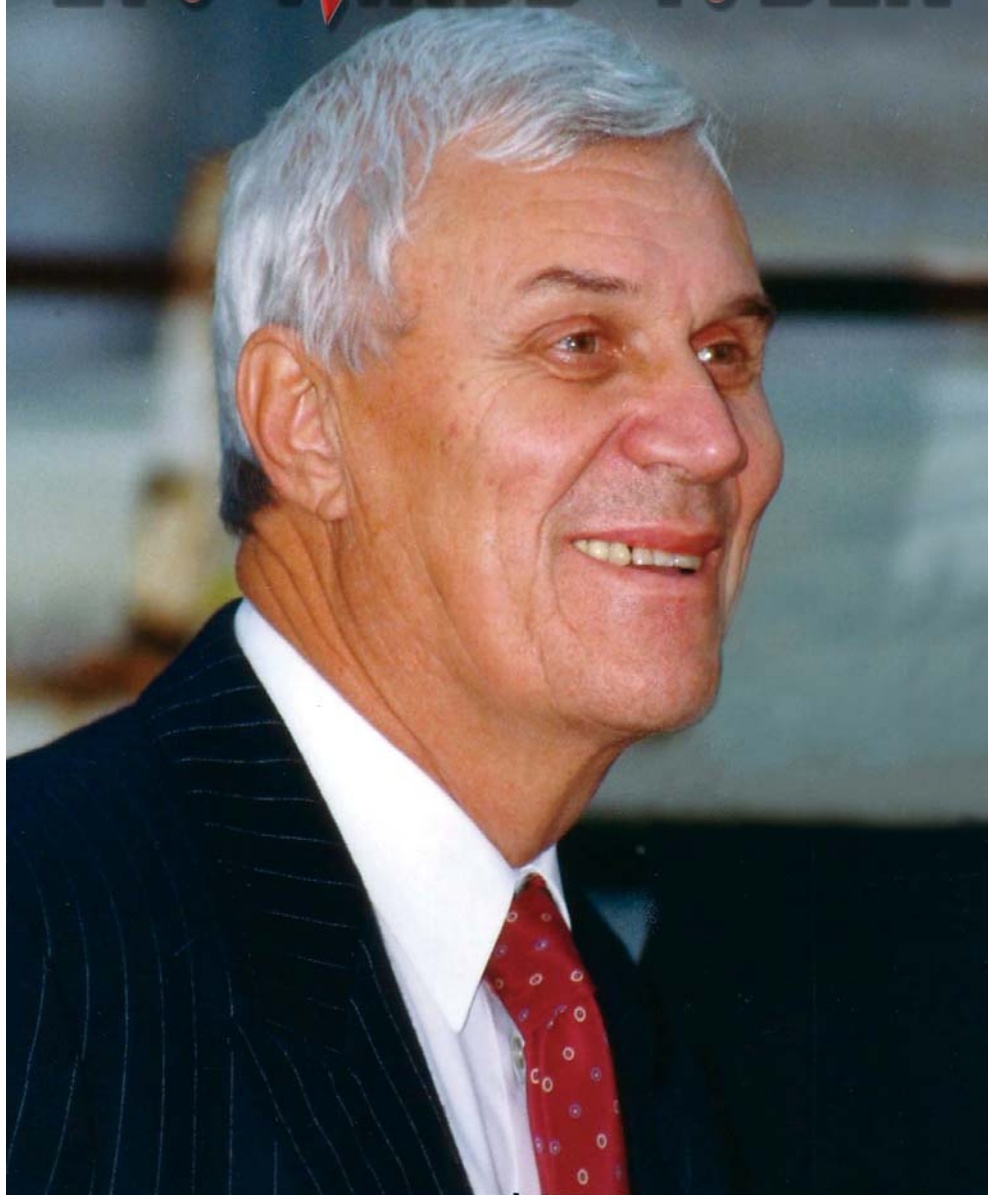

ЕТО ТАКЪВ ЧОВЕК

КНИГА ЗА КОЗМА КУЗМАНОВ

Съставителство -

Донка Кузманова и Марин Ботунски

Редактор -

Марин Ботунски

ЕТО ТАКЪВ ЧОВЕК

2008 г.

Марин БОТУНСКИ

ЕТО ТАКЪВ ЧОВЕК

Макар и рядко, идват такива моменти - когато е дошла любовта, когато изгубилият посока в нощната гора, изморен и отчаян види огън, когато трябва да кажеш дума за човек като Козма Кузманов - тогава усещаш как думите ти стоят непохватни и възбудени като първокласник, и най-напред идват ония, наперените и износените, увехналите, защото както е в живота - те седят на първия ред, на първия чин, пред първата трибуна и в първото студио... Но онова, което винаги е под ръка, не е истинското - тонове пясък се пресява за грам златни пращинки; знаят майсторите колко труд е нужен, за да се добие скъпоценен камък, да се обработи рубин.

Онези, услужливите думи от първия ред бързат, подсказват: довчерашият шеф на Националната електрическа компания Козма Кузманов е роден в Добрич на 28 септември 1936 година, завършил е електротехническият факултет на ВМЕИ - София, специалност "Електрически централи, мрежи и системи". Първото му работно място е в АТЗ - Димитровград, енергетик на суперфосфатно производство, по-късно главен енергетик. През 1965 вече е във Враца - главен енергетик на Химическия комбинат, заместник директор по техническия прогрес, за да изживее най-хубавите си и напрегнати години. През 1973 година става директор по експлоатацията на АЕЦ - Козлодуй, през 1977-ма - директор на ТЕЦ "Марица-Изток 2". От 1986

до 1988 година е директор на Дирекция "Безопасност" към Министерство на енергетиката. От 1988 до 1992 г. е зам. директор на "Енергоремонт" - Гълъбово. На 22 януари 1991 година отново е "повикан" в Козлодуй - управител на АЕЦ. (Шест години той стоя на мостика на този най-прецизен, отговорен, в мислите на мнозина от нас опасен и страшен, а всъщност благодатен за страната български кораб.)

Колко е примамливо кратко и лесно през очите на услужливите думи. А колко любов, всеотдайност, интелект, прегаряне от труд, пренапрежение и мъка са пресукали тези години. Защото всичко, с което се захващаше младият Козма Кузманов, се правеше за първи път в България. Защото се занимаваше и бе отдаден на светлината - най-дълбокото и изискващо светкавични реакции занимание...

Замисляли ли сме се защо движението на окото, на слънчевия, на светлинния лъч и на мисълта са възможно най-бързите? Защо щом се появи на изток, слънцето веднага насочва лъчите си на запад?

(И какво е светлинният лъч - три нематериални сили: лъчение, топлина и образец на формата, която го създава!) Окото се отваря и на мига съзерцава - слънце, дървета, треви, планини, облак, месец, звезди. Мисълта също на мига се прехвърля от изток на запад, от земя на море, от континент на континент, от човек на Космос.

Три нематериални сили създават и образа на Козма Кузманов.

Лъчение - за което могат да ви говорят и в Димитровград, и в Стара Загора, и в Козлодуй, и във Враца. Но и в Париж, Нововоронеж, в САЩ, в Германия. Слу-

шал съм атомни енергетици, инженери и професори, преводачи, работници, държавници - с каква признателност говорят за прехвърлените от Козма Кузманов към тях искри на търсачество и добронамереност, на най-висш професионализъм и най-земна простота, човечност.

Топлина - тя струи от дълбокото му разбиране, че действително живее само този, който помага на другите да живеят. Кой, бил по-близо или по-далеч от него, не е усетил каква е добра - и лъчезарна, и вдълбочена, и болезнена душата му?

Много вода изтече от запознанството ни до днес. Сам съм усещал човешката му и приятелска загриженост в трудните си дни. Когато коварна болест смути живота ми, той застана плътно зад мен, превръщаше ме към Военно-медицинска академия, интересуваше се, настояваше да не се протакат изследванията и операцията, идваше и ми преливаше кураж...

В редови дни съм се радвал на умението му да бъде равен с големите и с малките, доброжелателен и обикновен с ръководителя и с подчинения, с академичка и с работника. Топлела ме е отзивчивостта и премисленото спокойствие, което той внасяше в душите на козлодуйци, обикновени селяни тогава, напласени, та чак същисани, че ето на няколко километра от дома им ще се разбиват ядрата на атома, тая неясна и странна за тях сила... А сам, като управител на АЕЦ - Козлодуй, бе стриктен, взискателен, човек с особена отговорност към сложното и изключително важно за България производство. В тези години често гостуващ във врачанският ми дом, освобождаваше се от напрежението, спокойно сверяваше тревожни, остри мис-

ли, констатации. Сядаше на дивана, застлан с родопски китеник, очите му говореха и без думи. И много често, като се извиняваше с детски свян, за петнадесетина минути се отдаваше на съня. Така, както ние си говорехме, или се черпехме. Дори не даваше да го оставим сам, по-спокойно му било като "чувал" говорани. След петнадесет минути беше свеж и жизнен, първо се обаждаше в Козлодуй, проверяваше как вървят нещата, съобщаваше къде се намира и на кой телефон да го търсят при необходимост.

Козлодуйският му период е нещо като живот на гранична застава от която България не само премерваше сили, изравняваше и отстояваше техническия си интелект, а се изравняваше с най-развитите страни в атомната енергетика. Все по това време, и не без усилията и настойчивостта на Козма Кузманов, бе създаден изключителен по своите възможности кадрови потенциал.

Топлина излъчваше Козма Кузманов към най-близките си - съпругата му Донка Кузманова, инженер-химик, направила много за развитието на Химическия комбинат, на духовността във Врачанския край, стожер и опора на дома му; на тихият, мек и прецизен син Иван; на голямата надежда в семейството - дъщерята Надежда. Но и топлина, която приемаше от тях, и от тези, с които вървеше в обезопасения опасен път. И като я приемаше, пак я превръщаше в светлина, с която осветяваше предметите и живота ни.

Образ на формата, която го е създала, той е най-типичният пример за човек, създаден от техническото успоредяване на България със света. Сам застанал в редиците на тия, които изтеглят страната от мрака

към светлината, Козма Кузманов е вечно търсещ и вечно недоволен от постигнатото. Воденицата не се върти от водата, която е изтекла - тази мъдрост може да осмисли усилията му в познанието и в практиката. И увереността му, че няма река, през която не би могъл да премине човекът, и народът ни.

Той не вярва в лесните думи, в лесния живот, в лесната слава. Обича да подгърбва тежки товари. Съвременниците ни ще го нарекат работохолик.

Такъв е.

Но и доброхолик. Човеколюбец. Сърце, отворено за дружност, за кратката, но смислена радост от живота. За чистотата и истината.

През всичкото време знаех каква планина от отговорности лежи на плещите му. Знаех, че ще се справи, защото сам бе убеден, че колкото един живот е понаситен със събития, с действие, с дела - толкова е по-дълъг.

1996 г.

Донка КУЗМАНОВА

НАШИЯТ ЖИВОТ

*Той не скъпеше себе си. Разумно
раздаваше надежди и слова.
През тоя свят - и хубав и безумен -
премина със изправена глава."*

Павел МАТЕВ

Може ли да се изреже и отстрани мъката по загубата на човек като Козма? Как? Тя парализира волята за действие и живот. Но е и протест - срещу несправедливостите на Съдбата!

Аз протестирам, децата и внучките ми протестират, но...

Казват, че времето лекува!

Кой го казва?

В това "казват" се съдържа огромно недоверие. Съдържа се и надежда - щом "казват" - може пък да е истина?

И остава примирението - велико и безнадеждно! Остава вярата, че Светът не може да е сътворен несправедлив, безразличен и безсмислен!

***

След почти 50 години съвместен живот с Козма Кузманов, аз се обръщам към святите за мен спомени - вълнуващи, изтръгващи размисъл, негодувание и учудване за преживяното.

Противоречиво е... Първо защото не бих желала най-хубавите и съкровени неща между нас да бъдат за всички, които ще четат тези редове, и второ - защото спомените са всеобхватни и разнолики и не бих могла да ги разкажа в тези скромни редове.

... Срегнахме се на традиционния поход на ХТИ в Пирин, който се провеждаше през почивните дни в чест на 7 ноември. Годината е 1958. Групата ни - разнородна, но от хора, които добре се познават, разбират и уважават. За спасители от студентското дружество "Академик" са ни изпратени двама опитни планинари и алпинисти: Пепи Пеев от СУ "Климент Охридски" и Козма Кузманов от МЕИ.

Така всред суровата, вече зимна красота на Пирин се срещнахме и запознахме.

В София продължихме да се срещаме - имахме и други общи интереси освен туризма. Ходехме редовно на концертите на Софийската Филхармония, на опера и театър. Имахме големия и рядък шанс да слушаме и гледаме Рихтер, Коган, Гилелс, Константин Кисимов, Апостол Карамитев, Спас Джонев, Любомир Кабакчиев с Мила Павлова и Яворовите безсмъртни пиеси, Владимир Трендафилов и още много, много творци. Това бяха преживявания, чрез които ние разбрахме че сме единомишленици, мечтатели и в същото време реалисти.

Завършвайки следването си, вече съпрузи (1960 г.), напуснахме София, но не със съжалението за отминалите студентски години, а с вярата, че това, което ни очаква, ще бъде още по-вълнуващо и значимо.

През май 1960 г. се озовахме с назначения в джобо-

вете в Димитровград - млад град, млади хора, огромен за времето завод. Чувствахме се не само щастливи, а и пораснали за няколко дни! Всичко около нас беше мащабно и завладяващо!

Първите радости с устройването на жилището, първите покупки, подреждането, новите приятелства и най-вече работата, която за всеки от нас бе значима и отговорна! Още в началото усетихме ритъма на този труд, в който се твори без прекъсване, ден и нощ. Ние му се подчинихме веднага. Аз започнах работа на сменни. Тогава нямаше GSM, а и обикновените телефони бяха рядкост - имаше дни, в които се виждахме само за часове.

Дойде и първата ни отпуска!

Каква радост - февруари 1961 г. Заминаваме за Малъовица. Любимо място - като природа, като спомени. А там щяха да ни посрещнат приятели - хижарите Бай Боре и Леля Величка.

Още преди да тръгнем разбрах, че ще ставаме родители! Нови радости-мечти, планове и очаквания! Колко бяхме горди и как бързахме да споделим радостта си с всички близки и приятели!

Занизаха се дни на очакване на първата ни рожба! Покупки, планове, вълнения без край!

Решихме, че бебето ще се роди в Димитровград, за да знае един ден нашата рожба, че сме започнали там трудовия си път!

Моите родители настояваха "събитието" да бъде в Пловдив, където по това време наш съсед завеждаше родилното отделение. Как можехме да знаем, че нещата няма да са лесни (тогава нямаше видеозон), и ние отстояхме раждането да е в Димитровград.

На 20 октомври 1961 г. проплака нашият син - Иван (кръстен на дядо му Иван Кузманов) - юнак от всякъде, 4,200 кг. Каква радост, бележки, бонбони, висене по прозорците, за да го покажа и след това, разбира се, веднага в Пловдив. Живеехме в очакване на неделята, защото тогава се виждахме. Козма с нескривана гордост ми разказваше за първите успехи, за новите приятели, за това как бърза да дойде при нас и да види колко е пораснал Иван, когото еднородно нарекохме Ване!

Пристигането му в събота вечер беше празник за всички. Татко Козма, който явно много се затъжаваше, беше готов да го носи на ръце 24 часа.

Първата Коледа, Нова година, елхата, подаръците и емоциите около тях са незабравими!

През пролетта на 1962 г. се прибрахме в Димитровград. В нашия дом, в "нашия град" и само тримата. Занизаха се дни, изпълнени със сладки грижи и много, много радости! Така до момента, в който трябваше да започна работа.

За да ни помогнат, докато съм на работа (работех на 6 часа), при нас дойдоха родителите на свекървата ми - баба Марийка и дядо Георги, мъдри и достолепни хора, които тогава бяха на моята възраст сега. Козма беше израсъл с тях в една къща и казваше на баба мамо! Тяхното присъствие ни преля спокойствие. С опита си ни помагаха и научиха на много неща.

През есента решихме, че Ването за зимата ще замине за Добрич. Мама Ганка се пенсионира и беше готова да поеме задълженията по гледането на детето! Труден момент и за двама ни, защото пътуването до там не беше лесно, а и почивните дни не бяха мно-

го. Използвахме нощните влакове - като се събуди детето да сме там. Трудно се примирявахме с обстоятелството, че първото зъбче, първата стъпка, първите думи бяха без нас!

Успокоението бе, че той е на сигурно място, а ние можем спокойно да работим! Имахме възможност да четем, да почиваме, да се веселим с колегите си. От това време имаме приятели, с които поддържаме и до днес най-сърдечни връзки.

След почти две годишно пътуване до Добрич, Ването бе преместен за отглеждане в Пловдив - баща ми се пенсионира.

Пътуванията бяха ежеседмични, радостите големи, а общуването на Ването с дядо Генчо - твърде по мъжки! Вече говореше за коли, коне, машини. Всеки път ни посрещаше с обяснение за неговите нови "открития". Козма го поемаше и двамата правеха "големите" разходки.

Аз вече не работех на смени. Бях зам.-началник на карбамидното производство, а Козма - началник на цех "Електроснабдяване" на комбината - работа мащабна, отговорна и удовлетворяваща го. Всеки имаше какво да доработва и се прибирахме обикновено към 19 - 20 часа.

По това време Димитровградският театър бе във възход и ние не пропуснахме нито една премиера. Гостуваха и столични театри.

Така измина времето на разпределението ни. Ние не се възползвахме от възможността да напуснем, чувствахме се сигурни, удовлетворени и щастливи от дните ни в Димитровград.

През 1965 г. започна да се говори за изграждането

на Врачанския химкомбинат - автоматизиран и супер-модерен за времето си завод, първият със западни инвестиции. Козма бе поканен от министъра на Химията (бивш наш директор в Димитровград) за главен енергетик на Химкомбината - Враца.

Решихме да обърнем страницата. Какво обръщане - за мащабите на едно семейство това си беше революция!

Напуснахме Южна България, натоварени със скромната ни покъщнина, подминахме Пловдив и недоумението на родителите ми и се озовахме във Враца.

Градът беше неугледен, неприветлив и провинциален! Но за това пък планината беше до нас. Каква красота, какви гледки!

Започнахме нова работа, в която и от двамата се изискваше повече от колкото можехме да си представим и очаквахме.

Най-напред трябваше да допълним скромните си знания по френски език! Това изискваше упоритост, но беше важно, за да можем да работим без посредничеството на преводачите, което ни правеше по-оперативни, а и по-точни в боравенето с техническите термини.

Започнаха дните на строителството, монтажа, пробните изпитания. Оперативките бяха ежедневни, по-скоро еженощни, защото се провеждаха всяка вечер от 24 часа под ръководството на инж. Овед Таджер, който бе ръководител на обекта. Тази късна среща бе със строителите, монтажниците и инвеститорите. Това беше и времето, в което се срещяхме със сигурност и ние двамата. Време за много приказки помежду ни

нямаше. Прибирахме се вкъщи, хапвахме набързо (ако имаше какво) и лягахме! Работният ден започваше между 7 и 8 часа в зависимост от задълженията ни. Обяд в стола, който рядко ни събираше пак заради различните ни задължения. Дните и нощите ни бяха подчинени на новото, голямото, утрешното!

Единствено в неделя, с раниците на гърба, бяхме себе си и обикаляхме Врачанския балкан, за който до днес и до последните дни на Козма си спомняхме с удоволствие. Пеш до Пършевица, до Леденика, до мините, до Вола през Паволче и Челопек и къде ли още не! Чувствахме се като собственици на планината, защото врачани ходеха по лозята си! Почти никой не ходеше като нас!

През пролетта се завръщахме с големи букети от цветя и билки, а през есента - с шипки и лешници!

С напредване на работата тези разходки ставаха все по-редки! Нямаше време за сън, за приказки, за гости, за театър или концерт! Подчинихме дните си на завода, който ставаше все по-истински и красив, въпреки че мястото на което се издигаше се наричаше с недотам поетичното име "Миша падина".

Започнаха пусковите операции - на ТЕЦ-а, на отделните цехове и, разбира се, началото бе по електрическата част. Първи завъртания на двигателите, първи 72-часови изпитания. Козма бе на ход! Винаги с бележник, ватенка и каска! Дисциплиниран и взискателен преди всичко към себе си! Това впечатляваше чуждите специалисти, които бяха пристигнали у нас с представата за среща с аборигени едва ли не!

Уважението и респекта, които завариха, ги промениха като поведение, и като желание за контакти в чис-

то човешки аспект, а и като специалисти.

На 20 април 1967 г., след 18 месеца строителство, монтаж, предпускови и пускови операции, бе получен първият карбамид! Годишната продукция бе 600 000 т. Най-голямата мощност в света! Не бих казала, че всичко тръгна като по грамофонна плоча, но по оценката на чуждите специалисти - неочаквано гладко. Те имаха база за сравнение с други подобни заводи (разбира се по-малки от нашия). Тържественото откриване бе празник за всички. Речи, цветя, ордени и разочарования, защото не всичко бе оценено по достойнство към огромния труд.

Аз вече очаквах второто ни дете. Нови трепети, приготовления и планове за другия член на семейството! На 8 декември 1968 г. се роди и Тя - Надежда! Името бе решено спонтанно - на моята майка.

Надето се роди в София - рано сутринта, а в ранния следобед Козма и Ването вече бяха при нас. След два дни заваля и първия сняг. Бях много притеснена за пътуването до Враца. Лекарите настояваха да се приберем с влак, за да се избегнат всякакви рискове. Козма бе решително против и ние тръгнахме за Враца с колата, която ни служеше вярно и наистина пристигнахме благополучно.

Козма бе все така ангажиран - стана заместник директор на Комбината. Пуснаха и ЕИМ, нещо, което го бе погълнало изцяло.

Работата в Химическия комбината ни обогати с много нови знания, с преки впечатления от командировките в чужбина, с нови контакти и приятелства.

През 1971 г. на изборите за местни органи на дър-

жавната власт бях избрана за окръжен съветник, а след това преминах на държавна работа - заместник-председател на ОНС.

Разделях се с любимата си професия след като напразно всичко, което можех, това да не се случи. Но... такива бяха времената. Обърна се редът в къщи. Вече не бяхме заедно в комбината, не обядвахме заедно, не се връщаме заедно от работа. Всеки от нас тичаше ту за едното, ту за другото дете. Изведнъж станаха много задълженията от битов характер и по-малко времето, което оставаше за нас двамата.

Ново сътресение в понагласения ритъм бе преместването на Козма в Козлодуй. Струваше ми се, че трудно ще се справя - сама във Враца с двете деца и тази обществена работа, която много ме ангажираше.

Козма тръгна по новото поприще с огромен ентузиазъм. Отдаде се на работата изцяло. Започнахме да пълним библиотеката с книги за АЕЦ, и всичко свързано с централата.

Налагаше се да остава в Козлодуй в събота и неделя, затова ние с децата пътувахме до там.

Няма да описвам работата му в централата, успехите, трудностите и всичко останало. За това ще разкажат колегите му. Аз ще кажа само, че се раздаде без остатък, без да мисли за здравето си, за някакви облаги или обезщетения. През 1974 официално бе открита централата.

През 1976 г. бе сменено ръководството на окръга - партийно и държавно. Ние попаднахме под ударите на тази смяна. Испитахме на гърбовете си цялата сила на хорската завист, злоба и злорадство. Трябваше да напуснем Враца и то колкото по-скоро, толкова по-

добре. Бе декември 1976 г. Затворихме страницата на нашия 12 годишен труд в този край. Огорчени, без работа и някаква идея за бъдещето си, се прибрахме в Пловдив. Няма да описвам колко душевни и физически сили ни струваше всичко това. Колко тревоги за близките, за приятелите ни! Но не загубихме оптимизма си и не сменихме убежденията си. Дългите ни разговори бяха насочени към намирането на възможно най-добрия изход от създалата се ситуация.

След няколко месечна работа в Електроснабдяването на Пловдив, на Козма бе предложено да стане директор на ТЕЦ Марица - Изток 2. Централата на вълнища, мръсна и занемарена, но не можеше да избира. Аз останах с децата в Пловдив. Не работех, а и не можех да намеря работа. Радвах се, че Козма, макар и далеч има работа, която го удовлетворява. Тя пак изискваше пълно отдаване на енергията му, физическа и психическа. Виждахме се в събота и неделя, а през ваканциите отивахме с Надето при него. Пак пътувания, местения, непрекъснато разнасяне на книги, багажи, ноти (Надето напредваше с пианото и това радваше всички ни). Връщанията на татко й в Пловдив винаги бяха съпътствани с малки концерти.

Ването завърши гимназията като отличник. Кандидатства в ПЖИ "Т. Каблешков", където постъпи за да изкара и военната си служба. Не правихме нито шумен абитуриентски бал, нито шумно войнишко изпращане. След двете години в казармата той се яви на кандидат-студентски изпити и бе приет студент в МЕИ! Козма беше щастлив, специалността беше желаната.

Същата година Надето завърши 7-ми клас. Очак-

ванията ѝ за кандидатстване в Пловдивското музикално училище бяха променени. Решихме да кандидатства в Старозагорското музикално училище "Хр. Морфова", поне ние тримата: Козма, аз и тя да сме заедно. Надето бе приета. Ново местене, този път в Стара Загора. Така Козма щеше да се връща от централата, а сутрин да пътува обратно. Изморително и не винаги осъществимо. Централата изискваше от него много упорита работа, а започна и реконструкцията ѝ. Сутрин ставаше в 5 часа за да пътува. Беше му трудно, особено през зимата.

Започнах работа и аз. Надето пък беше прилежна, упорита и отлична ученичка, което много ни радваше. В училището организираха чести концерти, които посещавахме с удоволствие. През ваканциите ѝ се премествахме в с. Радецки, където Козма имаше жилище и така намаляваше умората от пътуванията до Стара Загора.

След завършването на Музикалното училище, Надето кандидатства и бе приета студентка в Музикалната академия в Пловдив. В същото време Ването завърши следването си и заедно със съпругата си започнаха работа в Енергоремонт - Гълъбово.

На 20 август 1987 г. се роди първата ни внучка Дорето. Посрещнахме събитието с много радост и мечти около вече порасналото семейство. Вече бяхме баба и дядо!

Вечер след работа се събирахме у Ването да се порадваме на малката ни и красива внучка, която се развиваше чудесно.

Със завършването на трите години от разпределението Ването и Диди се завърнаха в Пловдив. Ние ос-

танахме сами в Стара Загора. Отново пътувахме всяка седмица, за да сме с тях и майка ми, която, въпреки годините си, се грижеше за тях.

Стара Загора ни харесваше, особено през пролетта, когато всичко ухаеше на липа. Вече имахме и добри приятели, с които да общуваме. Представленията на Старозагорските опера и театър бяха развлечението, които не пропускахме.

В Стара Загора посрещнахме и промените през 1989 г. Не бих желала да навлизам в подробности, но постъпките на много познати ни озадачиха и изненадаха с бързото си преориентиране към новите претенденти за власт. Всичките събития коментирахме помежду си и с най-близките си. Времето минаваше в работа, не винаги приятни преживявания, общувания в тесен кръг и пътувания до Пловдив.

През зимата на 1992 г. Козма получи предложение да стане отново изпълнителен директор в АЕЦ "Козлодуй". Той не се колеба. Виждах го, че с удовлетворение се завръща към "голямата си любов" - АЕЦ. Аз бях раздвоена, по-скоро несъгласна. Неприятните спомени от напускането на Врачанския край се събудиха! Мислех, че няма повече да се връщаме там, но "съдбата" бе решила друго.

В годините, през които Козма не бе в Козлодуй, централата бе "пораствнала" с 2000 мгв. Новите мощности добавяха и нови отговорности. Започнаха работите по модернизацията и реконструкцията на старите блокове.

За това време на труд, които изискваше пълно себеотдаване, си спомням сега с противоречиви чувства, защото може би себеотдаването и самоотверже-

ността се отразиха на здравето му!

През тези години той успя да "промени" централата, хората и отношението към централата не само на сънародниците ни, но и на западните партньори.

В централата през шест месеца се сменяха екипите на WANO (Световна организация на ядрените оператори), съставени от французи. Те участваха в реконструкцията и модернизацията на АЕЦ. Всички станаха приятели на централата, на Козлодуй, на България! Отнасяха със себе си едно добро отношение и чувство към нас, което до тогава не бе познато.

Аз се връщах по тези места, но в повечето случаи бях заедно с Дорето. Тя обичаше пътуванията и гостуванията при дядо Козма. Незабравими и за двете ни са тези спомени. Когато бяхме заедно, в малкото му свободно време, ние бяхме щастливи.

Често с нас бяха и френските ни приятели, с някои от които запазихме отношенията си и до днес. Жан Пиер Делкасо присъстваше на семейните ни тържества, присъства и в тази книга със своите редове.

На 15 септември 1994 г. Дорето тръгна на училище. Изпратихме подobaващо нашата първа първолачка, която ни радваше с успехите си, отличното завършване на Математическата гимназия, приемането ѝ в УНСС и отличната ѝ работа като студентка. Това бе голяма радост и гордост за дядо ѝ, и той не пропускаше случай да го покаже.

През тези години Козма създаде много контакти и бе високо ценен специалист не само у нас, но и в чужбина. Бе избран за член на изпълнителното бюро на WANO. За първи път българин беше представен в тази организация и то в ръководния ѝ орган!

Съзнателно не се спирам на работата му като специалист и директор на централата, защото това би следвало да направят други хора. Аз ще кажа само, че работи с младежки ентузиазъм до пълно раздаване.

През следването на Надето имахме много радости и вълнения с нейните концертни изяви. Няколкото концерта с Пловдивската филхармония, с Врачанската филхармония, с камерния оркестър на София, със задгранични концерти в Румъния и Германия, с нейните солови концерти.

Дипломирането ѝ ни донесе радостта от връчването на първа диплома на випуска от ректора, покойният вече проф. Иван Спасов, когото дълбоко уважавахме в нашето семейство. Бих искала да спомена и другите двама професори, които имаха решаващ принос в ръзвитието ѝ като музикант - проф. Ат. Куртев от ДМА "Панчо Владигеров" и проф. Георги Петров от Пловдивската академия. Освен учители на Надето, те бяха, и надявам се ще продължат да бъдат, приятели на семейството ни.

През 1995 г. Надето се омъжи. Като всеки баща и Козма прояви известна доза ревност, но в крайна сметка прие фактите както е редно. Усещах го, че тъгува, защото губи повече от "своята Еч" - така гальовно се наричаха двамата.

На 7 юли 1996 г. се роди втората ни внучка - Кристина. По това време Козма вече бе на работа в София. Тези месеци на работа в НЕК бяха крайно изтощителни за него. Умората и напрежението си казаха думата и той, заради язва, прекара в болница цял месец.

В Пловдив се радвахме на малката Криси, която изпълваше домът ни със светлина и радост. Вече с

две внучки се чувствахме много стабилни, като баба и дядо.

През пролетта на 1997 г. Козма бе пенсиониран - разбира се не по собствено желание. Та може ли на 61 години, с неговия опит и знания, да остане вкъщи! Но новите порядки допускаха същото както и преди, въпреки многото приказки и обяснения. Как се чувстваше Козма не казвам, защото не го показваше, но знам със сигурност, че му беше тежко.

Прибрахме се окончателно в Пловдив - всички заедно.

През лятото на същата година се разделихме и с моята майка, която толкова обичахме. Предстоеше поредното изпитание - да свикнем с обстоятелството, че я няма.

През всичките години прекарвахме летата на Проглед - нашето "райско кътче", както го наричаше Козма. Сега, когато разполагаше със себе си и с времето си, можехме да стоим там по-дълго. Това се отразяваше добре на двама ни, и на децата и внучките ни.

Ването започна собствен "бизнес". Работеше упорито, търсеше съветите на татко си, а понякога търпеше и упреците му. Обстоятелството, че е Кузманов в повечето случаи му пречеше, вместо да му помага. По нашенска традиция винаги е имало хора с не до там чисти и благородни намерения. Въпреки всички превратности, той и до днес отстоява работата си с достойнство. Помага на семейството по всички възможни начини. За тази му синовна грижа ние с Козма му бяхме винаги благодарни! Благодарна съм и днес, защото благодарение на неговата отзивчивост успявам да реализирам нещата, които искам да направя в

памет на Козма.

Последните десет години наистина можехме да се радваме на семейството си, на свободата да пътуваме, да общуваме с приятели и близки. Козма се ангажираше с обществена дейност - ту в защита на малките блокове на АЕЦ, ту в Булатом. В продължение на две години бе и консултант в пловдивската фирма "Филкаб".

На 4 август 2001 г. се роди и третата ни внучка - Дона!

Богати сме на внуци! През тези последни години те радваха дядо си. Голямата обич и желанието да бъдат заедно му доставяше удовлетворение. Играеха на какво ли не, но играта на топка и състезанията по бягане им доставяха най-много емоции, затова сега те чувстват много остро и болезнено липсата му.

През пролетта на 2006 г. Дорето завърши гимназия и както му е редът - изпратихме първородната си внучка на бал. Лятото прекарахме на Проглед с Надето и двете й прекрасни дъщерички - Криси и Дона. Беше щастливо и спокойно лято. Идваха ни на гости много приятели, но аз с тревога забелязах, че Козма отслабва и не се храни добре.

За 70-тия му рожден ден пристигнаха от Франция семейство Делкасо. Прекарахме чудесна седмица, в която им показахме много и прекрасни неща от България.

Отбелязахме нашите 70 годишнини, като поканихме всичките си роднини. Беше трогателно. След това решихме да поканим и приятелите си. В началото Козма се противеше на моята идея за това събиране, но след увещания от всички ни се съгласи. Сега, като си

спомням за този ден, си казвам: "Боже, добре, че го направихме! Това бе едно сбогуване с приятелите му, с колегите му, с тези, които го уважаваха и обичаха!"

Съвсем скоро дойде болестта. Тръгнахме по прегледи, изследвания...

Коледата и Новата 2007 г. посрещнахме по традиция в дома на Надето. Тревогата от очакванията около здравето на Козма витаеше в нас, но никой не говореше за това.

В началото на 2007 г. дойде и зловещата диагноза. Бяхме шокирани. Но решението ни да се борим с коварната болест бе единодушно.

Последва операция в Александровска болница - София, и надеждата, че ще победим жестоката болест. Правехме всичко, което е необходимо. Надето бе неотлъчно край нас, а също Криси и Дона. Двете даряваха дядо си с искреността на своята безкрайно чиста любов и му вдъхваха сили за борба с болестта.

През лятото за един месец бяхме на Проглед всички заедно. Той се почувства по-добре, а ние със затаен дъх следяхме развитието на болестта. Беше минала първата лъчетерапия! Колко много надежди!

Уви! Завръщането в Пловдив ни върна към жестоката реалност. Последваха още две лъчетерапии!

Козма понасяше всичко без оплаквания. Това ни успокояваше и караше да очакваме "чудото". Говорехме с него за бъдещи пътувания, за бъдещи ремонти на Проглед, за внучките и какво ли не! Гостуваха ни и приятели и близки.

На 8 декември 2007 г. бяхме на гости у Надето за рождения ѝ ден. Прекарахме го с надежда и скрита

тревога! То бе последното празнично събиране на цялото семейство. Следващите няколко дни той бе спокоен, разговаряхме за много неща, но беше твърде отпаднал. И спря да чете, което беше тревожно!

Краят дойде неочаквано - жесток и без изход!

Бе 14 декември 2007 г.!

Козма го няма, няма го бащата, няма го любимият дядо, приятелят и близкият, най-близкият ми човек!

Тази загуба е най-невъзвратимото, което трябваше да преживеем.

Изпратихме го в последният му път с обич и мъка.

Сега се стараем да поддържаме неговия ритъм, неговите правила на живот. Внучките редовно търсят звездата на дядо, на Козма! Те знаят, че той се е превърнал в звезда!

Тези обяснения са за тях! За нас, неговото семейство, е жестоката и несправедлива истина, че Козма го няма! Другата истина е, че присъства във всеки наш ден, но това не ни го връща.

На 15 септември 2008 г. Дона тръгна на училище! Третата внучка не бе изпратена от дядо си!

Една случка от последните дни показва, колко много ни липсва. Казах на Криси и Дона да мислят за подаръците за Дядо Коледа, за да напишем писмата навреме. Без да се замисля, Дона рече: "Ще му пиша да ми върне дядо! Друг подарък не искам!"

Това е сега нашето ежедневие - спомените за Козма и мисълта да живеем така, че той да одобрява стореното от нас, да го смята за достойно, ако ни вижда от звездата си!

Остават делата и борбата му в името на България и на българите. И нашата обич, за която не може да

разкаже и най-добрият разказвач.

Сбогом! Сбогом, мили и незабравими съпруге, татко и дядо!

Мария Иванова КУЗМАНОВА - ДОБРЕВА

**НЕ САМО ГО ОБИЧАХ,
АЗ МУ СЕ ВЪЗХИЩАВАХ**

СЕМЕЙСТВОТО

Ние с брат ми бяхме щастливи деца, отгледани с много обич, грижа и всеотдайност от нашите прекрасни родители - учителите Иван Кузманов и Ганка Папанчева - Кузманова. Ревностни радетели на българската просвета и култура, те оставиха незаличима следа в духовното развитие на нашия роден край и заложиха основите, върху които ние израснахме като личности. И двамата са потомци на будни възрожденски семейства. И двамата са възпитани в духа на българските национални добродетели.

Родителите на татко не познавам - починали са преди раждането ми. Мама ми е разказвала за тях. Дядо, свещеник Козма Георгиев, е родом от град Прилеп, баба Захария - от Битоля. Образованието си дядо Козма получава в Киевската духовна семинария. Много начетен, високо образован, той активно участва в борбата за освобождение на Македония от турско робство. Бил е член на Македонския Революционен комитет, съратник на Даме Груев. Предупреден от свой съсед-турчин, че се готви ареста му, той бяга със семейството си в свободна България и през 1894 година се заселва в Силистра. През целия си живот, освен духовен пастир, дядо е бил истински родолюбец, учител в Прилепската гимназия, буден общественик и пуб-

лицист. Баба, всеотдайна майка, добра домакиня, предана спътница на своя съпруг, е родила осем деца, отгледала и възпитала шест. Гледам я по снимките - дребничка, крехка, съсухрена, но мама казваше, че била със несломим дух и я оприличаваше на Султана от "Железния светилник" на Димитър Талев.

Мама е от рода Папанчеви - също известен добруджански род. Дядо Георги е роден в село Медвен, а баба Марийка е от село Градец. И двете селца са в Котленския Балкан. Захари Стоянов (също родом от село Медвен) много точно и картинно описва живота и съдбата на балканджиите от тоя край. Много от тях, както и моят праядо, са се заселили в Добруджа, търсейки поминък за семейството си.

Баба и дядо носеха типичните за българите добродетели - честни, почтени, трудолюбиви, грижовни за семейство и дом, отзивчиви и съпричастни, готови да помогнат и на непознат в беда, сърдечни и весели. Будни и любознателни, те четяха до последните си дни. Стремели са се да дадат добро образование на децата си, мечтаеха да видят внуците си високо образовани, успели в професията и живота.

Татко завършва гимназия в родния си град, а мама в София, в българска гимназия. И двамата продължават образованието си в Букурещкия университет, татко във Филологическия факултет, специалност латинска сравнителна и романска филология, а мама в Природо-научния факултет, специалност естествени науки. Още като студент татко се записва и в Юридическия факултет и през 1935 година се дипломира като правоспособен юрист. След завършване на висшето си образование с отлична диплома "магнакум лауде",

пред татко се разкрива възможността да специализира в Сорбоната. Трябвало е само да промени името си - да звучи като румънско. Татко отказва и вместо да специализира в Париж, приема поканата на Българското културно общество от Добрич и става учител в Българската мъжка гимназия. За хората, които са го познавали, неговият избор не е бил изненада. Но във времето, когато Южна Добруджа е била под румънско владичество (след Ньойския договор), това било равносилно на подвиг.

Родителите ни отдадоха силите и живота си на благородната учителска професия. Като учители и директори, татко - на мъжката, мама - на девическата гимназия, те оставиха ярък спомен в съзнанието на добричлии. Те бяха истински УЧИТЕЛИ, учители по призвание, учители - възрожденци. Те не само преподаваха, те учеха и възпитаваха поколения добруджанци, даявайки ги със знания, със своята житейска мъдрост, благородство, човечност. И двамата бяха изключително обаятелни, като осанка, излъчване. Образовани и интелигентни, строги и взискателни, тактични и отзивчиви, те бяха не само уважавани, те бяха обичани от ученици, родители, общественост.

Тях отдавна ги няма, но мислите за тях винаги ще ме изпълват с много обич и признателност...

КОЗМЕТО

Козме, аз така се обръщах към моя брат, въпреки разликата в годините ни. Той много настояваше да му казвам "батко", а аз, от някакъв необясним детски инат, така и не възприех това обръщение. Но още в тия далечни години съм го чувствала неделима част

от живота си, от себе си, наред с мама и татко.

Връщайки се много назад в годините, пред очите ми се нижат един след друг спомени като картини и сред тях до мен неизменно е усмихнатото лице на Козмето. Тая, само негова усмивка, не се промени с годините и винаги ми напомняше момчешкото лице от моите първи спомени.

Ние израснахме в дядовата къща в Добрич с мама, татко, дядо, баба и семейството на най-големия мамин брат - голямо, шумно, патриархално, българско семейство, в което бяхме закърмени в духа на българските национални традиции.

Козмето беше буйно и палаво момче и често се прибираше след игра с някоя сериозна рана и като малка все ми се струваше, че избира най-трудния начин за постигане на дадена цел. Сега бих казала: не само не се спираше пред предизвикателствата, а сам ги търсеше и преодоляваше.

Беше образцов ученик. А и всичко му се отдаваше с лекота. Спомням си, че се стремях да бъда като него: да пиша хубаво, да бъда между отличниците, да подреждам шкафчето с учебниците не по-лошо от неговото.

Когато поотраснахме, започнах да осъзнавам колко хубаво е да имаш по-голям брат и то като Козмето. Не само си го обичах, аз му се възхищавах. Чудех се как успява във всичко: да бъде отличен ученик, участник в кръжок, концертмайстор на гимназиалния симфоничен оркестър, кларнетист в духовата музика, изявен общественик...

Когато стана студент, най-хубавите дни бяха, когато бе във ваканция при нас. Очаквах го винаги с не-

търпение. Двете първи години на моето следване в София живяхме заедно. Тогава най-осезателно усетих братското рамо - чувствах се сигурна, спокойна, защитена от всичко и от всеки от моя брат. Така бе и по-нататък през целия ми живот. Даже вече възрастна, майка и баба, аз си останах за него по-малката сестричка. Така ми и казваше често "сестричко".

Професионалният път на моя брат го изведе много напред и му даде възможност да изяви много свои качества и достойнства. Горда съм с него!

Животът ни раздели, виждахме се рядко, понякога даже и за кратко. Но връзката между нас, здраво заложена още от детството ни, братската обич, останаха за винаги. Надявам се, че сме успели да възпитаеме в този дух и поколенията след нас.

Болката от загубата на Козмето е още по-силна, защото като че ли след като той си отиде, пред мен се затръшна още една врата - последната, която ме връщаше в прекрасните дни на моето детство, която ме свързваше с моето родно семейство...

доц. д-р , капитан I ранг КИРИЛ МЕДНИКАРОВ

УЧЕНИЧЕСКИТЕ ГОДИНИ НА КОЗМА

През далечната 1947 година семейството ми се пресели в град Добрич. От селското училище попаднах в елитната прогимназия "Райко Цончев", при това в края на първия срок. Отначало бях объркан. Нова обстановка, градска среда, нови непознати съученици, нови учители, които за разлика от селските бяха високообразовани. Новите ми съученици, умни, чисто облечени деца, бяха дружелюбни и добре се отнасяха към мен. Въпреки това ми беше трудно и бях объркан. И в това объркване в моя спомен изпъква едно усмихнато лице - лицето на Козма. Винаги ведър, отзивчив, готов да помогне, интелигентен и възпитан, той пръв разбра объркването на малкото селянче. Сприятелихме се и нашата дружба остана завинаги.

Разбира се и на село съм имал верни другари, с които съм играл и учил. Но Козма беше друго нещо. Неговата личност будеше уважение с качества, които аз ценях и уважавах. И не само аз. Неговите качества оценявах всички съученици.

Времето, когато учихме в прогимназията и гимназията (1947-1954 г.), беше тежко време за България. Само който е преживял тия следвоенни години, може да каже колко е било трудно за българите тогава, какво значи глад, купонна система, жилищна криза. Преглеждах ученическите си снимки и не открих в тях нито едно дете с наднормено тегло - основният проб-

лем на днешните деца. Но въпреки трудностите, в ония години имаше ентузиазъм и оптимизъм, имаше вяра, че животът ще бъде по-хубав, по-мъдър. Имаше повече усмивка в детските лица.

С Козма бяхме все заедно, защото освен в училището бяхме заедно и в детските игри. Свързваше ни любознателността и книгите. Нямахме книжка, която Козма е прочел, която и аз да не прочета. Като започнем от Ян Бибиян, Винету, Поразяващата ръка, пиратите на Емилио Салгари, капитан Хатерас, капитан Немо на Жул Верн, които разпалваха детското ни въображение. В игрите ние често се вживявахме в героите на Карл Май и Майн Рид.

Преглеждайки старите ученически снимки и оценявайки кой от нас какъв е станал, с приятна изненада констатирам, че почти всички от моите съученици се реализираха в живота като висококвалифицирани специалисти. И се питам как стана това. Само с ентузиазъм и трудолюбие ли? Кое всъщност ни помогна да се реализираме?

Очевидно, че на тия въпроси еднозначно не може да се отговори. Но има един много важен фактор, който съвременното ни общество е пренебрегнало недопустимо - факторът училище. И най-вече учителския авторитет. Преподавателите по него време вдъхваха респект и уважение. Незабравими за мен и сега са учителите ни от прогимназията: Недялков по геометрия, Димитрова по алгебра, Недялкова по география. С каква отговорност те изпълняваха задълженията си и какво желание за наука и знание разпалваха у нас. А учителят по музика Качулев беше уникален. Макар и дребен на ръст, той беше голям музикант и запали голя-

ма любов към музиката у нас. Нашият хор поставяше оперети. В ония гладни години Качулев ни водеше във Варна на опера. И ние слушахме в захлас от галерията на втория балкон на оперния театър "Травиата", "Бохеми", "Евгений Онегин". А моите синове, които израснаха във Варна, нито веднъж не са заведени на опера или симфоничен концерт от техните учители по музика, които да ги въведат в тайнството на класическата музика, както правеше това Качулев.

По-късно в гимназията учителите ни също имаха железен авторитет пред нас. Това бяха висококвалифицирани, интелигентни и възпитани хора, които не само ни учиха, но и ни възпитаваха. Бяха много строги и възискателни. Нарушенията не се прощаваха. Понякога нещата се оправяха и с някоя плесница. Но никой от наказаните не смееше да се оплаче, защото родителят наказваше още по сурово провинилия се за това, че учителят му е ударил плесник. Колко са далеч от това мислене днешните бащи и майки на нашите гевезанчета. Сигурно и сега има добри учители, но си мисля, че едва ли са толкова всеотдайни, колкото нашите, за да имат такъв авторитет. Няма да забравя до последните си дни имената на Дърленски, Лазаров, Караиванов, Михайлова, Маринов, Кангалова и др.

По наше време лидери в класовете бяха не най-буйните и палавите момчета, а най-добрите ученици. И най-добрият между нас беше Козма. И той беше буйно момче, участваше във всички лудории, но винаги си имаше едно наум, защото родителите му бяха гимназиални учители и той не допускаше да излага авторитета им с глупави постъпки.

Баща му Иван Кузманов, имаше македонско потекло. Всеки, който е запознат с историята на Добруджа, знае че тя е заселена с българи основно след Освобождението от турско робство. Преди това е била една целина, която турските султани са раздавали на своите заслужили паши и бейове, където те са се заселвали и заграбвали толкова земя, колкото са могли да обработват. Всичко е било ливади, които никога не са били разоравани, а са служели само за паша на стадата овце, които след зимата са пристигали тук, водени от овчари балканджии. Това добре описва Захари Стоянов в първите глави на "Записки по Българските въстания". След освобождението изоставените чифлици на избягалите турци се превръщат в села, които бързо се заселват от балканджии и изселници от източна Тракия и Македония. Това става особено интензивно след Илинденско-Преображенското въстание.

Не съм много сигурен кога дядото на Козма (отец Козма) се е преселил от Македония в Добруджа, но неговият род е един от авторитетните добруджански родове. Майката на Козма - Ганка е от друг добруджански род - на Папанчевите.

И така в учение и игри ние растяхме и възмъжавахме. Летата вече не бяха само за игри и забавления, а започнахме да работим по строежите и в селското стопанство, за да изкараме по някой лев в помощ на семействата. И все пак любимото ни занимание беше четенето на приключенски романи. Полека лека започнахме да се увличаме по техническа литература. Беше ми попаднала една книга на руски "Корабль" с техническо описание на различни кораби, корабни устройства и механизми. Този път първи я прочетох аз,

а Козма след мен и той така се увлече и така почнахме да следим всичко за морската техника, като че ли всичко друго остана на втори план. Когато заговаряхме за морска техника Козма, който ме считаше за по-напреднал в това направление, ме наричаше "спец". Така ми се появи прякорът "шпецо" - но си беше само между нас. Винаги, когато се срещяхме по късно, дори и на последната ни среща се обръщаше към мен с "шпецо".

С Козма ни свързваха и други неща. Едно от тях беше любовта към музиката. Като деца пеехме в хора на Качулев, а след това в гимназията свирехме в духовата музика. Тук учител по музика ни беше Йосиф Душек. Баща му, чех по националност, е бил придворен капел-майстор, дошъл в България след Освобождението. В град Добрич по това време Душек бе единственият висококвалифициран музикант. Като личност беше много колоритен. На какво ли не можеше да свири, а със цигулката можеше да имитира всякакви музикални инструменти и звуци. Създал още в румънско духовата музика на българската гимназия в град Добрич, инструментите за която бяха закупени с парите на местните добричлии. Репетициите на духовата музика за нас бяха удоволствие, независимо че понякога Душек удряше с бухалката на тъпана по главите на тези, които свиреха фалшиво. Дори това приемахме без да се сърдим.

Но докато музиката за мен беше естетическа наслада, а аз бях само един любител, Козма имаше твърде професионално отношение към нея, защото още от малък е започнал да свири на цигулка. И когато в гимназията беше създаден симфоничен оркестър, той

бе водач на първите цигулки - концерт майстор. Сигурно звучи невероятно, но още в началото на петдесетте години на миналия век в Добрич имаше държавен симфоничен оркестър, който редовно подготвяше и изнасяше концерти. И ние, учениците от мъжката и девическата гимназия, бяхме редовни слушатели.

В последната учебна година в гимназията старият учител по физкултура Андреев беше пенсиониран. На негово място назначиха бате Станчо, един младеж от нашата гимназия, две години по голям от нас. След девети клас той отиде в Пловдив във физкултурен техникум и когато го завърши, съвсем млад стана учител в гимназията. Не знам дали той бе причината, но ние изведнъж се запалихме много по спорта. Много от нас станаха спортисти - по-точно състезатели по лека атлетика. Козма бягаше на средни разстояния, Милю Михайлов беше спринтьор, Живко Станачков мяташе копие, аз диск, Денко Журналов тласкаше гюле. Ходехме по градски и окръжни състезания. Кой знае какви големи успехи не постигнахме, защото бяхме хилави и мускулната ни маса недостатъчна, но въпреки това мисля, че спортът ни даде много, мога да кажа повече за духа, отколкото за тялото.

Ако трябва да отговоря кое качество в Козма ми е харесвало най-много, ще се затрудня, но бих посочил на първо място честността. В детството и в детските игри се случва да хитруваш. И да не излъжеш, то поне да скриеш истината. Такова нещо в Козма на съм забелязал никога.

Завършихме гимназията успешно. Матурите приключиха и както се очакваше, Козма беше пълен от-

личник - златен медалист.

След завършване на гимназията пътищата ни се разделиха - той се отдаде на енергетиката, а аз - на морето. Козма следваше в Политехниката в София, а аз учих в Морското училище във Варна. И колкото и рядко да сме се срещали и колкото и по различен начин да се развива нашите съдби, докато съм жив, в моите спомени от детството ще грее ведрото усмихнато лице на Козма.

Доц. д-р по философия Любомир ИВАНОВ

МОДЕЛ НА ИСТИНСКИ РЪКОВОДИТЕЛ

Семейство Кузманови-старши, бащата и майката на Мария и Козма, носеше впечатляващ духовен аристократизъм. Старите Кузманови бяха достолепни учители с богата култура. Може би Иван Кузманов беше лидера на тогавашното поколение добрички учители, които пренасяха стария аристократизъм в едно ново, с неутвърдени ценности, но със запазено родолюбие и любознателност на добруджанеца, общество.

Иван Кузманов и Божидар Ханджиев бяха емблематичните фигури на учителството в тогавашна Добруджа по време на румънското владичество и първите десетилетия след 9 септември 1944 г.

Иван Кузманов респектиреше с осанката си и уважението към своите ученици, съчетани с изключителна възискателност към тях - качества, станали пословични.

Децата на Кузманови-старши нямаше как да не възприемат традициите и ценностите на истинските български учители в тогавашна Добруджа. Сериозността с която се захващаше за всяка отговорна работа Козмата (както му казвахме ние, неговите приятели) показваше ясно корените на моралните императиви, които той изповядваше и защитаваше през целия си живот. Картата, която можем да направим на обектите на които той работи, и то все на отговорни длъжност-

ти, можем да наречем забележителна със своята мащабност и трудност на ангажиментите. Според мен Козма Кузманов беше модел на истински ръководител.

Аз съм по-голям на години от Козмата и съм свидетел на една част от неговата студентска биография. Той беше сериозен студент и добър приятел. Многобройните срещи на Козмата с Иван Байчев също изиграха своята роля в израстването на по-младия Козма. Иван Байчев носеше най-добрите черти на нашето поколение - интелект, амбиции за умствено израстване и широка култура - математическа, музикална, литературна и философска.

На неделните сбирки, които ставаха на софийската улица "Авицена" № 11, се събирахме - математици, музиканти, художници, фолклористи, философи. Там провеждахме оживени дискусии и беседи по различни специалности. Често на тези сбирки присъстваше и по-младият от нас Козма Кузманов. Въпреки разнообразието на специалностите се търсеха общи проблеми и това предизвикваше изключителен интерес. В края на дискусиите се правеха малки концерти от музикантите.

Студентските спомени за моето приятелство с Козмата бяха много повече и по-ярки в сравнение с времето, когато всеки започна работа в различни краища на България. Въпреки това, десетилетия по-късно продължаваха нашите приятелски контакти във Враца, София, Пловдив, Проглед... Споделяхме мисли и спомени като не забравяхме да се върнем към един много интересен период, когато с Козма пеехме в Добричкия ученически хор "Дунаевски", ръководен от го-

лемия музикален педагог Николай Качулев. Много приятен и изпълнен с незабравими емоции беше летният лагер на хористите в гр. Варна.

Човешките качества на Козма Кузманов бяха събрани в едно прекрасно съчетание от висок професионализъм, широка култура, сериозност при изпълнение на обществените ангажменти, човечност в отношението към колеги, приятели и опоненти, кавалерско и джентълменско поведение. Козма Кузманов добре виждаше обществените проблеми и недостатъци, но това не му пречеше да има силно развито национално, патриотично чувство. Той обичаше своята родина, българската природа, красивите планини, които обикаляше в свободното си време.

Спомените за Козма Кузманов, срещите ни с него и съпругата му Дора живеят в нашето съзнание, на мен и съпругата ми Мария, която имаше удоволствието да работи известно време с големия **ЧОВЕК И ПРИЯТЕЛ** Козма Кузманов.

София, юни 2008 г.

Козма Кузманов

УСПЕШНАТА РАБОТА НА НАШАТА ЦЕНТРАЛА БЕ ПРЕДОПРЕДЕЛЕНА ОЩЕ В НАЧАЛОТО

- Господин Кузманов, Вие сте директорът, под чието ръководство преди 30 години е осъществена уникална технологична операция - пускът на първия ядрен енергоблок не само в България, но и в Югоизточна Европа. Кой е най-яркият Ви спомен от това време?

- Ще започна с уточнението, че с пускане на първи енергоблок преди 30 години малка България стана не само първата в Югоизточна Европа, но и тринайсетата в света страна с атомна енергетика. България бе и сред първите в Европа - след нас словаците пуснаха АЕЦ "Бохунице", унгарците - АЕЦ "Пакш", а словенците - АЕЦ "Кръшко".

Спомените ми от онези години наистина са много, но това, което смятам за най-важно, което не мога да забравя, са устремът и ентузиазмът на хората, които подготвиха и реализираха пускане на първи блок. Мисля, че днес трябва да се преклоним пред специалистите, работили за изграждането и пускането в експлоатация на АЕЦ "Козлодуй" - инвеститори, проектанти, строители, монтажници, експлоатационен персонал. Всички те поеа на плещите си огромна отговорност и успешно се справиха с предизвикателствата,

които стояха пред тях.

Специално искам да подчертая постиженията на експлоатационния персонал, който нямаше реален практически опит в управлението на ядрени реактори и енергийни ядрени блокове. За кратко време екипът успя да усвои тази уникална технология - едно от най-великите научни открития на миналия век, и да отговори на високите критерии за нейното приложение.

Според мене това е най-важното, което предопредели и по-нататъшната успешна работа на електроцентралата и нейния висок международен рейтинг.

- Разкажете за екипа, подготвял и реализирал пуска на първи блок.

- Екипът бе съставен от млади специалисти, които всъщност не бяха много. Част от тях бяха завършили ядрена енергетика в бившия СССР, други - техни колеги, възпитаници на Машинно-електротехническият институт в София и на физическия факултет към Софийския университет. Те всички бяха преминали кратковременно обучение в Нововоронежката АЕЦ в СССР и тренировки по управление на научно-изследователския реактор към БАН.

В никакъв случай не трябва да се пренебрегват и съветските специалисти. Те бяха тези, които в началото ръководеха подготвителните операции, а за известен период - и операциите по пускането на блока. За неocenимата помощ, която те ни оказаха, както по време на изграждането на електроцентралата, така и по време на предпусковите операции, по време на пуска и началния период на експлоатация на блоковете, ние трябва винаги да им бъдем дълбоко благодарни.

Тук отново искам да подчертая, че за успеха на всич-

ки извършвани дейности, освен добрата подготовка във висшето учебно заведение, огромно значение имаше моралната мотивация на младите специалисти, голямото им желание да се учат, развиват и усъвършенстват, да реализират не толкова себе си, колкото този уникален обект - първата българска атомна електроцентрала. Липсата на практически опит бе преодоляна именно с тези качества, които, убеден съм, и днес работещите в атомната централа притежават. Тогава бяха формирани и много от сегашните ръководители на електроцентралата, много от експертите на Агенцията за ядрено регулиране (АЯР), много експерти и сътрудници на Международната агенция по атомна енергия, както и на други атомни централи по света - САЩ, Франция, Канада, ЮАР.

- Какви бяха отношенията на АЕЦ "Козлодуй" с международната ядрена общност в първите години на създаването и развитието на ядрената енергетика в България?

- Тогава работехме в условията на една относителна изолация. Контактувахме в рамките на едно ядрено общество от страните на бившия социалистически лагер, оглавявано от изтъкнати специалисти от СССР. По линия на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ) работеше секцията по ядрена енергетика, известна като "Секция № 5".

Ежегодно се провеждаха сесии, подобни на заседанията и семинарите на WANO. На тях се обменяше опит, информация, съобщаваха се новости, търсеха се пътища за подобряване на безопасността, което несъмнено бе много полезно, но за съжаление няхаме информация за работата и новостите на западните

атомни електроцентрали, за техните подходи в осигуряването на безопасността, за критериите, които гарантираха тази безопасност.

За разлика от онова време, днес България е пълноправен активен член на МААЕ - организацията на ООН, основен фактор в определяне и гарантиране на единните критерии за безопасност на атомните електроцентрали, като се започне от изграждането им до приключване на тяхната експлоатация и съхранението на радиоактивните отпадъци. Не без значение за България е и фактът, че нашата АЯР зае своето полагащо се място и активна позиция в работата на ИЕМВА - институцията на Европейския съюз, която определя и основните критерии за безопасност на европейските атомни централи.

- Резултатите от мисиите ASSET и SRM на МААЕ през 1990 и 1991 г. завършиха със забележки и препоръки по отношение на експлоатационната безопасност на I - IV енергоблок. Как бяха мотивирани специалистите да приемат тези резултати като сериозно професионално предизвикателство за разработване и стартиране на редица от програми за повишаване на безопасността на 440-мегаватовите блокове?

- В началото на 90-те години мисиите констатираха редица недостатъци и слабости в поддръжката на АЕЦ "Козлодуй", а според разбирането на западните експерти една атомна централа трябва да респектира още с първоначалните впечатления от начина, по който е поддържана. Това разбиране бе особено силно след аварията в централите в Три Майл Айланд и Чернобил. Освен това, тогава и централата не бе подми-

ната от силната политизация, резултат на атмосферата в цялата страна през онези години.

След много разговори, срещи - непрекъснато се събирахме и разговаряхме на различни нива със специалисти, с ръководители, със синдикати - хората разбраха, че всички имаме една обща цел, да изведем централата на проектно ниво и да възстановим доброто ѝ име. И пак с много ентузиазъм и чувство за отговорност, но вече с натрупания през годините опит и професионализъм, всички заедно тръгнахме да разработваме и изпълняваме програми за модернизация, които, държа да подчертая, бяха далеч по-мощни от тези в редица други атомни електроцентрали не само в Европа, но и в другите части на света.

Откритата информационна политика помогна постепенно да бъде преодоляно предубеждението на обществеността. Специално искам да отбележа заслугите на една голяма личност - англичанинът лорд Маршал, създател на Световната организация на ядрените оператори WANO, с чиято решителна подкрепа започна и се осъществи голяма част от програмата за повишаване безопасността на малките енергоблокове и с чиято активност се популяризираха постиженията на АЕЦ "Козлодуй". Благодарение на лорд Маршал, в противовес на многобройните атаки срещу електроцентралата, АЕЦ "Козлодуй" зае място в списъка на безопасните и ефективни атомни електроцентрали в света.

- През последните години Вие активно участвате в работата на Гражданския комитет за защита на АЕЦ "Козлодуй", БУЛАТОМ и Българското ядрено дружество, подкрепяте работата на коле-

гите си и сте добре информиран за актуалното състояние на атомната централа. Каква е Вашата оценка днес за АЕЦ "Козлодуй"?

- Аз никога не съм се съмнявал в качествата на специалистите и в състоянието на централата, които през последните години нееднократно получаваха много високи оценки от МААЕ.

- Вашето послание към хората, които работят в АЕЦ "Козлодуй"?

- Това, което смятам за особено ценно, е, че едновременно със запазването на традициите, изградени в продължение на 30 години, хората в АЕЦ "Козлодуй" имат усет към новото, към внедряването на най-новите съвременни постижения, благодарение на което АЕЦ "Козлодуй" днес е оценена толкова високо.

Бих искал да кажа на всички работещи в атомната централа, че трябва да запазят моралните качества и високия дух, пренесени през годините, своята любов към професията, за да продължат да работят по същия начин и да отстояват позициите, които нашата централа има днес.

сп. "Първа атомна", бр. 4 от 2004 г.

ДА БЪДЕШ ДОБЪР ПРОФЕСИОНАЛИСТ И ТОЛЕРАНТЕН РЪКОВОДИТЕЛ

*- интервю на Невена Маркова
с г-н Козма Кузманов,
временен управител на НЕК АД,
клон "АЕЦ - Козлодуй" -*

- Господин Кузманов, след 15-годишно отсъствие от АЕЦ-Козлодуй, Вие сте отново тук. Какво е сегашното Ви впечатление от атомната електроцентраля?

- С малко противоречиви чувства и настроения идвам в Козлодуй. Тук заварвам една хубава централа с нейните проблеми в експлоатацията и поддръжката. Реконструкцията на първи и втори енергоблокове е задължителна. Не можем да продължим тяхната експлоатация без цялостното реализиране на Програмата за обезпечаване на функционалната способност на системите и съоръженията и за повишаване надеждността и безопасността на експлоатацията им, защото тези блокове вече не отговарят на съвременните изисквания за ядрена и радиационна безопасност.

Предстои ни много и то сериозна работа, за да приведем АЕЦ на нивото на съвременните изисквания за експлоатация.

- Несъмнено за "добре дошъл" вече сте се сблъскали с естеството на проблемите в централата. От къде смятате да започнете?

- Рано е да правя категорични изявления за мерки-

те, които ще предприема, но още от сега мога да кажа, че усилията ми ще бъдат насочени към реализирането на програмите за експлоатационна култура и безопасност на нивото на световните образци за ядрена безопасност. Въпреки съществуващото формално и неформално отношение към тези проблеми, аз ще остана докрай последователен.

- Господин Кузманов, бихте ли признали лобист ли сте за атомната енергетика?

- Не крия, че съм привърженик на атомната енергетика. И този факт се потвърждава от присъствието ми в АЕЦ-Козлодуй. Смятам се за неофициален член на българското ядрено лоби, което се създава.

На този етап повече от необходимо е всички отговорни фактори да направят максималното, за да приведем нашата атомна централа на нивото на световните образци за ядрена безопасност. Условия за това има, като не на последно място слагам материалната осигуреност на хората, които работят тук, факт, който справедливо бе оценен от Комитета по енергетика, Националната енергийна компания, Министерството на труда и социалните грижи и др.

Нужно е всички да милеем за АЕЦ-Козлодуй като за свой дом и да поддържаме нейното високо техническо и експлоатационно равнище. За съжаление, на този етап, ремонтът и поддръжката на мощностите са далеч под нивото, на което трябва да бъдат. Това е тревожен симптом, който би могъл да ни поднесе неприятни изненади.

- Като Ви приветстват и застават зад Вас, козлодуйските енергетици очакват промени. Какви ще бъдат първите мерки, които ще предприемете?

- Човешкият фактор е най-важният. Централата е хубава, но трябва да създадем необходимите условия на откритост и етичност между ръководители и изпълнители, да ценим и уважаваме всеки труд и всеки работник и с общи усилия съвместно да решаваме проблемите. С особена сила това важи за ръководните кадри, които трябва да коригират отношението си към обикновените трудови хора.

Ако някой не си е свършил работата така, както трябва, трябва да му се посочат грешките, независимо на какво управленско ниво се намира. Получи ли се застои или неразбиране, това е особено опасно за една атомна централа. Но това е мое гледище...

- *Не е тайна, че и с най-обикновените трудови хора Вие установявате непринудени контакти и те приемат този факт като признание и уважение на техния труд. Вашето мнение по този въпрос.*

- Вярвам в целия колектив на АЕЦ - Козлодуй, който има необходимите сили и възможности, за да доведе докрай решенията на техническите и социалните проблеми. За пример ще посоча днешния си разговор с специалистите по изчислителни системи. В разговора си с тях, с тези прекрасни млади хора, аз се убедих в техните знания и възможности, в конструктивните им идеи и ги подкрепям напълно.

Така бих подкрепил и всяка позитивна идея, щом е за благо на хората и за добрия имидж на централата.

- *Какъв е Козма Кузманов в личния си живот?*

- Аз съм съвсем обикновен човек. Със своите минути и плюсове. Обичам да разговарям с хората. По природа съм разговорлив човек. Като житейска необ-

ходимост чувствам общуването си с хората. Не обичам да се карам с никого, смятам, че по пътя на убеждението разумният човек може да осъзнае слабостите си и сам да се пребори с тях.

Най-вярната оценка за човека дават хората и аз напълно споделям това мнение.

- *Оптимист ли сте по природа, г-н Кузманов, въпреки философите да казват, че оптимистът е погрешно информиран песимист, а песимистът - правилно ориентиран оптимист?*

- Определено съм оптимист по природа. Колегиите, с които съм работил, ме посрещат радушно, това ме радва. Значи ми имат доверие, значи съм оставил добра диря след себе си. Това е много за мен. Други, които не са работили с мен и не ме познават, ме посрещат скептично, с недоверие. Бъдещата ни съвместна работа ще покаже кой е правия.

В личния си живот съм човек без особени претенции. Семейен съм, имам внучка на четири години, която обичам много. Като по-млад бях алпинист, скиор, напоследък сякаш нямам време за подобни развлечения, работата ме поглъща, но това вече е само мой проблем.

- *Какво не бихте искали да научат за Вас Вашите колеги?*

- Като всеки човек и аз не съм застрахован срещу слабости. Приятелите ми казват, че съм бил "мека Мария", защото рядко съм наказвал. Родителите ми са били педагози, навярно на тях дължа поведението си. Те не само са ме създавали, но и са ме формирали като човек, такъв, какъвто съм.

- *Г-н Кузманов, напоследък много се говори за*

строителство на нов атомен енергоблок. Дебатират се строителните площадки в Белене и Козлодуй. Бихте ли споделили Вашето становище по този важен за обществото ни въпрос?

- Споделям мнението си, че след няколко години, първите енергийни блокове трябва да се изведат от експлоатация, и в Козлодуй да се изградят нови енергийни мощности. Обществото прави груба грешка, като прекъсва изграждането на АЕЦ - Белене, където са инвестирани огромни капиталовложения. Добре информираният човек знае, че атомната енергетика не е заплаха и угроза за човечеството, когато се експлоатира от знаещи и можещи хора. А колективът на АЕЦ - Козлодуй вече е доказал това.

(в. "Първа атомна", бр. 3(34) от 7. 02. 1992 г.)

АЕЦ - КОЗЛОДУЙ - СИГУРНА И БЕЗОПАСНА

*- интервю с инж. Козма Кузманов,
управител на НЕК - АД, клон АЕЦ "Козлодуй -*

- Господин Кузманов, имаме ли достатъчно професионално самочувствие и реално основание да бъдем доволни от постигнатото в дните преди професионалния празник?

- Въпросът крие в същността си верния отговор. Категорично потвърждавам, че енергетиците от Първа атомна, за 17-те години безопасна и ефективна експлоатация на енергоблоковете, доказаха своя висок професионализъм, гражданска отговорност и съпричастност към енергийните проблеми на страната.

Чувствам се морално задължен да подчертая този факт и да бъда доволен като ръководител от извършеното от Козлодуйските енергетици.

Не съм максималист, но не искам да скривам, че все още има какво да се прави, за да бъде гарантирана ядрената и радиационната безопасност на АЕЦ - Козлодуй. Фактът, че ние подходиме към подобрения на първи и втори блокове е красноречив, че сме се ориентирали, според мен, правилно и целесъобразно, да експлоатираме първите енергийни блокове, тип ВВЕР - 440 в рамките на проектния им срок. Нашата конкретна задача е, в продължение на 2-3 години да реализираме тези подобрения с оглед на безопасната, сигурна и безаварийна експлоатация. В процеса на изпълнението на експлоатационната и ремонтната прог-

рама, в модернизацията и подобренията на блоковете, аз виждам ролята на нашия колектив, който трябва да има нужното професионално самочувствие и да се гордее с постигнатото, въпреки че то не изчерпва потенциалните сили на колектива като цяло. В АЕЦ - Козлодуй работят опитни, знаещи и можещи кадри, на които от сърце благодаря за отговорното дело, на което са се посветили и използвам навечерието на нашия професионален празник да се обърна с най-топли и искрени думи на признателност за техния труд и дело, за безсънните и напрегнати дни и нощи, през които те отстояваха своята трудова вахта.

Благодаря Ви, хора от Първа атомна!

- Какви конкретни цели си е поставило ръководството на АЕЦ-Козлодуй, които то отстоява, въпреки трудните реалности на нашето време?

- Ще бъде кратък и конкретен. Най-късно до 1995 г. трябва да извършим мероприятията по подобряване на безопасността на АЕЦ - първите четири енергоблокове. Съвременната техническа модернизация ще засегне и новите мощности - V и VI блокове. Моето мнение е, че и с хилядниците трябва да започнем това обновление, най-общо казано, за да не се окаже след година-две, че сме изостанали от световните стандарти за безопасност. Ето защо се налага да подходим новаторски, в унисон с повелята на новото време към световните образци по ядрена безопасност, за да бъдем спокойни и уверени в утрешния си ден.

- Г-н Кузманов, удовлетворяват ли ни оценките на експертите от международните мисии, които се провеждат в АЕЦ-Козлодуй?

- Ние приемаме препоръките на международните

експерти. Използвам случая да благодаря на експертите от МААЕ, Консорциума, ВАНО за оказаната ни инженерно-техническа помощ и съдействие при решаването на нашите проблеми.

Не скривам амбицията и желанието си да превърнем АЕЦ-Козлодуй в еталонна по експлоатационна безопасност атомна централа.

- *С каква социална програма излиза ръководството на АЕЦ-Козлодуй, която ще отстоява на всяка цена?*

- По отношение на жилищата трябва да кажа, че положението е тежко. Поради липса на финансови средства на Националната енергийна компания е спряно понататъшното строителство на жилищни блокове в Козлодуй. Това е труден проблем, по който търсим решение, но засега, за съжаление, не е намерен изход.

Насочихме усилията си към осигуряване на почивното дело на работещите в АЕЦ. Изграждат се почивните станции в Кранево, Пампорово, профилакториума в местността "Колониите" - Враца, за който обект се полагат изключителни усилия да бъде завършен в най-скоро време и да го въведем в експлоатация.

Друго наше намерение е да създадем по-добра система, по-ефективна търговска мрежа в Козлодуй, като използваме наличната материална база, която предстои да дадем на инициативни частни или обществени фирми.

Много грижи и усилия влагаме в социално-битовото направление, което е в процес на организация, с оглед изпълнението на голямата задача - да променим обстановката в нашия град, да го направим по-

чист, по-приветлив, по-хигиеничен и благоустроен. Имаме резерви, които ще използваме в тази насока.

- Отговорен граждански, човешки и професионален дълг е да бъдеш атомен енергетик. С какви думи Вие ще се обърнете към многобройния колектив на АЕЦ-Козлодуй?

- Ако трябва да пожелаея нещо от свое име на колегите си, на техните семейства, на трудовите хора от АЕЦ-Козлодуй, то е пожеланието ми от все сърце - да бъдат здрави, те и техните семейства, да бъдат спокойни и уверени, за да изпълнят отговорните, нелеки задачи, които стоят пред нас, пред атомните енергетици на България.

в. "Първа атомна", бр. 12 от 19.06.1992 г.

ЗА МЕН СИГУРНОСТТА НА АЕЦ - КОЗЛОДУЙ Е ПО-ВАЖНА ОТ ЕЛЕКТРОПРОИЗВОДСТВОТО

*- интервю на Невена Маркова
с Козма Кузманов, управител на НЕК-АД,
клон "АЕЦ-Козлудуй" -*

- Господин Кузманов, на финала на 1992 година ми се иска да Ви попитам: какво е Вашето отношение към промените, които настъпиха в АЕЦ-Козлудуй, каква е Вашата обективна равностметка на стореното?

- Трудно е да оцени човек промените, когато работи тук, но наистина промени има и те са чувствителни. Това не е само мое мнение, това е мнение и на колегите от екипа на ВАНО, с които работим съвместно, това е мнение и на инспектиращите ни експерти от МААЕ, на създадения Консорциум във връзка с изпълнението на Програмата по подобряването на ядрената безопасност и експлоатационните възможности на първи и втори енергоблокове, които са спрени от експлоатация и откровено споделено мнение от много чужди специалисти, които посещават АЕЦ-Козлудуй.

Промени настъпиха основно в областта на материалното състояние на мощностите, в подобряването на ядрената и радиационната безопасност, в

експлоатацията и ремонта на съоръженията. Като отчитам стореното, много ми се иска да подчертая факта, че още много ни предстои да правим - особено за издигане на културата на експлоатация и безопасност, за поддържането на високо техническо ниво на инсталираните ядрени мощности.

Аз мисля, че плановете, които приехме, се изпълняват и в близко време на АЕЦ - Каозлодуй ще се гледа с много повече внимание, не само от страна на нашия български народ, но и от страна на международната общност, част от която се е заела да ни помага.

- Бихте ли изтъкнали разликата между предишната и сегашната ситуация в атомната централа?

- При нас има много неща, за които основателно ни критикуват. Дълги години централата е работила, без да се мисли за нейното развитие. Особено след аварията в Чернобил, за всяка атомна централа се наложиха особени изисквания, свързани с безопасността на експлоатация, които с пълна сила важат и за нас.

За съжаление, изостанали сме от световните стандарти за гарантирана ядрена безопасност и сега трябва да наваксваме. Нужни са особени усилия от страна на целия колектив, защото ако има наистина положителни резултати, това са преди всичко резултати на колектива като цяло. Помощта си е помощ, но ми се иска да припомня една народна поговорка, която казва, че на вълка врата му е дебел, защото сам си върши работата.

Основна, постоянна грижа за нас е непрекъснатото подобряване на безопасността. Това е задача, която не може да се изпълни за кратки срокове. Тя касае,

преди всичко, съзнанието на хората, тяхната психология и манталитет. Ние имаме много добри специалисти, но за съжаление, с работата с хората, с модерното управление и съвременния менинджмънт, сме твърде назад. И всичко това се съпоставя с не особено добри финансови възможности, което спъва много от инициативите ни.

- На какво се основава Вашата позиция и надежда за развитието на АЕЦ-Козлудуй?

- Аз, ако нямам надежда, няма да съм тук. Това е в личен план. Надеждата ми се основава на това, че АЕЦ-Козлудуй разполага с добър ръководен екип, но ние не трябва да изпускаме предвид обстоятелството, че независимо от това са констатирани пропуски от инспектиращите органи, колективът на атомната централа е експлоатирал години наред безаварийно централата, като не са допускани сериозни аварии и инциденти. И още нещо: новите блокове V и VI напълно отговарят на съвременните изисквания за безопасност, но при тях проблеми имаме с оборудването, което създава технически проблеми. Има и нещо друго, което е много важно за всички ни. АЕЦ-Козлудуй е голямо богатство за България и аз мисля, че няма разумен българин, който да не си дава ясна сметка за това. Ние трябва разумно и професионално да експлоатираме това наше национално богатство. Наше задължение е да направим всичко възможно, за да изпълним препоръките, да гарантираме ядрената безопасност и нормалния режим на работа на централата, за да може страната и народът ни да разполагат с нея.

- Господин Кузманов, спокойни ли сте за хората, които работят в атомната централа?

- Направеното не ни удовлетворява, особено в социалната област и въпреки трудностите, разкриваме резервите. Но най-важната цел на нашата работа е културата на безопасността. Не бих казал, че има деформации в съзнанието на хората, въпреки че миналото научи някои от тях да работят недобросъвестно, с по-малка лична отговорност. Колкото и да ни се иска, не можем за месец-два да променим всички хора. Това е задача, която трябва да изпълняваме заедно с моите колеги от ръководния екип, при това, с разумната активна позиция на целия колектив на централата.

Спокоен съм за хората от нашия колектив и за техните семейства, защото чувствам положителната промяна, която настъпва у всеки от тях.

- *Господин Кузманов, кои са основните Ви принципи на управление?*

- Ръководя се от три принципа в своята работа: последователност, справедливост и уважение към хората.

- *Бихте ли споделили Вашето виждане за бъдещето на АЕЦ-Козлудуй?*

- Държа да споделя, че след въвеждането в редовна експлоатация на втори енергиен блок, на който бяха направени много подобрения, ние трябва да подготвим първи блок за пуск, като реализираме програмата за подобряване на неговата сигурност. В същото това време, при плановите ремонти на трети и четвърти блокове, ще трябва да изпълним краткосрочни програми за подобряване на техните експлоатационни характеристики.

Има една особеност за първи и втори блокове. През 1996 г. трябва да се направи още веднъж оценка на

тяхното състояние и тогава да се вземе окончателно решение дали те трябва да се реконструират или да се закрият. При това положение ние до 1996 г. имаме съвсем ясна програма - четирите блока трябва да работят, като се извършват постоянни подобрения.

Що се касае за пети и шести блокове трябва да кажа, че шести блок не е приет от Държавната приемателна комисия. Това вероятно ще стане в края на март. Ние ще разполагаме с тези големи мощности, но при тях имаме някои сериозни пропуски с оборудването и решително трябва да тръгнем към подобрения.

Направихме необходимите предложения до Европейската общност, ползваме помощта на специалисти от Електриците дьо Франс, направихме дефектовка на най-слабите места по схемите и съоръженията и на основанията на тези взаимни заключения, ще изпратим искане до Европейската общност за определена помощ. Засега разговорите ни са за отпускане на един дългосрочен заем с ниска лихва, за да можем да подменим всички неблагонадеждни елементи.

Това е реалната перспектива за АЕЦ - Козлодуй и аз мисля, че тя е добра и достатъчно сигурна, за да може да гарантира нормалната работа на централата.

(в. "Първа атомна", бр. 21 от 24.12.1992 г.)

ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ В ОБЩЕСТВЕННОТО ПРИЗНАНИЕ НА АТОМНАТА ЕНЕРГЕТИКА

Позволявам си да привлека вниманието на присъстващите към тема, различна от разглежданите, но свързана с бъдещето на българската атомна енергетика и нуждата от формиране на обществена позиция по този въпрос.

За необходимостта от атомна енергетика

Достигнатото ниво на развитие на човечеството и по-нататъшния му прогрес поставят пред съвременното общество едновременното решаване на три жизнено важни проблема:

- Изхранването;
- Енергийното осигуряване;
- Екологичната защита.

Въпреки разпространението на енергоикономичните технологии, енергопотреблението в света непрекъснато нараства. Даже минималните предвиждания показват, че към 2020 г. то ще бъде 17% по-голямо от сегашното при ръст на енергопроизводството и енергоресурсите от 15,35 на 27,30 млрд. MWh или 78%. Този процес, обаче, се съпътства с обезпокоителни екологични смущения на повишение от 1880 г. насам на средногодишната температура с над 0,7° C и кон-

центрацията на CO₂ с 30%, като напоследък ежегодните изхвърляни количества достигат 26 млрд. тона при застрашителното нарастване от 1-2%. Обстановката се усложнява и от необходимостта и стремежа на народите от развиващите се страни да се освободят от бедността и се доближат до жизненото ниво в индустриалните страни. И ако световната енергийна политика остане същата, през втората половина на това ново столетие, човечеството ще бъде изправено пред мрачни екологични и енергийни перспективи.

Да се надяваме, че това няма да стане, макар че има тревожни признаци и че нужната енергия хората ще си осигуряват чрез приложение на нови енергоикономични технологии, пълноценно използване на първичните и вторични енергоресурси, въвеждането на възстановяващи се и екологично чисти енергоизточници.

За съжаление, обаче, прогресът в усвояване на новите възстановяващи се енергоизточници е недостатъчен, за да се включат значимо в енергийния баланс. Енергопроизводството от този вид енергоресурси към 2020 г. ще бъде главно от ВЕЦ, които ще дават 20 % от общото. Делът на природния газ се увеличава значително от 20% на 27%, на въглищата пада от 36% на 33%, но при увеличение на производството от 5,53 на 9 млрд MWh или 62%. Третият от основните енергоизточници - атомната енергия, също намалява участието си от 16% на 13%, но и тук има нарастване на производството от 2,46 на 3,55 млрд. MWh или 44%. Очевидно, даже и при тази неоптимистична перспектива за атомната енергетика, човечеството без нея не може да реши енергийните си проблеми, още по-мал-

ко екологичните (днес работещите АЕЦ намаляват с 10 % изхвърлянията на CO₂).

По тези причини много страни, преодолявайки предвидливо страха, породен от аварията в американската "3 Mile Island" и чернобилската трагедия, поеха разумния риск от използване на атомното електропроизводство. Така те гарантират на народите си не само чиста атмосфера, но и повече обществени блага, разбира се, при съвсем нов подход към безопасността и икономическият ефект от атомните електроцентрали. Този подход се изразява в строго съблюдение на международните изисквания за безопасност и защита на човека, резултат от почти полувековен експлоатационен опит на АЕЦ и доказана ниска и конкурентна цена на произвежданата електроенергия. Пример за такава политика са големите азиатски държави, между които КНР с едни от най-големите въглищни запаси в света, Франция и цяла поредица по-малки европейски страни: Белгия, Швейцария, Чехия, Словакия, Словения.

България е също член на международната ядрена общност. С приетата енергийна стратегия бяха утвърдени перспективите на българската атомна енергетика. За реализирането им, обаче, са нужни трудът на много хора и значителни финансови ресурси. В съвременните общества, такива мероприятия с общодържавно значение са възможни само с подкрепата на цялата нация, каквато подкрепа е нужна и на българската атомна енергетика, защото само общественото доверие може да бъде гарант за безопасното и целесъобразно използване на предимствата ѝ.

Какво е нужно, за да вярва нашият народ в атомната енергетика?

Недоверието и страхът на българите от АЕЦ "Козлодуй" (а този страх го има и в съседните държави) идват от незнанието. За разлика от Франция, еталон за положително отношение на нацията към атомната енергетика, в България парадоксално, но се знае повече за атомната бомба, отколкото за атомната ни електроцентрала. Обикновеният българин не знае, че реакторите от типа на козлодуйските в света са повече от 50% от всички работещи и досега не са предизвикали опасни за хората аварии. Той не знае какво козлодуйската електроцентрала допринася за чистата атмосфера над България, не знае цената на произведената електроенергия и в крайна сметка не знае намеренията на тези, които отговарят и работят за българската атомна енергетика.

За да повярва българинът трябва да бъде добросъвестно информиран, но за да стане това, всички учени, ръководители, специалисти и политици, имащи отношение към атомната енергетика дължат няколко основни дейности, на първо място между които е декларацията на ръководството на АЕЦ "Козлодуй" за намеренията и обществения му ангажимент за безопасността. Такава декларация отдавна е обявена, но всяко ново ръководство на електроцентралата трябва да заяви на обществото какво то ще работи и как ще отговаря за работата си. Тогава хората не само ще знаят, но и ще следят как се изпълнява това обещание, ще станат съпричастни със съдбата на електроцентралата, както това стана преди години.

На второ място в този ред от дейности стои постоянната и точна информация на обществото за атомната електроцентрала. Тази традиция съществуваше, но по необясними причини, както пресата, така и електронните медии почти спряха новините за Козлодуй.

Тук ми се ще да споделя с присъстващите един случай. Беше преди повече от година, имах шанса да разговарям с известен индийски ядрен учен. За моя изненада, той знаеше проблемите на АЕЦ "Козлодуй" и коментирайки събитията около Първи реактор, ми заяви: "Вие имате едни от най-безопасните ядрени блокове, но нямате обществено мнение да ги защити!"

Тъжно е да се коментира този разговор, но нашата атомна енергетика има нужда от силна обществена подкрепа. Инициативата на няколкото видни наши интелектуалци за защита на АЕЦ "Козлодуй" трябва да зарази авторитетните кръгове в България, свързани с атомната енергетика и особено научните среди. Тогава мълчанието на медиите ще бъде преодоляно и обикновеният българин ще знае добре не само как се осигурява безопасността на АЕЦ "Козлодуй", но и колко тя е нужна на икономиката ни, колко помага на благосъстоянието на нацията и на националната ни сигурност.

На трето място в работата с хората стои необходимостта от елементарни знания за атомните електроцентрали. А този процес започва от ученическия чин. Навремето имаше полезни инициативи за това как тези знания да се предават с уроците по физика, но те бяха забравени. Нещо по-разочароващо - на много бъдещи физици кракът им не е стъпвал в Козлодуй! Странно, но факт! А там ръководството обогати Ин-

формационния център и той се превърна в чудесна възможност за знания не само на среднопосветения, но и на специалиста. Направено е много, но дейността на центъра трябва да бъде такава, че поне да се доближи до тази в Япония, например, където всеки 50-ти жител посещава една АЕЦ годишно, докато у нас нямат общо и 2000. Има още един много важен проблем, силно определящ доверието. Той касае отношението на Оператора на АЕЦ към населението в прилежащите към електроцентралата територии и съответните общини.

В болшинството ядрени държави тези отношения са уредени със закон, даващ предимства и определящ отговорностите на Оператора, в случай на допуснати последствия от експлоатацията. У нас, за съжаление, независимо от направените опити през първата половина на 1995 г., този проблем не беше решен. Редно е, особено политиците да направят необходимите стъпки, заедно с ръководството на АЕЦ "Козлодуй", за да се създадат условия не само за компенсиране, но и за стимулиране.

Завършвам тази особено болезнена за българските енергетици тема. Мисля, че заедно може да направим следните изводи, които биха били полезни за понататъшната дейност, особено на тези, които са съпричастни към атомната енергетика:

1. България ще развива и в бъдеще атомно електропроизводство, за да посрещне енергийните си нужди и реши по-благоприятно екологичните си проблеми. За това, обаче, е нужна подкрепата на обществото.

2. За тази подкрепа е нужно доверието на обще-

ството, което може да се възпита само чрез активната дейност на общността на енергетиците и те трябва да дадат принос за това!

И накрая моята лична надежда, че случаят с индийския учен няма да се повтори!

Козма КУЗМАНОВ

ЕВОЛЮЦИЯТА В БЕЗОПАСНОСТТА НА АТОМНИТЕ ЕЛЕКТРОЦЕНТРАЛИ

От пускането на първите атомни електроцентрали до наше време съдържанието на понятието "безопасност", както и изискванията при изпълнението му, прогресивно се допълват и обогатяват.

През седемдесетте години безопасността се развиваше и засягаше техниката (качество на конструктивните материали, сигурността на основните съоръжения, системите за защита в дълбочина, функционалността и организацията - техническа подготовка на персонала, подробните инструкции за работа).

Този, възприет от всички страни с атомна енергетика подход, позволи и на нас нормалното пускане и бързото усвояване номиналната мощност и проектите технико-икономически показатели на първите четири блока на АЕЦ-Козлодуй. Това беше времето на срастване на човека с техниката и натоварването му с такъв брой индивидуални задачи, които понякога надхвърляха нормалните човешки възможности.

Инцидентът в Три Майл Айлънд обаче подбуди в началото на осемдесетте години атомните енергетици към преоценка ролята на човека в осигуряване на безопасността. Поставиха се за обсъждане и решение проблемите за връзката човек-машина, ергономичните условия и качеството на операторската работа - дейността по поддържане на техниката. Освен това се

прие като правило за работещите атомни електроцентрали извършването на постоянни подобрения.

След Чернобилската авария пред атомните енергетици се появи още една остра необходимост - необходимостта от публичност и гласност за състоянието на всяка атомна електроцентрала. Гласност, лице срещу лице със заобикалящата ни територия, както и ежедневната информация за това, което става вътре в централата. Днес безопасността поставя отново на основно място отделния човек с неговото "съзнание за безопасност", което трябва да притежава:

- качеството преди всяко действие да си задаваш въпросите защо и как трябва да се извършва и какви ще бъдат последствията от него;

- качеството да бъдеш точен и благоразумен в постъпките си;

- качеството постоянно да търсиш и получаваш необходимата информация, за да поддържаш съоръженията, за които отговаряш в нормално състояние и изпълняваш поставените задачи.

Изброените изисквания предполагат ясни и твърди ангажименти и действия на ръководството на централата относно безопасността от една страна и от друга - залог и дял на всеки от нас, на всеки член на колектива осъзната отговорност. Ръка за ръка, в постоянни съвместни действия, ние трябва да създадем условия да работим в спокойна и творческа атмосфера, която позволява всеки да се изяви и използва своя опит и знания. От това безопасността само ще спечели!

И така, еволюцията в изискванията към безопасността ни води от машините към човека, от техниката

към ръководството, от процедурите към нашето поведение, от написаното към съзнанието.

Като използвам инициативата на отдел "Връзки с обществеността" и в "Първа атомна" да започне разговор на тема "Безопасността на АЕЦ - Козлодуй", споделих някои мисли по този повод. Надявам се, че чрез вестика ние ще получим една още по-добра възможност да осмисляме нашата активност за подобряване безопасността на атомната централа.

Козма КУЗМАНОВ,
управител на АЕЦ - Козлодуй

**В АЕЦ - КОЗЛОДУЙ
РАБОТЯТ ДОСТОЙНИ
И КОМПЕТЕНТНИ СПЕЦИАЛИСТИ
И РЪКОВОДИТЕЛИ**

**До: Г-н П. Денев,
Главен редактор на в-к "Демокрация"
копие: "Първа атомна"**

Уважаеми господин Главен редактор,
Уважаема редакция,

В брой 35 на вестника, от 11 февруари т.г. е публикувана голяма статия със смразяващото заглавие "Дерибейство и некадърност ръководят АЕЦ - Козлодуй". В статията авторът ѝ, господин Владимир Бенев, отправя към ръководството на централата тежки обвинения за материални и морални престъпления и косвено с това изразява резервите си към състоянието на съоръженията, към способността на специалисти и работници да експлоатират централата, към техния високоотговорен и самоотвержен труд.

Такава публикация обаче не само дава повод за коментари, но създава у хора, които не познават обстановката в централата безпокойство, страх, недоверие и дори неприязън към ядрената енергетика. Зато-

ва, че АЕЦ - Козлодуй се експлоатира безопасно и в нея работят компетентни и уважавани от чуждите си колеги специалисти, ръководството на АЕЦ - Козлодуй и нейният управител имат право на отговор във вестника и чрез него - на неговите читатели и на цялата българска общественост.

Без да коментирам мнението на автора за "некадърността и престъпните пропуски на ръководството на АЕЦ- Козлодуй", искам да се спра на някои основни характеристики на централата и на някои моменти от нейното битие след 1991 г. - годината, в която Президентската комисия извърши проверка в централата.

1. Ядрената енергетика е върхова технология и това ѝ качество определя особените изисквания в подбора на кадрите, които освен на високата професионална квалификация, трябва да отговарят още на редица здравни, психологически и морални изисквания. По тези причини ръководните кадри на централата, се избират измежду работещите специалисти, измежду тези, които вече 20 години отстояват мястото на АЕЦ - Козлодуй в световната атомна енергетика.

2. В резултат на "палиативните" мерки, които по същество представляват над двеста технически и организационни мероприятия, обединени в "Програма за подобряване на безопасността и повишаване експлоатационните възможности на блокове 1 - 4, ядрени експерти от Германия, Франция, Великобритания и Белгия "си затвориха очите" пред "безсилието на ръководството на АЕЦ - Козлодуй да реши проблемите на безопасността" и дадоха съгласието си за въвеждането отново в експлоатация на спрените с прави-

телствено решение през 1991 година блокове 1 и 2. Загубените за енергийната ни система 880 мегавата мощности са отново в експлоатация и всички трябва да знаят, че това стана благодарение на много труд и висока компетентност на специалистите, работниците и ръководителите от централата, на тяхното добро сътрудничество с колегите им от Световната организация на атомните оператори (ВАНО).

За това, което стана през изтеклите години в АЕЦ - Козлодуй и което продължава да става, ще си позволя да цитирам някои изтъкнати западни специалисти:

Лорд Маршал, експрезидент на ВАНО - "Чудесно е, че имате такива хора в Козлодуй. АЕЦ - Козлодуй е перла в короната на атомните централи на Изток."

Реми Карл, президент на ВАНО - "Чувствувам се щастлив от това, което видях в АЕЦ - Козлодуй, която много бързо се променя и започва все повече да прилича на западните централи. Технологичното обновление на АЕЦ - Козлодуй е принос в развитието на световната ядрена енергетика."

Уго Банга, ръководител на контролна мисия на Международната агенция за атомна енергия (изказване от септември 1993) - "Държа да отбележа, че от първата ни проверка през 1990 година досега, в АЕЦ - Козлодуй са настъпили много положителни промени, които са дело на колектива и на ръководния екип на централата."

3. През разглеждания период блокове 1-4 бяха проверени от четири мисии на МААЕ, като всички те имаха същия състав, който през 1991 година препоръча спирането на блокове 1 и 2.

Ето защо дори външният за АЕЦ - Козлодуй човек

трудно може да си представи, че инспекторите от МААЕ могат да пренебрегнат незаконни актове на ръководството и неумение да решава проблемите на безопасността. Международните организации дадоха положителна оценка на състоянието на централата и нейния колектив. Такава една оценка се взема с много пот на чело и се дава само след щателна проверка и убеденост, че съоръженията имат приемливо ниво на безопасност и че персоналът, включително и ръководството, притежават необходимата компетентност и култура на безопасност.

За да поддържаме високи критерии в работата си и да отговаряме на постоянно повишаващите се изисквания, ние непрекъснато търсим контакти с МААЕ и ВАНО. По наша инициатива през тази година експерти от МААЕ ще проведат проверка на блокове 5 и 6, а през идната година по линията на ВАНО ще се проведе преглед на централата от група колеги от западни АЕЦ.

4. В края на миналата година, Държавна приемателна комисия даде разрешение за въвеждане на блок 6 в редовна експлоатация. Болшинството от членовете на комисията, професионалисти в своите направления, изобщо не са свързани с централата и трудно могат да бъдат обвинени в некомпетентност или желание да погазват нормативните актове. Всички те се подписаха без забележки на приемателния протокол.

Пак в края на миналата година бе въведен в работа и новият Учебен център към централата, с който се промени значително системата за подготовка и преподготовка на кадри. Сигурно обаче за някои това ще бъде "трудно смилаемо", но такива са изискванията

на международната практика - да се знае много! А за да се знае много, трябва да се учи много!

5. Сключеният през 1993 година колективен трудов договор беше плод на продължителна съвместна работа на ръководствата на реално действащите в АЕЦ - Козлодуй синдикални организации (КНСБ и КТ"Подкрепа") и ръководството на централата. Ако някой друг синдикат е имал намерение да участва в този акт, ръководството му трябваше освен себе си да представи и състава на организацията, която ръководи.

6. В края на септември 1992 година, след несполучлив опит за приемни изпитания на блок 6, предизвикан от неправилна работа на електрическия прекъсвач на турбогенератор 10 при възстановяване схемата на електрозахранване на блокове 5 и 6, дежурният персонал на електроцех - 2 и откритата разпределителна уредба, в грубо нарушение на действащите правилници и инструкции, предизвика пожар в едно от разпределителните електрически устройства. Бяха нанесени тежки загуби и щети на централата. Шест комисии (последната през юни миналата година на МТСГ) разследваха случая и пет от тях дадоха едно и също категорично заключение за допуснатите грешки и причини за аварията. Само комисията, която според г-н Бенев е най-обективна, реши, че за пожара е виновно ръководството. Тази комисия обаче беше съставена от ръководството на Съюза на свободните енергетици, членове на който бяха всички, които предизвикаха аварията.

За ръководството на АЕЦ - Козлодуй остана само отговорността за щетите и горчивия опит, че подбо-

рът на кадрите трябва да бъде безкомпромисен.

Изложените по-горе факти не изчерпват обстановката в АЕЦ - Козлодуй. При това, изтъкването на постиженията в АЕЦ - Козлодуй, която е една от големите атомни централи в света, съвсем не значи, че всичко сме свършили и всичко ни е наред. Ръководството на АЕЦ - Козлодуй съзнава, че ни чака още огромна и постоянна работа по проблемите на безопасността, по работата с хората, по икономическото производство, по решаване на социално-битовите въпроси.

Ръководството на АЕЦ - Козлодуй настоява всеки, който разполага с доказателства за злоупотреби, включително и авторът на статията, да ги предостави на съответните държавни органи за търсене на полагащата се отговорност, вместо да се използва пресата за отправяне на намеци за лично облагодетелствуване, продаване на националните интереси на чужди държави и други подобни обвинения.

Всеки, който поне малко познава проблемите на АЕЦ - Козлодуй, знае, че тези които ръководят централата, отдавна са забравили какво е това комфорт, да не говорим за полагащите се всекиму почивни съботи и недели. Осъзнали огромната си отговорност, те се раздават пряко сили, за да работи АЕЦ - Козлодуй безопасно и икономично, или просто България да има ток!

Ръководството на АЕЦ - Козлодуй разглежда с внимание и загриженост всички препоръки и критики, отправяни от съмишленици и опоненти. Успоредно с това считаме за недопустимо истината за сложния и отговорен процес на управление на елек-

троцентралата да бъде изкривявана в съзнанието на българската общественост чрез подобни публикации.

сп. "Първа атомна", бр. 2 от 1994 г.

АТОМНИТЕ ЦЕНТРАЛИ СА НАЙ-ЧИСТИТЕ И НАЙ-ЕВТИННИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ НА ЕНЕРГИЯ

*- интервю на Невена Маркова
с Козма Кузманов,
управител на АЕЦ-Козлодуй -*

В Япония се проведе поредното заседание на Световната организация на ядрените оператори - ВАО, на което се състоя избор на ново управително тяло. Гордост за страната ни е, че сред деветте избраници е и управителят на Козлодуйската атомна централа инж. Козма Кузманов.

- Господин Кузманов, Вие като управител на АЕЦ-Козлодуй, несъмнено поддържате атомната енергетика. Как бихте мотивирали тази своя позиция и отношението си към безопасността?

- Не само в България, но и по света атомните централи имат много противници. От декември 1942 г., когато на Чикагския стадион беше извършена първата в света контролируема ядрена реакция, изминаха 51 години. Догодина ще отбележим 40-годишнината от пускане на първата атомна централа в Обнинск. За тези 5 десетилетия атомната енергетика непрекъснато се развива и вече Франция произвежда 75% от електрическата си енергия от АЕЦ, Белгия - 60%, Япония - 50%, България - 33%.

АЕЦ се оказват най-чистите и в много случаи най-

евтините производители на електрическа енергия, и България като бедна страна, правилно избра решението да изгради и експлоатира АЕЦ.

Разбира се, през изминалите години, изискванията и условията, при които трябва да работи една АЕЦ, също отбелязаха развитие.

В ония години, когато пускахме първи и втори блок, основен фактор на безопасността беше техниката и нейното качество. Но след инцидента в американската АЕЦ "Три Майл Айлънд" в края на 70-те години, отношението към понятието безопасност се измени и на първо място се постави човешкият фактор, човекът с неговите качества, с неговата психология, настройка, с неговото физическо състояние и научно-техническа компетентност.

След аварията в Чернобил, към безопасността се подходи с нова отговорност и се поставиха още по-високи условия. Много пъти съм казвал и пак повтарям: една АЕЦ може да работи само при положение, че има гарантирана ядрена безопасност.

- Оттук произтичат и нелеките отговорности на ръководството и колектива на АЕЦ - Козлодуй. Как се справяте с многото проблеми в централата, г-н Кузманов?

- Ще си позволя да споделя това, което извършихме в последно време. Първо, и най-главно, започнахме да усвояваме изискванията, които се отправят към нас и да отговаряме на всички международни изисквания. През изминалата година колективът и ръководството настроиха своята работа така, че без разрешение на КИАЕМЦ и неговата инспекция за контрол, не сме пристъпили към пуск на нито един от нашите бло-

кове. Първи и втори блок бяха спрени почти дефинитивно. Според МААЕ-Виена пускането на тези блокове беше проблематично. Ръководният екип на централата и колективът на ЕП-1 извършиха огромна организационна и изпълнителска работа. Направени бяха много томове програми и обосновки, много протоколи от срещи и проверки на КИАЕМЦ, Консорциума от контролни органи на Франция, Германия, Белгия и Англия. Имахме посещения на инспектори от МААЕ, много политически посещения (делегация на Френското национално събрание, делегация на Бундестага и т.н.). През ноември беше извършена обстойна проверка на втори блок и след отстраняването на последните забележки, през декември беше дадено разрешение за пуск на блока и той вече е в редовна експлоатация.

Такова отношение проявяваме и към първи енергоблок и ако нямаме финансови затруднения, ще осигурим пускането му в началото на второто полугодие на т.г.

- Господин Кузманов, моля Ви да конкретизирате собственото си виждане относно безопасността на АЕЦ и обема работа, извършена, за да се пусне втори енергиен блок.

- Безопасността на АЕЦ е не само да отговориш на определени изисквания, но и да осъзнаеш своята отговорност. Далеч съм от мисълта, че сме постигнали всичко, защото един от основните проблеми е да внушиш на всеки работещ в АЕЦ какво означава тази отговорност и да възпитаваш културата на безопасност.

Много важно е, според мен, непрекъснато да правим всичко необходимо за безопасната експлоатация

на АЕЦ. Само на втори блок ние изпълнихме 142 мероприятия, които изискваха хора, средства, организация. Само така пускът на блока стана реалност и това е дело на нашия колектив, който заслужава признание и благодарност.

Иска ми се да кажа още нещо, което е много важно. Тази зима ние осигурихме стабилна работа на енергийната система и дадохме възможност на диспечерите да осигурят нормално електрозахранване на страната. Далеч съм от мисълта, че всичко сме направили. Имаме трудни въпроси със съхранението на отработеното гориво, обработката на радиоактивните отпадъци. Постоянен проблем е подобряването на безопасността не само на първите четири енергийни блокове, но и на пети и шести, които по същество отговарят на съвременните концепции за безопасност. Тежък проблем е и работата с хората. Ние сме славяни и имаме изградено не особено добро чувство към дисциплината. А да се експлоатира една АЕЦ, дисциплината на всички равнища е крайно необходима. Основно задължение е и непрекъснатото подобряване културата на безопасност. Съзнанието на хората трудно се преустройва. Това изисква време и умение. Предстои ни да осъществим сериозна структурна реформа, за да можем наистина да излезем на едно ниво, което да отговаря в максимална степен на съвременните изисквания за безопасна експлоатация.

- *Това е така, но не бихте се справили без международна помощ за АЕЦ-Козлодуй, нали?*

- Тази помощ е предимно в областта на софтуерната част и се свежда до сътрудничество с наши колеги от западни централи, обединени в екипа на ВАНУ, ко-

ято организация пое да реализира помощта на Западна Европа в АЕЦ-Козлодуй. Тази дейност беше насочена в следните три основни направления:

- екип от специалисти в АЕЦ-Козлодуй;
- шестмесечна програма - 11 теми за изследване състоянието на АЕЦ-Козлодуй, дадени за изпълнение на 4 западни фирми;
- договор за обмяна на опит на наши специалисти в АЕЦ - Бюже, Франция;

Помощта, която се реализира по Програмата ФАР, възлиза на 11,5 млн. екю. По същество, ние не сме получили съществена материална помощ. За 1993 г. имаме обещания, но процедурите са много тежки и аз се съмнявам дали ще успеем да получим нещо. Длъжен съм да благодаря на екипа ВАНО за всичко, което прави в АЕЦ-Козлодуй, за да можем да покажем истината за нашата централа пред западната общественост.

Моето твърдо "ДА" е за АЕЦ-Козлодуй, която някои хора, с чисто користни цели, са готови да погребат. За да пуснем втори блок, това означава, че той отговаря на международните изказвания за безопасност. За да работят останалите блокове, те също трябва да бъдат приведени на равнище, идентично с международните стандарти за безопасност. Ние трябва да запазим АЕЦ-Козлодуй като българска атомна централа. Тя не може да бъде на друго място.

Сп. "Първа Атомна", бр. 2 от май 1993 г.

инж. Козма КУЗМАНОВ

БЪЛГАРСКАТА АТОМНА ЕНЕРГЕТИКА И НЕОБХОДИМОСТТА ОТ ОБЩЕСТВЕНАТА Й ПОДКРЕПА

Обсъждането на тази тема нарушава в известен смисъл традиционния дневен ред, но доколкото участниците в днешната среща са представители на онази част на обществото, която активно подпомага неговия напредък, си позволявам да направя това. Става дума за последиците от преждевременното затваряне на първите четири блока на АЕЦ "Козлодуй" и необходимостта от една постоянна и активна обществена подкрепа на атомната ни енергетика като съществен елемент на българската икономика.

Независимо от потвърдената перспектива на атомната енергетика в приетата от Народното събрание през 2002 година Национална енергийна стратегия, независимо от инициативата на сегашното правителство за изграждане на втората българска АЕЦ в Белене, политиката на няколко Правителства от 1991 година насам да жертват с лека ръка над 20% от работоспособните и ефективни електропроизводствени мощности на страната буди сериозни безпокойства. Жертва в името на ценности и идеали, които нашият народ отдавна е приел и предимства, които можем да получим само ако притежаваме икономическа мощ. За какво става дума?

Първо. Затварянето на първите четири блока на АЕЦ "Козлодуй" се провежда при многократно потвърдена безопасност от Българската АЯР, от МААЕ и други международни организации и институции, включително и в края на миналата година от групата ядрени експерти на Европейската комисия (ЕК). Заедно с това отпадна и твърдението, че ядрените блокове с реактори ВВЕР 440/230 не подлежат на модернизация. Заключениеята от последните проверки показваха, че нивото на безопасност на 3 и 4 блок в АЕЦ "Козлодуй" отговаря на съвременните критерии и на състоянието на западните АЕЦ от тази "възрастова група".

Що се касае до икономическата им целесъобразност, те произвеждаха и все още произвеждат най-евтината електроенергия у нас, 1,4 ст/квтч и то без да нанасят щети на околната среда и населението.

Второ. След 2006 година делът на АЕЦ "Козлодуй" в общото електропроизводство ще намалее с още 5-6% и ще падне на 34-35% . Компенсацията за това в по-голямата си част ще бъде за сметка на значително по-скъпо струващото производство на ТЕЦ. Само по себе си това е по-малката загуба. Бедата идва от мултиплициращия ефект върху икономиката и цялостния живот в страната и то в момент, когато влизайки в Европейския съюз трябва да разполагаме с утвърдени конкурентни възможности. И докато годишните загуби за електропроизводството ще са 400 - 500 млн. лв. (така ги изчислиха и западните експерти от "Аркадис" и "Плеадис"), непреките пасиви за страната ще бъдат многократно по-големи. Тук не се включват разходите по почистване на димните газове на въглищни-

те ТЕЦ, свързани с изпълнения на задълженията по намаление замърсяванията на въздуха след 2008 година.

Когато говорим за загуби и ползи трябва да обърнем внимание и на факта, че нито една от развитите ядрени държави не си позволява подобни подходи в енергетиката. Нещо повече, вместо да строят нови АЕЦ, те удължават живота на работещите, изразходвайки значително по-малко средства. В най-богатата страна в света, САЩ, това удължение е 20 години (2/3 от проектния живот на една АЕЦ), защото печалбите от него не са само в евтината електроенергия, но и в незабавния екологичен ефект от чистото електропроизводство.

Трето. Народите на много страни, преодолели страховете от АЕЦ след аварията в "Three Mile Island" и Чернобил, издигнаха нивото на безопасност на атомните централи до това на теоретичната вероятност и повишавайки значително ефективността им ги поставиха на челно място в енергийните си и екологични стратегии. В този дух е и една от основните препоръки на Експертната група на ООН по промените на земния климат и то не само чрез изграждане на нови АЕЦ, но и чрез удължение живота на работещите (стр. 4 от доклада на групата за 2001 година). Очевидно - защото този подход е далеч по-евтин и бързо осъществим от една нова АЕЦ. Сравнете 80 млн долара за модернизацията на 3 и 4 блокове на АЕЦ "Козлодуй", осъществена за 3 години, срещу милиард и половина за АЕЦ "Белене" и то за минимум 4-5 години строителство. Разбира се, тук не става дума за отказ от АЕЦ "Белене". Тя е необходима на страната от екологич-

но, от икономическо и социално гледище. Тя ще замести първите 4 блока на АЕЦ "Козлодуй", когато разходите по поддържане на безопасността ги направят нерентабилни. В следващите няколко години обаче тези блокове са необходими, защото с ниската себестойност на произвежданата електроенергия могат да обезпечат по-лесното натрупване на средства, както за извеждането им от експлоатация, така и за изграждането на новата ядрена мощност. Между впрочем 350 млн. евро субсидии от ЕС са крайно недостатъчни за закриването на четирите блока.

Четвърто. Освен изброените дотук съществени загуби за страната спирането на блокове 1-4 е значително по-рано в сравнение с "нарочените" ядрени мощности в Словакия и Литва. При това блоковете в словашката АЕЦ "Бохунице" са по-малко модернизиранни от нашите, този на литовската АЕЦ "Игналина" е от типа РБМК, а и двете страни вече са членки на ЕС.

Не знам какви са договорките в другите области на икономиката, но за атомната ни енергетика, която има достойно място сред АЕЦ в света, това е тенденциозен и крайно несправедлив подход.

Към голите разсъждения и констатации могат да се добавят още факти и обстоятелства, ползата от които е трудно обяснима и срещу които всеки народ би се противопоставил. За съжаление българската общественост не реагира убедително, за да застави отговорните фактори в държавата да защитят атомната ни енергетика, както направиха словациите и литовците. Вярно е, че чрез Гражданското движение за защита на АЕЦ "Козлодуй" наши изтъкнати учени и интелектуалци организираха редица протестни акции. Вярно е,

че анкетираният по този национален проблем изрази-ха категорично несъгласие с правителственото решение. Отговорите на управляващите органи бяха отрицателни и в общи линии се свеждаха до обобщенията, че този акт е политически и, че "АЕЦ "Козлодуй" е интерес, а влизането в ЕС - приоритет". И двете определения са в чистия дух на "отродяването", за нещастие основна линия в националната ни политика през последните години.

Очевидно причините за всичко това се дължат не само на отсъствието на ясна и достойна позиция на управляващите относно АЕЦ "Козлодуй", но и на слабата осведоменост на обществото за мястото ѝ в целокупния живот на страната, както сега, така и в бъдеще като член на ЕС. Пример за това състояние е обстоятелството, че след 30 години сигурна и без инциденти експлоатация на АЕЦ "Козлодуй" нашите гръцки съседи продължават да се страхуват. Но да оставим това и погледнем към перспективата.

Пътят на човечество към прогреса се осигурява чрез евтиното, достъпно енергоснабдяване в условията на пълноценно опазване на земната природа. Независимо от стремежите за използване на възстановяемите енергоресурси: слънчевата, вятърната и геотермалната енергии, приливите и отливите и т.н в близките няколко десетки години тези цели са недостижими без широкото използване на атомната енергия. За това ни дават пример високоразвитите държави като започнем от Япония на изток, минем през Русия и Франция в Европа и завършим със САЩ на запад. Естествено, малка България не може да прави изключение в своето развитие, още повече, че тя има своята атомна енер-

гетика вече цели 30 години. Нужно ни е само да я пазим и развиваме според нуждите на страната, но това без "политическата воля" на управляващите и общественото доверие и признание е невъзможно. За да ги имаме, трябва да се преодолеят много технически, икономически, културни, социални, поведенчески и институционални бариери. Само тогава правителствата ще може да следват приетата вече енергийна стратегия, без значение на политическата си окраска, ще могат да я следват и поддържат толкова необходимата на страната последователна позиция спрямо българската атомна енергетика. Позиция, която задължително трябва да включва всички необходими действия пред органите на ЕС, които да защитят и запазят в работа 3 и 4 блокове на АЕЦ "Козлодуй".

Разбира се, такава политика от страна на кое да е правителство е невъзможна без обществена подкрепа, без общественото признание и въздействие. Затова обществото се нуждае от:

- навременна и достоверна информация за състоянието, близките и по-далечни перспективи на ядрените ни мощности; за съжаление такава информация вече рядко се дава от отговорните за атомната ни енергетика фактори, а журналистите, които я търсят и изнасят, едва ли могат да се изброят на пръстите на една ръка; без да имам претенции за сведущ, но само вестниците "Труд", "Дума" и понякога "Монитор" правят това.

- широка възможност на хората за непосредствено запознаване с устройството, процесите и характеристиките на една атомна централа; за учащите се чрез учебните програми, а за възрастните - чрез ин-

формационната служба на АЕЦ.

И тук България не може да се похвали с особени постижения. Постъпките пред МОН за включване в програмите на средните училища на теми, посветени на АЕЦ, бяха изоставени. Колкото до масовите посещения в АЕЦ за сравнение мога да съобщя, че само в една от атомните централи на Япония ежегодно има 50 хил. посещения. Редно е да сравним с посещенията в АЕЦ "Козлодуй", но в това време на развиващ се тероризъм очевидно трябва да се търсят други подходи.

- интелектуалният и научен елит да съдействат пълноценно за общественото признание и доверие. Без активната дейност на нашите учени и преподаватели, без съдействието на всички, които са съпричастни към атомната ни енергетика, не можем да възпитаем в нашето общество онова положително отношение, което заслужава българската атомна енергетика. Трябва обаче да подчертаем, че за чест на българските учени, именно в техните среди се създаде Гражданското движение за защита на АЕЦ "Козлодуй" и всички онези реакции в полза на нашата атомна енергетика.

Да се надяваме, че българската общественост ще разбере достойнствата и смисъла от приложението и използването на атомната енергетика и ще стане съпричастна към нейното опазване и развитие, за да има България своето достойно място в ЕС през следващите десетилетия. И вие ще помогнете за това!

септември 2004 година

Иван КУЗМАНОВ

МОЯТ ТАТКО: БАЩА И ЧОВЕК С ГЛАВНО "Ч"

Козма Иванов Кузманов, моят баща, моят Татко! Как мога да напиша всичко, целия мой съзнателен живот, в няколко страници? Едва ли на този въпрос бих могъл да си отговоря, а и някой едва ли би могъл да ми помогне в отговора.

Какво е бил Татко за мен?

Всичко!

Съзнавам, че това което пиша ще бъде прочетено от хората, но не бих искал да скрия емоцията и вълнението, което ме обзема, пишейки тези редове.

Татко беше човекът, който ме респектиреше и същевременно беше мой приятел. Той бе примерът за подражание и човекът, който е поощрявал индивидуалността ми.

Какво получих от Татко?

Любовта, уважението и доверието в хората, любовта към планината и спорта, към енергетиката. Тези неща са неразривно свързани с живота на цялото ни семейство. Това са човешките добродетели, в които сме възпитавани аз и Надето, моята сестра.

Трудно бих могъл да изброя всички моменти, в които съм се възхищавал на волята и силата на характера на Татко. И на отношението и любовта му към хората.

Без да се притеснявам от количеството на написаните редове, мога да кажа: Татко остана за мен

Баща и Човек с главно "Ч", пример за подражание и празно място, което няма да бъде запълнено.

Надежда КУЗМАНОВА

ПОЧИТ КЪМ ТАТКО

Благодаря на Господ, на Съдбата, на Природата, на всички Висши сили, които ме дариха с щастието да се родя и да бъда част от това семейство, да имам точно тези родители.

Като всяко малко момиченце и аз обожавах татко си. По-късно това обожание прерастна във възхищение към човека и личността му. Започнах да си давам сметка за отговорностите, които лежах на плещите му и въпреки това той оставаше естествен, спокоен и всеотдаен. Едва когато пораснах си обясних много неща, които ми се струваха "странни" в детството. Все не можех да разбера защо въпреки всичкото ми старание винаги ми казваше: "Добре беше, но може и още!", защо всеки път, когато се удрях, ми казваше: "Нищо ти няма, ще мине!" Трябваше да минат двадесетина години, за да разбера, че тези му философии ни възпитаваха, каляваха, че тази упоритост го беше извела до върха.

Това умение да не се поддава на болката, да търпи до границата на човешките възможности не даде възможност на нас, близките до сърцето му хора, да разберем колко близко до раздялата се намираме. Всеки приятел, който го посещаваше, излизайки ни подшушваше, че е очаквал да види един много болен и обезвреден човек, а си тръгва отново положително емоционално зареден.

На последния преглед професорката, която воде-

ше лечението му, ме попита:

- Ама той няма ли затруднения с дишането? Трахеята му е нагъната и прави завой на 90 градуса!

Аз ѝ отговорих:

- Ние не знаем. Това е човек, който през живота си не е произнасял думата "ох".

Така децата ми твърде рано останаха без житейския пример и светлина на своя дядо.

Трудно се описват спомените, които нахлуват в главата ми, а сълзите капят по листата... Знаем, че татко не би поощрил такава проява на слабост...

Спомням си карането на ски от девет сутринта до пет следобяд, ледения вятър, температури от минус 20 градуса по Целзий и пълната изнемога. Качването към къщата ни на луна и как той не спираше да ми говори и да ме поощрява. Спомням си как в ученическите ми години свирехме двамата (аз на пианото, а той на цигулката) Унгарските танци на Брамс. Спомням си как ме учеше да карам водни ски на язовир "Овчарица"; как ме накара като млад шофьор да го кача на хижа "Пършевица" наред зимата с една лада "Нива", която няхах идея как се управлява...

И всичко това с безкрайно търпение, упоритост и без веднъж да повиши тон или да ме нагуби.

На много неща не му стигна времето да ме научи. Искаше му се да предаде и на децата си своята упоритост и градивна амбиция, но аз не успях да се "заразя" от тях. Страхувам се - дали делата ми са достойни за негова дъщеря!

...

Бях още в началното училище и той работеше да-

леч от нас. Прибираще се за събота и неделя (ако няма авария) и когато идваше да ми каже "Лека нощ!", да ме събужда сутрин или просто да изрази радостта си, използваше измислен от него си език, който се състоеше от съчетание на гласни и съгласни и звучеше особено меко (коли - чени - ечи - тони - бечи...). От този език ние с татко извадихме кратката думичка "Еч", която за никого не означаваше нищо, но ние започнахме да се обръщаме така един към друг. И така до края! До последния му земен път, защото го изпратихме със значката "Еч" на ревера. (Бяхме му я подавали за 60-я рожден ден).

Нямам спомен от детството си да съм виждала татко с цигара. Едва като ученичка в музикалното училище, когато започнах да изнасям по-отговорни концерти, го видях да пуши след концерта. Стъписах се! Попитах мама и тя ми каза, че в младите си години пушел доста. После ги отказал и сега в моменти на особено вълнение отново му се припушва.

Така и на сватбата ми. Аз го питах:

- Татко, защо пушиш толкова много?

А той ми отговори:

- А ти защо се жениш?

Такъв си беше. Никога не ни каза направо, че много ни обича, но си имахме толкова много наши си думички и жестове, мънички нещица, които не оставяха съмнение в чувствата ни.

...Когато ходехме на процедурите ден след ден, обладани от голямата надежда за успех, татко ми каза: "Ех, Еч, и аз с тази моя болест колко много време ти изгубих!" Сега толкова много ми липсва това време, в

което си бяхме само двамата и имахме възможност да си говорим без да бързаме за някъде.

Защо никога не казвам "баща ми"? Ами бях ученичка в Музикалното училище и си говорех със съученици, когато видях татко да се задава и казах: "А, ето баща ми идва". След известно време усетих, че нещо не е наред, май за нещо ми се сърди. Опитах се да си говорим нормално, но не се получаваше. Недоумявах, защото аз освен чисто физиологическия факт не бях вложила нищо друго в израза. Това обаче ми остана спомен за цял живот и аз повече не употребих тази "студена" дума. За мен той беше и си остава моя татко Еч!

Помня, как пътувайки в колата цялото ни семейство пееше вай-вече планинарски песни:

*Как бих желал сега
да бъда млад орел,
да литна в небеса
с крила широко развяни...*

Татко държеше винаги втория глас (пееше изключително вярно!). Беше уникално преживяване.

... Сега сме тук, на Проглед, кътче от Рая, създадено с толкова много любов, грижи, лишения, труд и търпение от моите мама и татко!

Сами за първо лято!

Виждам го да чопли нещо по двора, с капела на главата, или да седи вечер и да съзерцава притихващата природа. Сега очаквам да чуя щракването на лампата в съседната стая. Татко обичаше, след като си е взел първия сън, да си почете или да пише по английски. Учеше до последното лято.

Обичаше да закача децата, да им измисля игри, да се занимава с тях, да му помагат, да бъде дядо...

Всяка една от трите му внучки си имаше име, измислено от него: най-голямата, Дора, наричаше Долбол или накратко Долчи, средната, Кристина - Крися, а най-малката, Дона - Бонбон. Желанието на малката Дона за Коледа беше само едно: "Дядо да оздравее! Да ходим отново заедно на разходки и на игрището!"

Е, добрият старец не успя да го изпълни...

Татко си отиде от нас малко преди Коледа, но изгря на небето като най-ярката звезда! Всяка ясна вечер децата я търсят в безкрайното небе, махат ѝ и се радват, защото вярват, че той ги вижда. Дано да е така! Дано да има тази огромна напътстваща сила!

Той остави от голямото си и добро сърце частица във всеки, когото познаваше с дела, с обич, с приятелство, с доверие!

Живее с нас и край нас!

Сбогом, мой мили татко Еч!

Почивай в мир! Благодаря ти за щастието, с което ме дари! Очаквам с трепет срещите ни в сънищата ми и в бъдното!

Дора КУЗМАНОВА

МОЯТ ДЯДО

Чета това, което са написали хората за моя дядо, и ме е страх думите ми да не прозвучат безсмислено в сравнение с техните. Толкова много спомени и преживявания имам, че не знам кои да избира, защото всички са важни за мен...

Незабравими са летните месеци, прекарани в Козлодуй, когато той работеше там. По детски се радвах, когато му ходех на гости в кабинета в Централата. Та аз бях внучката на началника. А вкъщи дядо си играеше с мен, все едно беше на моята възраст и когато вдигахме твърде много шум баба ни смърряше. В дните, когато дядо се връщаше в Пловдив, за да си почине, въпреки че беше изморен, угаждаше на мен, голяма внучка, четейки на глас любимите ми приказки, а аз с детската си припряност непрекъснато го побутвах всеки път, когато задремеше.

Зимно време пък ме учеше да карам ски. Аз бях неговото Долче Скиорче. Многобройни са зимните ваканции, през които двамата сме щурмували пистите на Пампорово. Дядо пренебрегваше болките си в крака, за да кара редом с мен. В края на деня баба ни посрещаше с топла супа, а приятната умора ни унасяше в лека дрямка.

Кой да знае, че в един миг времето ще се обърне срещу нас, ще стане наш враг. С пълно съзнание разбирах сериозността на дядовото заболяване, но не вярвах, не вярвах, че изходът ще е такъв. Прибирах се

събота и неделя в Пловдив и отивах в дома на баба и дядо. Разказвах им какво ми се случва и как върви ученieto. Не говорехме за болестта, сякаш не съществуваше. Никога не чух дядо да се оплаква от нещо, не се страхуваше и вярваше, че ще я победи. Интересуваше се повече от това как аз се развивам, какво правя, безкрайно много се радваше на успехите ми или пък неговуваше, когато се задоволявам с по-ниски резултати. Едно нещо се е заклешило в съзнанието ми от много време - мечтата на дядо да има член на семейството с докторска степен. За жалост времето да реализира сам тази си мечта не стигна, но винаги, когато говорехме за моето бъдеще, освен всичко останало той вмъкваше и това си желание. Аз разбира се наивно отговарях, че има време. Е, сега осъзнавам, че време няма или поне никога не е достатъчно.

Не мога в няколко реда да побера всичко, което чувствам и е в главата ми, но от името на нас, внучките - Криси, Дона и Дора, искам да кажа:

Дядо, липсваш ни! Ние много те обичаме!

Богомил МАНЧЕВ

ИЗКЛЮЧИТЕЛЕН И ЧОВЕЧЕН

За първи път видях г-н Козма Кузманов през месец февруари 1992 година в АЕЦ "Козлодуй" където аз работех като ДИБ (дежурен инженер на блок) на 5 и 6 енергоблок.

Тогава се бе случила аварията с взривяването на един от трансформаторите собствени нужди на 5 и 6 блок, след отказ на янсенов регулатор на напрежението. Тогава видях директорът на АЕЦ "Козлодуй", облечен с работни дрехи рано сутринта към 7.30 часа на оглед заедно с оперативния персонал. Това остави в мен трайна следа от срещата ми с ръководител от такъв ранг, как се държи в такава сложна ситуация от национално значение и как се отнася с подчиненият му персонал - изключително професионално и изключително човешки.

В следствие съм имал много срещи с ръководителя и човека Козма Кузманов. Всяка среща е била за мен различна и всеки път установявах, че той ме изненадваше с нови интересни неща за себе си и познания които притежаваше.

След като се пенсионира от активна стопанска дейност, той продължи да бъде изключително активен като експерт и гражданин в областта на енергетиката.

Той участваше много активно в дейността на БУЛАТОМ и гражданското движение за защита на блокове 1-4 в АЕЦ "Козлодуй". Неговият авторитет допринесе за утвърждаването на БУЛАТОМ като най-авто-

ритетната неправителствена организация, която защитава развитието на ядрената енергетика в България и тя да отговаря на световните норми за безопасност.

С поведението си той е бил пример за нас, по-младото поколение в енергетиката, как да се отнасяме към реалните проблеми, как да общуваме с хора предубедени негативно към енергетиката, как да се държим толерантно и търпеливо и да убеждаваме нашите опоненти аргументирано при тези дискусии.

Той винаги беше обърнат към новото, към прогресивното, затова още през 1993 година започнахме много активно да въвеждаме непознати до тогава в нашата енергетика нововъведения, като Рисково Ориентиран Ремонт и Управление на Конфигурацията (конфигурейшън мениджмънт). Те направиха АЕЦ "Козлодуй" една от най-съвременните централи.

За човека, ръководителя и приятеля Козма Кузманов може да се каже, че винаги е бил на пулса на деня и че винаги е знаел кой е верния път, което го правеше **ИЗКЛЮЧИТЕЛЕН И ЧОВЕЧЕН.**

Такъв ще го запомня.

Никола БАЛАБАНОВ

РАЗКАЗ ЗА ЕДИН СВЕТЪЛ ЧОВЕК

*"Знаете ли какво е това - да можеш да правиш слънца?
Каква радост е да светиш?"*

Марко Семов, в книгата
"Изповедта на една атомна централа"

Тези думи, изказани метафорично от Атомната електроцентрала "Козлодуй", са напълно подходящи като изповед на всеки от нейните създатели. Един от тях е инженер Козма Кузманов, чийто живот прекъсна преди един месец. Той е бил директор на АЕЦ "Козлодуй" през годините 1974 - 77 и 1992 -96. Онези, които познават развитието на ядрената енергетика в нашата страна, знаят, че това са:

- годините на пускането на първи и втори енергоблок (съответно 1974 и 1975 г.), както и на шести блок (1993 г.). България е сред първите страни в света с ядрена електроцентрала;

- годините на изграждането на трети и четвърти блок, пуснати през 80-те години;

- годините, в които са произведени рекордни количества електроенергия (1995 , 96) и които нареждат страната ни на 10-то място в света по развити ядрени мощности;

- годините, през които се правят стотици и хиляди модификации и подобрения на оригиналните проекти, с цел повишаване на ядрената безопасност на блоковете и на надеждността на оборудването (1991-

97 г.);

- годините на повторен пуск на I, II, III и IV блок, при приемливо ниво на надеждност и безопасност (1991-94 г.);

- години, през които са организирани десетки и стотици международни мисии и проверки от Международната атомна агенция и от регулиращи органи на страните членки на Европейската общност.

Когато се сблжих с инженер Кузманов тези години бяха вече история - история, сложила отпечатъка си върху побелелите му коси. Но само те издаваха грижите и вълненията, които той беше изпитал и преживял като отговорен за съдбата на нашата атомна централа. Лицето му излъчваше достойнството на човек, изпълнил голямата задача на своя живот - да участва в "правенето на слънца" за своите сънародници. Заедно с това той не криеше тревогата за тяхната съдба, защото някои вече бяха решили да угасят тези слънца и да спрат възхода на българската ядрена енергетика.

Бях го виждал и слушал докладите му на годишните конференции на Българското ядрено дружество. Но прякото ни запознаване стана през есента на 2001 година. През септември същата година инж. Кузманов, заедно с група интелектуалци, беше на посещение при тогавашния ректор на нашия университет - проф. Огнян Сапарев. Групата, ръководена от проф. Стефан Воденичаров, имаше идея да създаде граждански комитет за защита на АЕЦ "Козлодуй" и търсеше подкрепата на Пловдивския университет. Професор Сапарев ме покани на срещата и предложи аз да се включа в Комитета.

Беше ми много приятно да бъда в среда, с присъс-

твието на известни учени - професорите Стефан Воденичаров, Георги Марков, Георги Бакалов, Александър Чирков, както и на прославени личности и интелектуалци - Марко Семов, Вили Цанков, Светлин Русев, Рангел Вълчанов и др. В Комитета влизаха и бившите министри Никита Шервашидзе и Валентин Босевски, а също и Веселин Близнаков, който по-късно стана военен министър.

В края на октомври (2001 г.) инж. Кузманов организира посещение на Гражданския комитет в АЕЦ "Козлодуй". На срещата присъстваше цялото ръководство на централата, начело с изпълнителния директор Йордан Костадинов. Имаше оживена дискусия, пламенни слова, които продължиха в почивната станция на Централата във Врачанския балкан. Срещата, а и по-нататъшната дейност на Комитета ми напомняха за конгреса на интелектуалците в Мадрид през 1933 г. (събрани от тревогата на надигания се фашизъм), чиито участници френският писател Пол Валери характеризира като "донкихотовци по дух, сражаващи се с вятърни мелници".

Действително, значителна част от членовете на Гражданския комитет бяха "донкихотовци по дух". Ние се хвърлихме срещу "вятърните мелници", в лицето на тогавашните управляващи, без напълно да осъзнаваме, че техните "перки" се въртят от Западния вятър. И една от основните причини този вятър да духа е, че българските реактори бяха дело на Изтока. Това беше и продължава да бъде част от противоборството между Запада и Изтока, продължение на "студената война".

Инж. Кузманов се различаваше от останалите чле-

нове на Комитета най-вече със своя професионализъм - той най-добре познаваше централата и качествата на нейните реактори. Другите, с изключение на проф. Воденичаров (от Института по металознание към БАН), осъзнаваха вредата от спирането на ядрените блокове от общокултурна гледна точка. Защото АЕЦ "Козлодуй" действително е мерило за техническата култура на българския народ.

К. Кузманов се отличаваеше и със своето поведение. Той не беше нито шумен, нито многословен. Но когато говореше, всички го слушаха с огромно внимание и уважение. Бих казал, че даже когато мълчеше, ние усещахме неговото присъствие - присъствието на човека с най-голям опит и заслуги за ядрената енергетика.

Двамата бързо се сближихме. Той започна често да посещава катедра "Атомна физика". Оценявайки неговия висок професионализъм, аз му организирах срещи със студенти, с колеги и учители. Избрахме го за почетен член на Българското ядрено дружество. Той стана жива връзка на катедрата с АЕЦ "Козлодуй" и със софийските инстанции. Благодарение на него станахме колективен член на Българския атомен форум, на който той беше един от учредителите. Осигуряваше ни безплатно участие във всички негови мероприятия. Снабдяваше ни с литература - книги, материали от чуждия печат, протоколи от Народното събрание и др. Подари ни книгата на Марко Семов "Изповедта на една атомна централа". Когато я четях, усещах присъствието на К. Кузманов в нея - той беше основен консултант на автора.

Особено голяма активност инж. Кузманов прояви

при събирането на подписи в защита на АЕЦ "Козлодуй". При тази акция се сблъскахме с безразличието и отрицателното отношение на много колеги, които гледаха на нея като на политическо мероприятие. Особено тежко инж. Кузманов преживяваше отстъплението (по-точната дума е "предателството") на някои отговорни личности от каузата в защита на АЕЦ - на бившия председател на Комитета за мирно използване на атомната енергия - Г. Касчиев, на бившия председател на Българското ядрено дружество - В. Близнаков, и др.

Най-активно по време на цялата кампания беше ръководството на ВМРО. Тази организация взе най-твърда позиция по въпроса и нейната категоричност много допадна на инж. Кузманов. Когато Симеон Сакскобургготски обеща на гръцкия си колега да затвори първите четири блока на АЕЦ "Козлодуй", ВМРО го посрещна с лозунга "Без цар можем, без АЕЦ не можем".

Заедно с ръководството на ВМРО проведохме няколко събрания в аудиториите на Пловдивския университет и в техния клуб; организирахме митинг-шестивие в центъра на Пловдив, кръгла маса с участието на всички партийни и обществени организации (без НДСВ). Тримата - инж. Кузманов, Славчо Атанасов (сегашният кмет на гр. Пловдив) и аз участвахме в телевизионно предаване в защита на "Козлодуй". Разбира се, Кузманов беше главната фигура в предаването, ние - негови подгласници.

Отношението ми към този човек надхвърляше обикновеното уважение. Аз благоговеех пред него, възхищавах се от неговата мъдрост, начетеност и скром-

ност. Общувал съм с много хора, но такава проява на деликатност не съм срещал - той проявяваше подчертано уважение към събеседника си, без да крие своето мнение.

Неговата творческа биография е впечатляваща - със зигзагите в траекторията, с издиганията и спусканията в кариерата, с постоянната отговорност, която е носил на различни управленски постове. Завършил МЕИ-София (сега Технически университет) през 1960 г., в продължение на 5 години е работил като старши енергетик и началник цех "Електроснабдяване" в Химкомбинат - Димитровград; почти 10 години като главен енергетик и зам.-директор на Химкомбинат - Враца. Бил е директор на ТЕЦ "Марица - Изток 2", на НЕК, на дирекция "Безопасност" към Министерството на енергетиката и т.н. Върховите години в биографията му са 1974 -77 и 1992 - 96, през които е бил изпълнителен директор на АЕЦ "Козлодуй". Това е неговото голямо дело - приносят му в създаването, развитието и утвърждаването на ядрените мощности в енергетиката на България.

Както споменах, общуването ми с инж. Кузманов започна, когато той беше пенсионер. Но той беше активен пенсионер - продължаваше да бъде консултант и в Ядрената агенция, и в БУЛАТОМ. Търсеха го постоянно, канеха го на своите мероприятия, възлагаха му организационни задачи, подготовка на доклади и т.н. Той продължаваше да бъде пълноценен участник в разработването на ядрената енергийна стратегия. Действаше за включването на нашата катедра в реализирането на тази стратегия.

Имах удоволствието понякога да го посещавам в

дома му. Запознах се със съпругата му - инж. Донка Кузманова, с която беше извървял полувековен семеен и професионален път. Семейството живее в един уютен апартамент. В хола са подредени оригинални творби на големи художници и екзотични сувенири от далечни страни. Никакви следи на битовизъм и показна култура. Веднъж им гостувахме заедно с моята съпруга. Беше много приятно да се беседва с тези мили домакини. Сближаваха ни много неща, най-вече общото минало, в което сме израснали и сме се реализирали, тревогите на днешното време и загрижеността за съдбата на децата и внуците ни.

Последните месеци бяха тежки за инж. Кузманов, интензивната терапия го изтощаваше. Той се съпротивляваше на болестта, държеше се бодро, нито веднъж не го чух да се оплаква. Организмът му беше силен, духът му носеше заряда на някогашния алпинист. Спомням си, когато минавахме през Вратцата с каква носталгия гледаше отвесните скали, по които се е катерил някога.

В края на септември направихме една голяма разходка. Разговаряхме за болките на обществото (не за неговите), за бъдещето на "Белене" - и той, като мене, в началото беше песимист за реализирането на проекта; напоследък беше обнадежден. Аз му разказвах за моята работа, за моите студенти и за безпомощността си да променя някои догми в образованието. Той споделяше разочарованието си от икономиката, от управляващите...

За последен път го посетих, заедно с колегата Агоп Сренц, в края на ноември. Все по-изтощен, той продължаваше да се държи бодро. Много го зарадва съ-

общението, че сме решили да открием специалност "Ядрена енергетика" в нашия факултет. Обеща да ни даде пълна документация за АЕЦ "Белене". Подари ни филма на Тома Томов "Върнете Козлодуй".

Прегърнахме се. Не знаех, че е за последен път. На 14 декември съпругата му се обади да съобщи за неговата смърт. Изпратихме го - неговите пловдивски, софийски и козлодуйски приятели, съратници и ученици.

Инженер Козма Кузманов се пресели в свят, в който няма нужда от слънца. "Слънцата" на Козлодуй, чийто огън той беше запалил и поддържал, остави за нас.

Дано ги опазим!

инж. Русчо ЯНКОВ,
зам. председател
на Българското ядрено дружество

ЗАЩО БЪЛГАРСКОТО ЯДРЕНО ДРУЖЕСТВО НАСТОЯВА МАЛКИТЕ БЛОКОВЕ НА АЕЦ "КОЗЛОДУЙ" ДА РАБОТЯТ

В памет на Козма Кузманов

През м. декември 1997 г. в Киото, Япония под егидата на ООН е подписан протокол, който постави политическото начало на процеса за ограничаване и намаляване на вредните емисии в атмосферата. С него за пръв път в световната практика се въведе Механизъм за чисто развитие, чрез който се цели осигуряване на финансирането на екологични проекти за намаляване въздействието върху климата в развиващите се страни. Средствата за тези проекти се осигуряват за сметка на наказателните санкции, които се налагат на промишлено развитите страни и страните в преход, включително България, неизпълняващи задълженията си, записани в този протокол.

Във връзка с процеса на присъединяване на България към Европейския Съюз, Световната банка е оценила разходите на страната по опазване на околната среда до 2015 година на 6,1 - 8,6 милиарда евро. Част от тези разходи произтичат от задълженията на стра-

ната за намаляване емисиите на парниковите газове, основните източници на които са конвенционалната енергетика на фосилни горива и транспортните средства на органични горива.

Един от основополагащите елементи за конкурентност на българската икономика е развитието на евтина и чиста електроенергетика. На съвременния етап тя е немислима без ядрената енергетика с нейното екологично щадящо въздействие и практическата ѝ неизчерпаемост. Спирането на първите четири блока на АЕЦ "Козлодуй" и последвалите екологически проблеми в различни райони на страната доказва на практика верността на това твърдение.

Нашата, единствена засега, централа е оборудвана с реактори тип ВВЕР (водо-воден енергиен реактор) - първо и второ поколение, аналог на широко разпространените на запад реактори тип PWR (реактор с вода под налягане). Те работят безопасно повече от 100 реакторогодини, през което време са доказали своята експлоатационна надеждност и безопасност за осигуряване на евтина електроенергия в базовата част на натоварването на електроенергийната система на страната.

Въпреки ранният период на проектиране на реакторните установки на малките блокове (ВВЕР-440/230), в тях са заложени множество оригинални решения, голяма част от които са послужили за създаването на следващото поколение реакторни инсталации.

В проекта на реакторната установка са реализирани успешно ред конструкторски и инженерни решения, които осъществяват "вътрешната самозащитеност" и осигуряват висока безопасност и надеждност

на централата, а именно:

- голям запас (до проектните предели) от топло-техническа надеждност на активната зона;
- висока надеждност на реактора по отношение на възможни отклонения на основни експлоатационни параметри (саморегулиране);
- устойчива естествена циркулация на топлоносителя в първи контур, позволяващ отвеждането в аварийни режими до 9% от номиналната топлинна мощност на реактора;
- висока степен на резервиране на системите за топлоотвеждане - 6 циркуляционни кръга;
- голям запас от вода в парогенераторите, което позволява дълговременно отвеждане на остатъчното енергоотделяне без подхранване (след заглушаване на реактора);
- използване на високоякостна стомана за изготвяне на корпуса на реактора;
- прилагане на високо пластична неръждаема стомана за съоръженията и тръбопроводите на първи контур, което позволява прилагане на принципа "теч преди разрушаване";
- наличие на два турбогенератора на блок, което позволява продължителна работа на мощност различна от номиналната.

За предимствата на козлодуйските реактори най-добре говори становището на WENRA (Асоциация на западноевропейските ядрени регулиращи органи), отразено в доклада ѝ от 1999 г.: *"...Когато се оценява цялостната безопасност на АЕЦ с ВВЕР 440/230, трябва да бъде отбелязано, че тези централи, като всички с ВВЕР 440, имат някои вътрешно присъ-*

щи характеристики на безопасността, които превъзхождат тези на най-модерните западни централи.

...Тези реактори имат два пъти повече охладител на мегават, отколкото която и да е западна АЕЦ.

...Тези параметри на безопасността осигуряват ефективна защита срещу възможното развитие на повечето преходни режими към по-тежки аварии."

Ядрената електрическа централа е капиталоемко съоръжение - около 2000 евро/МВт установена мощност. Практиката на високоразвитите ядрени държави показва, че продължаването на експлоатацията на реакторите при гарантирана безопасност е икономически изгодно и струва средно една десета от тяхната първоначална стойност. Реакторите от типа ВВЕР 440/230 в Русия вече получиха лицензия за удължение на експлоатационния си ресурс с 15 години след изпълнение на програма за модернизация.

През 2002 година бе проведена мисия на Международната агенция по атомна енергия (МААЕ) по изпълнение на препоръките към проекта на тези блокове, разписани в официален документ. Резултатите от проверката дадоха основание на екипа да заяви, че експлоатационната и проектна безопасност на 3 и 4 блок в АЕЦ "Козлодуй" в момента съответстват на нивото на безопасност, постигнато при централи от същото поколение. Отчетено бе, че голяма част от изпълнените мерки надхвърлят по обем направените препоръки, по отношение на проекта, експлоатацията и сеизмиката, а ръководството и персоналят на централата са високо квалифицирани и лично ангажирани с

подобряване на експлоатационната безопасност, което гарантира трайния характер на тази тенденция. Така бе опровергано твърдението на експертите на Г-7 от 1992 година, че блоковете не могат да бъдат модернизирани на разумна цена.

България вече е равноправен член на Европейския Съюз и с това приобщи към него своите национални богатства: вековни традиции и култура, човешки потенциал, природни ресурси и производствени мощности. Сред последните е и перлата на енергетиката АЕЦ "Козлодуй", с която страната ни заема достойно място сред напредналите страни с високи технологии за производство на електроенергия. Нейната дългогодишната безопасна експлоатация е добра основа за изграждане на нови ядрени мощности.

Ето защо, от създаването си, Българското ядрено дружество защитава "малките блокове" на АЕЦ "Козлодуй" и счита, че е дълг и на всеки български гражданин да защитава националното богатство на страната. Отсъстват разумни доводи Мерцедесите на родната ни енергетиката да стоят в гаража, а Трабантите да продължават да бълват прах и отрови в атмосферата. В тази сентенция отдавна са убедени всички експерти в областта, по-голямата част от българските граждани и голяма част от гражданите на Европа.

Дошло е времето да убедим в това и политиците на Европейския съюз.

Жан-Пиер ДЕЛКАСО,
Франция

ОТ ПИРИНЕИТЕ ДО РОДОПИТЕ - ЕДНО ФРЕНСКО - БЪЛГАРСКО ПРИЯТЕЛСТВО

Бях представен на г-н Кузманов на 26 януари 1993 г. след като приех да ръководя за шест месеца мисията на ВАНО за повишаване сигурността на централата в Козлодуй и по-конкретно за блокове 1 и 2. Тази централа произвеждаше 60% от електроенергията на България по това време.

След реконструкцията блокове 1 и 2 трябваше да се включат отново и то възможно по-скоро, което беше една голяма отговорност.

По това време г-н Кузманов бе на 57 години и вече беше работил твърде ползотворно с моят предшественик г-н Капел, с който бяха връстници.

Аз усетих по въпросите му, че моите 45 години, независимо че бях преди това също директор на АЕЦ във Франция, го притесняват до известна степен.

След първият контакт с него се завърнах във Франция за да сформирам екипа си.

Г-н Кузманов е бил първият директор на централата и е ръководил заедно с руските специалисти пускането на първите два блока, но това е било преди 20 години. Ръководил е една ТЕЦ на лигнитни въглища на другия край на България в продължение на 9 годи-

ни.

След промяната на режима през 1991 г. е направена международна проверка на работата на централата, която констатира необходимостта от реконструкция на старите блокове, от първи до четвърти, за да се повиши тяхната безопасност. Новото държавно ръководство изпраща г-н Кузманов да ръководи централата в Козлодуй и нейната реконструкция.

Констатациите от проверката определиха линията на работата ни през моя мандат от шест месеца.

Трябваше да представя стратегията за работа пред г-н Кузманов и това стана на 10 април 1993 г., когато изложих исканията на Инспекцията по сигурността на Международната агенция на атомните енергетици (ВАНО) и предложих метода на съвместната ни работа. Той ме изслуша без да каже нищо и аз бях силно притеснен за развоя на съвместната ни работа. Прекарах една безсънна нощ, а след няколко дни бях поканен заедно с целия си екип за среща с екипа на г-н Кузманов. След представяне на екипите ни, уточнихме параметрите на бъдещата си работа.

От този ден нататък моята връзка с г-н Кузманов еволюираше към доверие и приятелство. Аз и екипът ми имахме респект от това сътрудничество и съвместната ни дейност наистина започна и даваше резултати.

Запознах се със семейството му и ние излизахме заедно през почивните дни, посещавайки околностите на Козлодуй и приятелите им във Враца, където бяха работили с Дора по строежа, пускането и експлоатацията на Химическия комбинат. Тези разходки в същото време бяха случай да открия и оценя бъл-

гарската история, различни манастири и причината, поради която българите са братя с руснаците, които ги бяха освободили от пет вековното турско робство и т.н.

Влюбени в страната си, сега хората не можеха да приемат и да си обяснят изоставените заводи, разрушените кооперативни стопанства, спрените трактори, а селяните отново оряха както в началото на века - с магарета.

След известно време предложих да намалим рязко персонала на централата, тъй като считах, че една значителна част от него не е полезна. След като ме изслуша г-н Кузманов ми каза протичко: "Според вашата логика на французи, Вие безспорно имате право, но за нас това не е така просто." Аз трябваше да прибера моята идея за съкращение в джоба си и да се опитам да разбера неговия отговор.

Мисля че по време на престоя си в Козлодуй той работеше извънредно всеотдайно и това го затрудняваше да прекарва повече време със семейството си, което живееше в Пловдив.

Дора пътуваше често до Козлодуй, заедно с малката Дора (внучката, дъщеря на синът им Иван). Посещаваше го често дъщерята Надя и това очевидно му доставяше радост и му даваше сили за повече работа.

Той обичаше своето семейство. Беше влюбен и в планината. Така с неговите напътствия аз и моят екип опознахме българските планини и имахме незабравими излети на Пирин, Рила, Родопите, Сакар и други. Безспорно моята природа на планинар (роден съм в Пиринеите) бе срещнала в България не само един изключителен специалист по ядрена енергетика, не са-

мо един истински планинар, но и един истински приятел в широкия смисъл на думата.

На 20 април 1994 г., напускайки Козлодуй и България, аз казах "Довиждане" не само на централата и на България, но и на моят приятел и неговото семейство, което бе станало и мое.

Още си спомням 28 септември 1993 г., когато аз и част от екипа ми го посетихме в 7,30 ч. сутринта, за да го поздравим за 57-ят му рожден ден. От тогава никога не съм пропускал да го поздравя, него и членовете на фамилията му, за рожденните дни, а те от своя страна никога не забравяха моите. Ние си обещахме да се виждаме често и не пропускахме случай за това.

На 28 септември 2006 г. бяхме с Ани в Пловдив за 70-годишнината на Козма. Всяко посещение в Пловдив бе за нас огромно удоволствие. При всяка наша среща в България или Франция водехме интересни разговори за развитието на света, на нашите страни, за енергетиката, за планината... И мненията бяха винаги споделени, което бе удоволствие и за двама ни.

При това посещение се запознахме с историята на траките, Етнографския музей в Пловдив и Историческия музей в Смолян.

На 2 октомври си тръгнахме. На сбогуване се целунаме и си казахме "довиждане" два пъти, дали това не беше някакво предчувствие.

Лошата новина за заболяването му пристигна точно преди Коледа. Далеч сме и нямахме възможност да направим нищо, освен да следим отблизо битката с болестта и усилията на цялото семейство да я победи. Въпреки неговият дух, въпреки всички усилия, моят приятел напусна този свят точно преди Коледа 2007 г.

Той ще липсва много на своето семейство, той ще липсва и на мен и за това се връщам често към съкровището на нашето приятелство - снимките от срещите ни в България и Франция.

Сбогом г-н Кузманов, Козма, приятелю мой. Спомените са ни толкова много, че не е необходимо да минавам километри, за да ги намеря.

Надявам се, че скоро аз и Ани ще се върнем отново в Пловдив, ще се срещнем с твоето семейство и ще ти поднесем цветя.

08.03.2008 г.

**Тулуза
Франция**

КАКВО БЕШЕ КОЗМА ИВАНИЧ ЗА МЕНЕ ?

Няколко години след като напуснах Козлодуй се наложи пак да отида по работа там. И не само това - пак трябваше да отида на Блочния Щит за Управление на трети блок - моето последно работно място в централата. Все още не бяха изградени входните съоръжения, които ограничават достъпа на външни хора до това място. И на входа на БЩУ едва ли не се сблъсках с един непознат човек, който ме погледна с усмихнатите си сини очи, каза ми "Добро утро" и отмина забързано. Няколко неща ме накараха да се обърна и да погледна след него - на първо място усмивката - открита, очите - все едно те караха да се спреш и да заговориш с него, облеклото - обикновена ватенка и накрая тази забързаност. Беше около 7 часа сутринта и предстоеше смяна на персонала.

В последствие разбрах, че това е бил новия - стар директор на централата - г-н Козма Кузманов. Това беше първата ми среща с човека, с който в последствие дълги години работихме заедно или по-точно под неговото ръководство се опитвахме на осъществим ред идеи и замисли.

Естествено, всеки един от нас е имал възможността да работи с много хора по време на изпълнение на своите професионални задължения, но аз съм благодарен на съдбата, че ми даде възможност да се срещ-

на и да работя с такъв човек. От него научих неща, които не се учат в училища и университети, не се забравят, а и остават винаги верни.

На стената в коридора пред кабинета на Изпълнителния директор на АЕЦ "Козлодуй" са закачени портретите на всички, които са заемали тази длъжност в централата. Винаги когато минавам оттам, поглеждам тези лица. Това са колеги, които веднага свързваме с определени асоциации. Всеки един от тях е направил нещо важно за централата и с помощта на целия персонал е допринесъл този гигант на нашата индустрия да работи и произвежда енергията, без която нямаше да е възможно страната да живее нормално (нормалното функциониране на нашето общество). Един от малкото, които те гледат с усмивка от тези фотографии, е Козмата. Той е и единственият, който два пъти е бил директор на централата. (Това е един факт, който просто потвърждава, че той просто е бил подходящ за тази работа.)

Има и нещо друго, което е много важно - моралната му сила да отстоява и защитава интересите на централата. Само за двама от всички изпълнителни директори на АЕЦ "Козлодуй", които познавам, с ръка на сърцето си мога да кажа, че действително са защитавали интересите на централата с всички възможни средства, без да се замислят, че могат да загубят пари, длъжността, която заемат, или нещо друго. Единият от тях беше Козмата, другият го уволниха, но слава богу - той си е жив и здрав и дано е все така още дълги години.

За тези хора нямаше значение кой стои насреща им - дали е компания от калибъра на EDF, Атоменерго-

експорт, Сименс, Уестингхаус или Фраматом, нямаше значение какво мислеше и нареждаше държавната машина - отстояваха интереса на централата и затова хората ще ги уважават и помнят.

Какво е голямото, което когато се обърнем назад свързваме с името на г-н Кузманов - България имаше, все още има и експлоатира една атомна централа. Не толкова много страни в света могат да се похвалят с такъв факт. Тя беше построена и произвеждаше около половината от необходимата за страната ни ел. енергия и с участието и умелото ръководство на г-н Кузманов. Далеч съм от мисълта да абсолютизирам неговата роля, но това е факт и всеки, който е свързан с тази централа, го знае.

Имаше и "малки" неща, които също никога не се забравят.

Не зная как този човек успяваше да запази присъствие на духа и винаги да бъде усмихнат и доброжелателно настроен. Това беше нещо уникално! И тази положителна енергия, която просто се излъчваше от него, като ли че се предаваше и на тези около него. Изчезваше недоволството и бързането, можеше да се мисли спокойно, все едно че не си с шефа си, а с приятеля си. Много пъти именно това ни е помагало да вземаме правилните решения, нещо което един човек, сам едва ли може да направи.

Той не беше по-малко внимателен и деликатен и в отношенията си с децата - чуждите и своите. Винаги, когато си спомням за него и за моите деца, си спомням и една негова фраза : "Стъни, за децата трябва да правим всичко!" И действително, той правеше всичко възможно за тях - и като баща, а и като дядо. Желани-

ята им, болките им, мечтите им - те бяха и негови, и помагаше с каквото можеше, винаги.

Паралелно с всичко, което вършеше като директор, съпруг, баща и дядо, имаше време и за ски, за спорт, за планината. Последното беше неговата "болест", която предаде на децата си и на нас, неговите приятели. И сега стои пред очите ми - застинал, пред безбрежието на планинския простор, вгълбен и смълчан пред една огромна недоизказаност и величие, с пушещата цигара в ръката си - това беше той в моментите, когато стоеше пред планината, разбирайки, че ние сме твърде малки, за да се мерим с нея, но и в същото време достойни, да бъдем част от нея. И може би затова, защото искаше да е по-близо до тази негова любов, построи къща на място, на което малко хора биха се решили да строят. Не става дума за съвременните палати и ненужните разкоши - това е къща, сякаш кацнала в гнездото на орел, защото именно такава гледка се открива от там. Гледка, която те радва, успокоява и в същото време те кара да полетиш. Е, те си приличаха - планината и той!

И накрая още нещо. С него се видяхме месец преди да си отиде. Болестта го беше нападнала отново. Седяхме в жилището му в Пловдив. Говорихме, както винаги за централата, а аз се питах - нима това е болния човек, при който съм дошъл? Нямахме купчини лекарства, не виждах неоправено легло, нямаше оплаквания. Напротив, моят събеседник си беше такъв, какъвто си го знаех - компетентен, жаден за информация, критичен и с желание да помогне с каквото може. Струваше ми се и ми се искаше, това, което зная за неговото състояние, да не е истина. Така ми се ис-

каше....

Сега, когато се опитвам да кажа това, което ми е на душата за този човек, също ми е чоглаво. Нима може с думи да се каже нещо, което чувстваш, нещо което се трупало и го има от години? Важното е че това, което споделих за него, е постоянно с мене и ми помага, независимо че моят приятел не е с нас.

Прекланям се пред паметта ти Козма Иванич!

инж. Русчо ЯНКОВ

ЕНЕРГЕТИКЪТ - ДИПЛОМАТ

За Козма Кузманов знаех, че е вторият директор на Първа атомна в Козлодуй, по времето на който е осъществено въвеждането в експлоатация на първи и втори блок на централата. Мненията за него се простираха от "осанна" до "разпни го", повечето от които вероятно преувеличени и породени от слухове, които по това време умело се използваша за управление на общественото мнение. От по-старите колеги оператори бях чувал доста любопитни истории, случили се по негово време. Беше си спечелил прякора "Ватенката", защото така бяха свикнали да го виждат от ранни зори, до късна вечер на строежа. Казваха, че знае малките имена на всички, които познава. Отношението на операторите към него беше добронамерено, което говореше за съществуваща колегиалност и уважение.

Съдбата ни срещна години по-късно, през януари 1992, когато блокове 1 и 2 вече бяха спрени с правителствено решение за изпълнение на мащабна програма по възстановяване на проектното състояние и повишаване на безопасността им. Близо година бях началник на турбинен цех на блокове 1-4 и заедно с колегите полагахме неимоверни усилия да отстраним забележките от злополучната мисия OSART, проведена през пролетта на 1991 година. В наша помощ беше изпратен колектив на WANO, с който трудно налаждахме отношения, защото все още говорехме

на различни професионални езици.

Кузманов се появи на едно от съвещанията, свързани с изпълнението на програмата. Не бях виждал негова фотография, но имах чувството, че съм го познавал отдавна. Козма беше с неизменната ватенка. Изслуша внимателно всички участници, направи някои корекции и уточнения и неочаквано за всички заговори за паяжините в машинна зала, на които никой не обръщаше внимание, защото самата тя приличаше на полесражение. Реагирах спонтанно в защита на по-важните според мен дейности, което не му хареса, но той внимателно обясни, че за него и това е важно.

Явно го бях впечатлил с нещо, защото беше поискал от директора ни в кабинета му да се окачат копия от графиците за ремонта и аз да ги актуализирам редовно. Спомням си първата ни индивидуална среща по този повод. Докато аз попълвах графика, той обработваше документи на бюрото си, провеждаше разговори по повод на написаното и внимателно ме наблюдаваше като се стараяше да не го забележа. Често ставаше дума за закупуване на един или друг вид оборудване и възможностите за това. Като дългогодишен оператор и участник в мисията OSART бях убеден, че един от приоритетите бе провеждането в съвременен вид и актуализирането на оперативната и ремонтна документация. За начало бе необходимо закупуването на около 20 броя компютърни конфигурации и принтери. По това време част от цеховете разполагаха с по един компютър Правец-16, който в повечето случаи се използваше не по предназначение. Макар, че в този момент ня-

мах пряко отношение към това, реших да запитам за изпълнението на нашата заявка. Той изрази неудовлетворение, че такава скъпа по това време техника ще се ползва само като пишеща машина, но аз се опитах да защитя необходимостта ѝ. Явно съм се справил със задачата, защото много скоро в Електропроизводство-1 пристигна първата партида съвременни компютри.

Първият ни сблъсък на професионална основа стана няколко месеца по-късно. Причината за него беше тайно подготвената, без приемливи за екипа на ЕП-1 мотиви, смяна на директора ни. Те бяха преди всичко личностни, замаскирани зад исканията на синдикални организации и новите партийни величия на местното СДС. Вече беше направен един неуспешен опит за това преди идването на Козмата, малко след онази мисия. Акцията се водеше от един известен в ЕП-2 ръководител, който водеше компроматна война с тогавашния си директор, на която често ставаха свидетел страниците на в-к "Първа атомна". Колективите на двете електропроизводства в присъствие на председателя на Комитета по енергетика, с тайно гласуване преизбраха своите ръководители и поеха ангажимент за изпълнение на приетите планове и програми. За кратко време бе установен мир, който се превърна в тиха война с идването на власт на СДС.

В тази размирна обстановка пристигна Козма Кузманов, назначен за първи управител на АЕЦ "Козлодуй", клон на новосформираното по новия търговски закон дружество "Национална електрическа компания" АД. По-късно разбрах, че да оцелееш в

подобна обстановка не е било никак лесно. В негова подкрепа беше единствено консервативната система на управление на енергетиката, която не допускаше израстването на недоказани професионалисти. Всъщност това помогна на последната да оцелее в годините на прехода.

Както често се случваше тогава, научихме за предстоящата смяна от "чистачките", които винаги бяха на крачка пред останалите по информираност. Колективът, който работеше по програмата беше потресен, защото към неговата работа нямаше съществени забележки, а и със знанията си по френски език директорът беше започнал да налага отношенията ни с екипа на WANO. С тази дейност сериозно се бе заел и Кузманов, който също беше франкофон. Ето защо писмено поискахме спешна среща с управителя, за да разберем мотивите за това.

Ситуацията явно беше необичайна дори за Козма Кузманов, човек свикнал на всякакви изненади. Вече няколко години живеехме под знака на перестройката и работехме професионално и без контрола на партията майка. Струваше ни се, че времето на партийните назначения е останало далече в миналото. Беше почивен ден, в който на площадката имаше посещение от чуждестранни представители, ако не се лъжа от Европейската банка за възстановяване и развитие и Козма беше ангажиран задълго с тях. Срещаме се няколко пъти в административната сграда и той дипломатично ни подпитваше защо сме на работа, а не почиваме. Ние разбира се отговаряхме също дипломатично, че имаме някои проблеми, които не търпят отлагане и работим по тях. Всъщност, поч-

ти през цялото време бяхме в кабинета на директора и докато го чакахме за среща водехме разговори по текущи проблеми, доколкото това беше възможно в този момент.

Срещата се състоя. Той пристигна около 15 часа. Седна при нас и започна разговора със самочувствието на по-силния, човека от когото ние зависим. Излушахме неговите виждания и като екип поел вече ангажимент за изпълнение на Програмата поискаме да обоснове причините за налагащата се промяна. Постепенно разговора премина в дружеска беседа за общите проблеми и подхода за решаването им. Нямаше победени и победители. Победи мениджърския принцип "печеля-печелиш", който Козма бе приел като водещ в работата си. Така започна съвместната ни работа в АЕЦ "Козлодуй" и системата на енергетиката, която по-късно продължи в неправителствените организации, застанали в защита на малките блокове от преждевременното им затваряне.

Той често казваше "Не съм човек, който ще удари по масата", макар да е имал много поводи за това. Все искаше да убеди насрещния в правотата си и тя да стане негово решение. Години по-късно този стил придоби популярност чрез фразата "когато му дойде времето", изречена от един негов връстник и настоящ политик.

Кузманов рядко повишаваше глас, но когато го правеше после съжаляваше. За себе си го нарекох "дипломатът". Той умееше да контактува еднакво добре с всички - с работниците и ръководителите, с политиките и професионалистите, с банковите чи-

новници и търговските посредници, с учениците и студентите. Беше уважаван от членовете на ядрената общност в България и света, за каузата на която работи до края на живота си.

Иван ВАСИЛЕВ

ЖИЗНЕН, КОМПЕТЕНТЕН И ВСЕОТДАЕН

Първата ми среща с Козма беше през 1962 година в Пирин по време на летния алпийски лагер, организиран от Студентски алпийски клуб (САК) при Студентско туристическо дружество "Академик" - София. Лагера беше подвижен, като се устройваха палатъчни биваци на различни места в Пирин с цел опознаване на планината и различните катерачни обекти в нея.

Тогавя бях втора година студент с едногодишен алпийски стаж. Вече бях чувал от по-старите алпинисти в клуба за различни изяви и събития от дейността на САК - летни и зимни изкачвания по скали, научни експедиции, ски походи. В тази информация неизменно присъстваха и имената на алпинисти, които вече са се дипломирали, работят и са напуснали клуба. В моята представа това бяха почти легендарни личности - планинари и алпинисти, а и инженери и специалисти с висше образование.

За мен и за по-младите алпинисти беше събитие когато в бивака на Валявишкото езеро пристигна Козма Кузманов.

Хората с еднакви интереси бързо намират общ език, а и Козма беше много контактен и за кратко време успяхме да се сприятелим. През дните, които бяхме заедно, използвахме хубавото време за катерене по скалите на връх Дженгал, но вечерите край огъня ни даваха възможност за общуване. Това бяха разговори

на различни теми, разкази (изпълнени с много хумор) за минали събития, спомени от срещи с общи приятели. Козма беше духовит и ителигентен събеседник. В свободното време привечер, на неравния терен край езерото, се устройваха различни спортни игри. За някои от тях инициатор беше Козма. В тези занимания вземаха дейно участие почти всички от компанията. Това беше още един повод за много шеги, весели закатки и смях.

Като специалист-енергетик Козма работеше в Азотноторовия завод в Димитровград, вече имаше семейство, но планината и алпинизма продължаваха да го привличат и когато се разделяхме след лагера, той обещавахе да се видим отново в планината.

През есента на 1962 година се взе решение и започна подготовка за провеждане на втори самостоятелен траверс (последователно, без прекъсване, преминаване от връх до връх) Пирин - Рила през зимата на 1963 година. При преминаване на Типиците част от участниците в групата получиха увреждане на зрението (ослепяха) и се наложи за няколко дни да останат в хижа Вихрен. По същото време в хижата дойде и Козма. Той беше информиран за нашите планове и се надяваше да продължи с нас, през най-хубавата и трудна част на Пирин, до месноста "Предел". Нашето забавяне наруши неговите планове, тъй като времето му беше ограничено. Тези, които не бяхме пострадали толкова много и вече можехме да излизаме на светло, решихме да направим изкачване на връх Вихрен заедно с Козма. Денят се случи много подходящ за такова начинание. Тръгнахме сравнително рано. Слънцето ни огря в горната част на ръба, под върха. Имахме въз-

можност да преминем и да се върнем по ръба на Кончето и преди залеза на слънцето да се спуснем в хижа-та. Преодоляването на опасните ръбове и склонове ни доставяше голямо удоволствие. Всички участници в това изкачване: Ценка, Сашо, Асен и аз, бяхме много доволни от приятните преживявания, но като че ли за Козма това се отнасяше в най-голяма степен. През цялото време на преминаването на маршрута той се радваше на хубавото време, гледките които се откриваха и заобикалящата ни красота и споделяше това с нас.

Познанството ми с Козма Кузманов ми даде възможност да направя най-правилния избор за моята трудова дейност. В разговор преди дипломирането ми стана въпрос къде ще работя като инженер. Той беше вече Главен енергетик на новостроящия се край град Враца Химически комбинат. От него получих представа за предназначението и високото техническо ниво на съоръженията, които ще бъдат инсталирани в този модерен за времето си комбинат. С това предизвика моя интерес да работя в това предприятие и отрасъл - Химическата промишленост, за което съм му много благодарен.

През време на съвместната ни работа в Химическия комбинат между нас и нашите семейства се установиха изключително приятелски отношения. Тук трябва да отбележа, че те, Дора и Козма, са ни помагали повече от колкото ние на тях, за което сме им много признателни.

Във Враца Козма се включи активно в дейността на Алпийския клуб и Отряда на Планинската спасителна служба. За кратко време всички добиха предс-

тава за него като човек, планинар и ръководител. Доста години той беше избиран в ръководството на Алпийския клуб и Отряда на ПСС. С него сме катерили по маршрути от висока категория на трудност. Заедно с Пирин Воденичаров и врачанските алпинисти Илия Александров и Любен Савчев през лятото на 1968 година направихме първо изкачване по маршрута "Дружба". За да не ни пече слънцето (стената има точно изложение) започнахме катеренето в ранния следобед. Трудностите, които трябваше да преодоляваме, ни забавиха и по тъмно излязохме от катерачния маршрут. От там трябваше да слезем до шосето. Нямахме осветление и не знаехме колко е часа. От горе видяхме, че ресторанта свети и решихме, че не е толкова късно. Като слязохме на шосето установихме, че отдавна е минало полунощ. Въпреки това настроението ни беше приповдигнато.

Друг случай на прибиране рано сутринта в града беше когато се наложи да отидем като планински спасители на помощ на катереци по голямата Централна стена на масива "Вратцата". Трудностите при катеренето и голямата дължина на катерачните маршрути там, а понякога и дъжда, който лятно време се изсипва за кратко време, затрудняват по-неопитни катерачи. Най-често сигнала за помощ се подава в късния след обяд и организирането на спасителните работи започва в полумрак. И в този случай нямаше промяна - трябваше да се действа през нощта. След като успяхме да помогнем на катерачите да излязат от стената, започнахме спускане по стръмната и камениста пътеката към града. Лятната нощ беше приятно хладна, въздуха - прозрачен, целият град беше долу, под

нас. Нощното осветление позволяваше да се наслаждаваме на красивата гледка. Изживяването беше изключително, независимо от умората.

Паметно, като пример за добра зимна алпийска и физическа подготовка, беше участието ни в ежегодната национална алпиниада през март 1968 година на Пирин (група от 5 алпинисти от Враца). Познавахме добре планината. Запознахме се с конкретните условия, с метеорологичните и теренни условия и окончателно определихме нашия план за действие. Доброто функционално състояние и опита ни даде възможност за 5 дни, движейки се по 12 часа на ден, да преминем най-трудните траверси в Пирин. Всичките са над 2000 метра надморска височина, преминават по била със стръмни склонове и изискват отлично владение на зимната алпийска техника. Освен това разстоянията, които трябваше да преминем, изискваха високо темпо на придвижване. Детайлното познаване на маршрута, резултат на многогодишно опознаване на Пирин, ни даде възможност най-правилно да комплектуваме екипировката и определим необходимия режим на хранене.

През пролетта на 1968 година в Туристическо дружество "Веслец" - Враца се получи покана за участие в туристически поход в Полша - планина Бескиди. В групата от 6 туристи, представители на град Враца, бяхме включени и двамата с Козма.

Независимо от алпийската ни дейност, ние активно участвахме и в туристическата дейност както в Химическия комбинат, където работехме, така и в туристически прояви на градското дружество на БТС. Ту-

ристическият поход в Полша се организираше от полския туристически съюз традиционно всяка година в края на месец април. Представляваше маршрут по билото на планината Бескиди, с продължителност 5 дни.

В подготовката за нашето участие беше предвидено изпълнението на песни (туристически и народни). Във влака до град Краков репетирахме. Усилията ни се увенчаха с успех. Нашето изпълнение получи много аплодисменти.

При движението по маршрута един участник от Полската група си навехна коляното и не можеше да ходи без чужда помощ. В общата група нямаше лекар или друг медицински специалист. Като планински спасители, двамата с Козма, се заехме със случая. Направихме необходимото за ограничаване на болката, оказахме долекарска помощ, помогнахме на пострадалия да продължи до крайния пункт. Там той беше прегледан от лекар и получи медицинска помощ. Получихме публична благодарност от ръководството на туристическия поход.

Козма остави незабравими спомени сред приятелите си. Жизнен, компетентен и всеотдаен, той и в планината, и в ежедневието беше желан събеседник и другар.

Такъв остана и в нашата памет.

Милко ТОРБОВ

ЯРКА, ИЗЯВЕНА, ВСЕОТДАЙНА ЛИЧНОСТ

Не зная каква воля и сили трябва да притежава човек, особено за съзнателен и отговорен ръководител, какъвто беше инж. Козма Кузманов, за да издържи на страхотното напрежение, свързано с успешните пусково-наладъчни работи, физическия, осъществил се на 29 юни 1974 г., и енергийния пуск (близо месец по-късно) на Първи енергоблок. Тогава в енергийния пръстен на страната потече електрически ток от атомната централа. И като директор на АЕЦ през първите най-важни от работата на централата години.

По-късно, след десетилетия, той отново щеше да бъде натоварен с огромната отговорност на ръководител в особено труден и напрегнат за АЕЦ период...

Невъзможно е сега да върна всичко от нашата съвместна работа. Но споменът ме среща с приветлив, светъл човек, интелигентен и отлично подготвен като специалист и ръководител. Трудовият му ден започваше с изгрева на слънцето, а вечерите посрещаше в централата. За него личния пример беше всичко.

Аз не го познавах лично до 1976 г. Знаех за него от възторжените репортажи и очерци за колектива и специалистите от централата, които участваха активно в пуската на очаквания от целия български народ Първи енергоблок, за неговото лично участие като ръководител на всички най-важни и отговорни операции по физическия и енергиен пуск. Тогава бях участник и сви-

детел на ускореното изграждане на Първи и Втори енергоблокове.

За първи път контактувах с директора на централата инж. Козма Кузманов по време на тържествено-то откриване на Втори енергоблок, което се проведе на 27 февруари 1976 г. Представих се и попитах кога може да ме приеме, за да разговаряме за създаване на младежки трудови колективи и по нататъшното укрепване на младежката организация.

Той ме погледна усмихнато:

- А, Вие ли сте новият младежки ръководител в Козлодуй?

Отвърнах:

- Да, избран съм от месец.

- Заповядайте, когато Ви е удобно. Има какво да си поговорим, какво да направим, защото отговорността на младите хора тук е огромна.

Подхвърлях ми, че ще бъда приет, но поради естеството на работата му едва ли ще отдели време за по обстояйни разговори.

Няколко дни по-късно, инж. Кузманов ме прие в работния си кабинет на третия етаж в бялата административна сграда. Впечатленията от първата среща са особено силни и са оставили ярка следа в моето съзнание. Онази предварителна потиснатост, която ме владееше часове преди срещата (все пак първа среща с голям, от национално ниво ръководител), веднага рухна щом влязох в кабинета на директора на централата. Споделих тези си притеснения, а той с усмивка каза:

- Има време за всичко! Казвайте.

Пред мен стоеше младолик (нямаше навършени че-

тиридесет) човек, с високо чело и гъста коса, с овално лице - винаги усмихнато и спокойно, вдъхващо кураж у посетителя - за достойнството, с което е приет. Говореше бавно, увлекателно. Предразполагаше към откровение. Въпреки това, започнах неспокойно да се аргументирам. Изразих увереността си, че младежкия колектив на АЕЦ може да бъде пример за младежта в страната, като помолих за съдействие на ръководството на Заводската комсомолска организация.

Той каза:

- Вие чукате на отворена врата! Нашите младежи пишат вече златната страница на българската атомна енергетика. Ние им вярваме, поверили сме им най-отговорните работни места на централата! Намирам за разумно и правилно да обсъждаме идеите, които се предлагат.

Получих пълна, дори неочаквана от мен, подкрепа за по-нататъшното активизиране на младежкия колектив. И резултатът не закъсня. Заводската организация завоюва впечатляващи резултати: обявена бе за една от най-добрите в страната, постигнаха се високи резултати в областта на разгърналото се тогава движение за Техническо и научно творчество на младежта.

Близко две години получавах пълно съдействие от инж. Козма Кузманов за младежките начинания. Убедих се, че той е не само професионалист от висока класа, но и добър общественик, който умее да общува с хората, приятен събеседник. Хората се вслушваха в съветите му, търсеха неговата професионална и човешка помощ, имаха му доверие.

Съдбата определи инж. К. Кузманов да бъде отно-

во в сферата на енергетиката, но далеч от АЕЦ.

В края на 1991 г., когато страната буквално се тресеше от започващия преход към демократично общество, започна да се утвърждава, при това съзнателно, негативно отношение към АЕЦ, и още по-лошо - такова и в западната преса.

Случи се неизбежното - инж. К. Кузманов беше върнат за директор на АЕЦ в този критичен момент. Да, върнат! Защото на България бе нужен ръководител, отдаден на атомната енергетика, професионалист с авторитет, който с мъдрост да ръководи АЕЦ - вече с шест работещи блока.

Съдбата ми даде нова, изключителна възможност да работя по-близо с него. В края на месец октомври 1991 г., на първите преки избори за органи на местната власт, бях избран от населението за кмет на община Козлодуй. Мислех си, как да се ускори изграждането на техническата, обслужваща и инженерна инфраструктура на общината, при това в кризисен за държавата период. Тези проблеми не можеха да се решат без активното съдействие и помощ на ръководството на централата.

През този петгодишен период имах честта, навярно и привилегията, да работя по общите за Козлодуй проблеми с такъв изграден ръководител и обаятелен човек.

Първата ни официална среща беше през януари 1992 г. Тя продължи дълго. Информирахме се за важните задачи, които решавахме, за перспективата, за бъдещата съвместна работа и областите, в които можехме да си сътрудничим. Върнахме се в спомените си от години назад. Дадохме си дума да работим в

синхрон - местната власт и ръководството на централата, да се информираме постоянно за възникващи общи проблеми и да търсим, според компетенцията и правата с които бяхме овластени, успешните решения. Обсъдихме и възможности за сътрудничество между двете институции в интерес на гражданите на общината.

Договорихме се, че писмовната, епистоларна форма на общуване, ще е само в краен случай. Телефонното обаждане (тогава нямаше мобилни апарати), честния отговор и поетия ангажимент или отказ, на база голямото доверие между нас двамата, беше достатъчно. Така и продължи през годините на съвместна работа.

Спомням си голямата подкрепа на ръководството на централата за реконструкцията на 1 000 метра от основния етернитов водопровод по главната улица, който често аварираше и оставяше жилищните комплекси без вода. Той беше заменен изцяло със стоманен такъв.

Общината получаваше голяма помощ в критичните моменти през зимния период за почистване на града и селата, за изграждане на новото учебно тяло на СОУ "Св. Св. Кирил и Методий", за строителството на пощата. Подкрепа получавахме и за детските заведения и училищата, защото кризата в страната даваше сериозен отпечатък и върху работата ни за устойчивото развитие на общината...

Заедно с генералния директор на МААЕ г-н Ханс Бликс ме посетиха в сградата на общината. Аз информирах високият гост за социално-икономическото развитие на Козлодуй, което се дължеше най-вече на бе-

зопасната и на високо техническо ниво експлоатация на централата.

Инж. К. Кузманов ме поощри да стана народен представител в 37-то Народно събрание. Преди да се съглася да се кандидатирам поисках най-напред неговото мнение - на ръководителя и човека, на когото имах доверие и когото уважавах много. Това стана в края на септември, преди рождения му ден, в неговия работен кабинет.

Попитах го:

- Как смяташ, следва ли да приема предложението на партийния съвет и ако бъда избран с какво бих бил полезен на общината и централата?

Той ме погледна строго - един от редките случаи когато ставаше такъв - и каза:

- Милко, моментът е особено важен не само за теб, защото започваш нов път на развитие и отговорност, но и за централата. И особено за хората, които ти имат доверие. Отивай, знам че ще се справиш!

Тези думи бяха достатъчни да взема своето решение.

Като член на Комисията по енергетика постоянно поддържах връзка с него. В разработения тогава и приет Закон за мирното използване на атомната енергия намериха място и негови предложения.

Спомням си за отличните му взаимоотношения с Мисията на ВАНО на АЕЦ, с неговия ръководител г-н Жан Делкасо, което беше много полезно за централата.

Гневеше се на оценката за състоянието на централата, която държавите от Г-7 в прословутия си Декларация определиха като несигурна, поради което иска-

ха затваряне на малките блокове. Той се бореше всячески за промяна на тази невярна и преднамерена оценка.

Малцина вероятно знаят, че ако не беше решителната подкрепа на ръководството на централата пред централните държавни органи, нямаше да бъде открита Козлодуйската болница с 80 легла, която получи разрешение за работа на 3 февруари 1997 г. Той беше подписал без колебание заедно с кмета на общината К. Петров предложението за откриване на болницата, както и договора за допълнителна издръжка, със средства на АЕЦ, на новооткриващата се болница, за да може в тези мизерни и тежки от към финанси години тя да функционира. За мен оставаше само да доубедя компетентните органи и час по-скоро да заработи болницата, както и се получи.

Това е може би най-голямата в социалната област придобивка на хората от общината, за което населението ще му бъде признателно.

...Искаше ми се колкото се може повече време Козма Кузманов да се задържи в Козлодуй. Но животът искаше друго. Назначен бе за изпълнителен директор на НЕК.

По-късно се пенсионира. Заживя в Пловдив. Продължавахме да поддържаме връзка. Идваше често в Козлодуй и срещите ни бяха все така желани, очаквани, съдържателни.

Тревожеше го "продажната позиция на държавни мъже да се жертват малките блокове на централата", които според него бяха изключително сигурни. Бореше се срещу това с всички сили.

...Толкова години от познанството ни с инж. К. Куз-

манов, а характерът му не се беше променил. Той живееше в настоящето, създаваше го, мислеше за бъдещето - на българите и на България. Днес никой не може да отрече, че той беше ярка, изявена, изключителна личност.

И ако навсякъде хората го уважаваха и чакаха неговата помощ, това е преди всичко в резултат на самоотвержения му труд, на личния и отговорен подход към всеки и всичко. Целият се беше отдал на работата, до болка. И това беше неговата сила.

Много неща научих от него. Най-важното обаче си остава: уважението и взаимното доверие. То е над всичко. Благодарен съм на съдбата, че отреди да се познавам и работя с инж. Козма Кузманов.

Съдбата обаче отреди и друго: отне от живота големия енергетик, общественик, съпруг и баща.

Всички скърбим.

Той отдаде над 40 години от живота и силите си на българската енергетика, а повече от 20 от тях - за овладяване на атома за мирни цели. Неговото име ще се помни от поколения напред.

Иван Вазов казва, че паметниците са за живите...

Инж. Козма Кузманов заслужава почит, голяма почит!

*септември, 2008 г.
гр. Козлодуй*

Из Поздравителните адреси

Уважаеми господин Кузманов,

За всички нас, присъстващите в тази зала, е удоволствие и чест да Ви поздравим с рождения Ви ден!

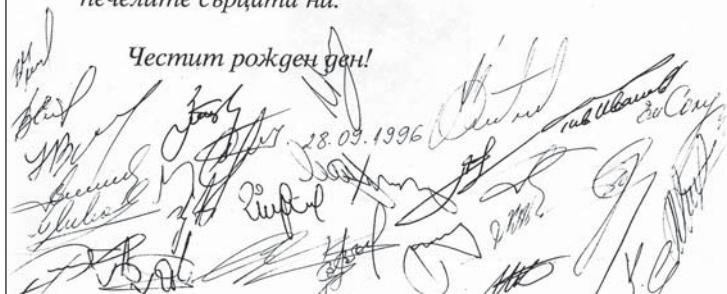
На такъв празник човек неволно прави равностетка на изминатия път. Вашият е дълъг и нелек. Има хора между нас, които няма да забравят паметната 1974 година в историята на родната енергетика и заслужено я свързват с Вашето име.

В годините, когато се изграждаха първите ядрени енергийни мощности, Вие доказахте своя висок професионализъм, човешки дълг и отговорност. И отново се върнахте при нас, за да ни подадете ръка тогава, когато тези мощности трябваше да се отстояват със същия професионализъм, независимо от трудностите, на национално и международно равнище.

Сега, когато ще вдигнем тост за човека, който ни показва пътя, Ви желаем от сърце да бъдете дълги години здрав, щастлив и все така да печелите сърцата ни.

Честит рожден ден!

28.09.1996

***

Имам удоволствието от името на ръководния екип на АЕЦ "Козлодуй" и от мое име да отправя най-искрени поздравления по случай Вашия рожден ден.

Позволете да изкажа нашата благодарност за Вашия висок професионализъм и за доказани Ви личен принос по време на дългогодишната Ви отговорна работа в АЕЦ "Козлодуй"

Иван ИВАНОВ,

изпълнителен директор на АЕЦ "Козлодуй"

28. 09. 2005 г.

***

В деня на личния Ви празник се обръщам със сърдечни пожелания за много здраве и благополучие!

Нека Вашите професионални успехи от годините, които посветихте на АЕЦ "Козлодуй", Ви носят радост и удовлетворение!

Иван ГЕНОВ,

изпълнителен директор на АЕЦ "Козлодуй" ЕАД

28. 09. 2006 г.

***

Радваме се, че сме имали честта да работим с Вас и да развием чудесни взаимоотношения в професионален и личен план. Контактите ни и съвместната работа доказаха, че Вие сте човек, чиито качества и професионализъм са достойни за уважение

Вашето постоянство и всеотдайност в работата винаги ще свързват името Ви с успехите на българската енергетика.

Бъдете горд с постигнатото през изминалите 70 го-

дини, защото хората с висока ерудиция и богата душевност, като Вашите, са истинска рядкост.

Дичко ПРОКОПИЕВ.

Главен изпълнителен директор на "Енемона" АД
28. 09. 2006 г.

***

Фирма РИСК ИНЖЕНЕРИНГ Ви поздравява най-сърдечно по случай 71-вия ви рожден ден.

Бъдете винаги наша опора, наш съветник и учител!
д-р инж. Б. МАНЧЕВ,
изпълнителен директор

***

Мило семейство, скъпи приятели,

Искрено вярвам, че за вас двамата са особено скъпи годините, свързани с Враца, врачанския край и забележителната ви работа за развитието на икономиката и културата във Враца и Козлодуй.

С най-голямо уважение и от сърце ви желая здраве, бодрост и дълголетие, за да се радвате на обичта и уважението на своите близки и приятели!

16. 11. 2006 г.

инж. Войслав БУБЕВ,
кмет на Община Враца

 “АЕЦ Козлодуй” ЕАД, гр. Козлодуй

ДО
Г-Н КОЗМА КУЗМАНОВ

ПОЗДРАВИТЕЛЕН АДРЕС

Уважаеми господин Кузманов,

Денят на енергетика

е добър повод да се обърна към Вас с благодарността и
с признателността на
Ръководния екип на “АЕЦ Козлодуй” ЕАД.

Този празник се свързва освен с развитието и постиженията на
българската енергетика и с определени имена на
всеотдайни хора, сред които е и Вашето.

За енергетиците от Атомната централа името Козма Кузманов
означава човечност, отговорност, професионализъм, опит
и компетентност, посветени на първата на Балканите АЕЦ.

Празнувайте с достойнство и със заслужена гордост,
господин Кузманов!

Желяя Ви здраве и благополучие!

Честит Празник!

ИВАН ГЕНОВ
ИЗПЪЛНИТЕЛЕН ДИРЕКТОР
НА “АЕЦ КОЗЛОДУЙ” ЕАД

инж. Дичко ПРОКОПИЕВ
главен изп. директор на "Енемона"АД

МИСЛИ ЗА ЧОВЕКА КУЗМАНОВ

Повече от 20 години познавах Козма Кузманов отблизо - като човек и като професионалист. Той беше личност с излъчване, обаяние и харизма. Винаги ще остане в съзнанието ми като топъл и спокоен човек, който намираще разбирателство с всички и навсякъде. Човекът Козма имаше деликатно и изтънчено чувство за хумор. Той беше изключително интересен и мъдър събеседник с богата култура, от който винаги имаше какво да научиш. Независимо от високите постове, които е заемал в професионалното си развитие, Козма остана земен и здраво стъпил на земята. Въпреки, че годините минаваха, той съумя да запази духът и излъчването си млади и непокътнати.

Професионалистът Козма Кузманов, от друга страна, беше отличен специалист и ръководител. Впечатляващо е как с еднакво увлечение той говореше и за изкуство, и за енергетика, и за ядрени мощности. По професия електроинженер, той беше и ще остане един от най-обичаните управители на атомната електроцентра в Козлодуй, както преди, така и след 1989 година. Със същата човещина и професионализъм Козма Кузманов ръководеше и Националната електрическа компания.

Той беше спокоен и уважаван ръководител. Бащински настроен към по-младите си колеги, винаги беше готов да даде съвет и насока. Дори в най-критичните

ситуации и при решаване на сложни производствени казуси, Козма успяваше да запази спокойствие, което вдъхваше и на колегите си. Характерно за него е, че освен много добър професионалист, той беше и социален ръководител. Козма работеше много добре с обществените организации, профсъюзите и общинските ръководства. Като ръководител на редица големи организации винаги е проявявал разбиране към проблемите на обществото.

Козма Кузманов беше високо ерудиран човек, който се стараеше да е съвременен както в професионалните си, така и в личните си убеждения. Винаги намираще начин да е информиран относно последните промени в научно-технически план, както и за най-новите тенденции и течения в управлението. Именно по тази причина той беше авторитет не само в националните, но и в международните професионални енергийни среди и общности.

Боянка ГЪРКОВА,
директор на Дома на енергетика
от 1985 до 1998 г.

ПЪРВАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ГАЛЕРИЯ В КУЛТУРНИЯ ДОМ КЪМ АЕЦ "КОЗЛОДУЙ"

Доказа се през годините, че ръководителят на Атомната електроцентрала в Козлодуй не трябва да бъде добър само в своята професия. Наложил се, в един създаващ се и отдалечен от големите административни центрове на България град, той да се грижи и за отдиha (почивка, спорт, култура) на работещите и техните семейства във времето извън професионалните им задължения.

Г-н Козма Кузманов, директор на АЕЦ "Козлодуй" от 1992 до 1996 г., определено имаше отношение и усет към тези потребности на хората и в частност той имаше по-специално отношение към културния живот в гр. Козлодуй. Наричаше Дома на енергетика с най-точното име - Културният дом.

Когато г-н Кузманов зае ръководното място в АЕЦ, бяха изминали 7 години, през които Домът се утвърди като културно средище за населението в Козлодуй и околните селища. Преди всичко на сцената гостуваха изтъкнати наши певчески групи, театрални трупи, симфонични оркестри, изявяваха се любителските състави, възпитаниците на музикалната школа, учениците от училищата от града. Тези

форми се утвърдиха, но не бяха достатъчни.

До 1992 г. изложби на картини и произведения на изкуството се правеха само при определени поводи - празника на гр. Козлодуй и Деня на енергетика. И това бяха по-скоро тематични изложения от определени институции. Началото на непосредствения допир на изобразителното изкуство с хората от Козлодуй, както и създаването на традиции в тази насока, постави г-н Кузманов.

Първата голяма изява беше през 1995 г. с гостуването на най-голямата частна галерия за изящни изкуства "Ромфея" - гр. Пловдив, която за първи път излизаше с произведения на изкуството от своя фонд извън залите си. Заедно с творбите на едни от най-добрите съвременни български художници в Козлодуй дойдоха собственикът на галерията г-н Бойко Вътев и един от най-големите майстори на живописа Димитър Киров. Последваха самостоятелни изложби на Васил Палагачев, Владимир Ганецовски, Петко Мичев, Стоян Стоянов - Течи и много други. Така, постепенно, към Дома на енергетика се създаде Художествена галерия, където целогодишно излагаха свои творби хората на изкуството. От всяко изложение Домът получаваше дарение - по една творба от автора.

Тази традиция съществува и до днес в Културния дом в Козлодуй, но може би малцина вече си спомнят, че инициатор и голям радетел беше и си остава Козма Кузманов.

И днес, виждайки многото международни успехи и награди на учениците от Детското студио по изобразително изкуство към Дома на енергетика в Коз-

лодуй, бихме могли да кажем, че частица към големия интерес на децата към изобразителното изкуство е прибавил и нашият Козма Кузманов.

Теменужка РАДУЛОВА

ЗА ЧОВЕКА КОЗМА КУЗМАНОВ

През 1993 година съпругът ми инж. Славко Георгиев започна работа в АЕЦ "Козлодуй" като началник на отдел "Автотранспорт", след като близо 20 години беше директор на Дървообработващия завод "Огоста" в град Оряхово.

За шефа си - Козма Кузманов, говореше само със суперлативи. Самият той, дългогодишен ръководител на предприятие, се възхищаваше от методите на работа на г-н Кузманов, от неговите енциклопедични познания и голям управленски опит. А това не можеше да не буди респект и особено уважение!

От началото на 1994 година за Славко, от болен зъб, последваха тежки здравословни проблеми. Започна голямата битка за поставяне на диагноза и лечение... От Медицинския университет в Плевен го изпратиха в Стоматологичния факултет на Медицинския университет в София. Диагнозата беше лоша и се налагаше първа операция в областта на лицето, която направи най-добрия (според мнението на водещи лекари-онколози) хирург - проф. Станко Киров. Навсякъде, където отивахме, само при споманаване името на болния, казваха: "За Славко Георгиев се обади г-н Кузманов от АЕЦ-а". Г-н Кузманов ходеше на свиждане в болницата, интересуваше се лично от развитието на заболяването и винаги беше информиран точно кога и в колко часа ще се извършат операциите, които бяха изключително тежки.

В деня преди тях, Славко, опитвайки се да прикрие невероятните болки, ме успокояваше с думите: "Шефът беше тук, всичко ще е наред!" Не крия, че ми беше по-леко като усещах загриженост и помощ в оня труден момент. Но подкрепата не се ограничаваше само до личното съпричастие на г-н Кузманов. Разбира се, пак с негово знание много разчитахме тогава и на колегите му от Автотранспорта - Ценка, Краси, Петър - това са хората, с които оставаме свързани завинаги. Човешкото страдание роди безкористно приятелство за цял живот. Споменавам с уважение и г-н Иван Иванов, зам.-управител на АЕЦ "Козлодуй" тогава, и г-н Сашо Виденов - ръководител на направление "Ремонт" и много други колеги, с които се срещаме, или чувахме по телефона във връзка с тежката ситуация у дома. Това са хора, за които винаги ще говоря с уважение и признателност.

Много по-късно си дадох сметка, че лекарите може би на мен са спестили някои неща от страшната истина за бързо приближаващия край на Славко, а г-н Кузманов е знаел всичко...

По онова време бях главен редактор на вестник "Оряховска трибуна" в град Оряхово, единият ми син беше на 20, а другият на 13 години, в 6 клас.

През лятото на 1995 година, големият ми син Иван бе приет за редовен студент във Висшия химико-технологичен университет в София. Осъзнавайки, че трагичният край на баща му приближава, той реши да се прехвърли да следва задочно, а и вече беше започнал работа като оператор "Радиационен контрол" в ЕП-2.

На 30 септември (рождения ден на Славко) 1995 година бяхме за пореден път в Университетската бол-

ница в Плевен. Дойде на свиждане колежката му Ценка Андреева и донесе много подаръци - от колегите му и лично от г-н Кузманов. За съжаление, това беше последният му рожден дан.

На 7 ноември 1995 година той почина...

В деня на погребението г-н Кузманов, заедно със Сашо Виденов, дойдоха у дома да изразят своите съболезнования. На гробищата, изчаквайки дългата опашка от хора, дошли да си вземат последно сбогом с един млад човек (беше на 49 години), г-н Кузманов ми каза, че ръководството на централата има готовност винаги да помага на семейството ми и ако искам, мога да отида на работа в АЕЦ "Козлодуй".

Колкото и странно да звучи, още тогава, в онзи трагичен момент, започна промяната в моя и на децата ми живот. Аз работех в Оряхово, но разбрах, че трябва да свържа завинаги съдбата си с предприятието, в което прекара последните 2,5 години от живота си моя съпруг. Имах нужда от финансова сигурност, която винаги е давала централата, и от обкръжението на хора, които го познаваха.

На 2 януари 1996 година започнах работа в Информационния център. В няколкото срещи, които съм имала след това с г-н Кузманов, той винаги питаше за децата и как се справяме.

Трудно мога да определя чувствата, които ме обземат, когато говоря за този човек. Най-лесно се употребяват клишетата благодарност и признателност... Г-н Кузманов ме респектиреше с поведението си, с осанката си. За мен той остава еталон на Човечността! Откровено казано, такъв ръководител, приятел, съратник, вече няма да се роди, не може да се роди!

В този ред на мисли съм длъжна да подчертая, че в никакъв случай моето семейство не е единственото, на което той е помогнал. От многото ми професионални разговори с колеги и написани материали в списанието "Първа атомна", затвърдих впечатленията си за Козма Кузманов като един честен и принципиен директор, който с благ тон "железни врати разтваря". Всеки, който се е докоснал до неговия стил на работа ще потвърди. Обстановката и атмосферата бяха спокойни, а това пък ни ангажираше да даваме всичко от себе си за положителния образ на АЕЦ "Козлодуй". Ето защо си мисля, че много хора завинаги са запазили жив спомена за него и делата му.

Днес, когато и двамата ми сина са инженери-магистри, големият е технолог в ЕП -2, а малкият - геодезист в София, си давам сметка, че нашето осакатено семейство, опознало твърде рано болката и страданието, оцеля и нещастieto го направи по-силно и по-сплотено. Децата ми изградиха ценностната си система благодарение и на това, което стана с баща им и хората, които срещаха по пътя си. Смятам, че станаха достойни хора!

Кирил ЧОВИКОВ

ПРИЯТЕЛЯТ КОЗМАТА

Особена приятелска атмосфера имаше в Студентския алпийски клуб "Академик" в началото на 60 - те години на миналия век. Основните му членове бяха студенти, млади асистенти и преподаватели, с висок IQ (тогава се наричеше обща култура), чувство за хумор, отлични алпинисти, и със собствена философия за алпинизма и планината (по късно тази философия бе формулирана от Висоцки във филма "Вертикал"). В тази среда се запознах с Козмата. Вече беше завършил и работеше в Димитровград, където около него се събра група от млади специалисти, любители на планината. Огромните му служебни задължения, а и семейни, не бяха пречка да участва с "Академик" в изкачвания, и то сериозни за онова време, въпреки липсата на време за тренировки. С удоволствие катерех с него. Спомням си как заедно изкачихме, през 1963 г. северната стена на вр. "Ловница". Опасявах се за него, как ще премине няколкото пасажа, където осигуряващия не може да помага, но той ги преодоля с лекота, говорейки с мен за смисъла на алпинизма и това, колко е добре да се чувстваш свободен на скалата и изобщо в планината, освободен от условностите в градския живот. С него дълго разговаряхме за литература, музика, световния алпинизъм и постиженията му в Алпите и Хималаите. Коментирахме и нашият алпинизъм. Гостувах му в Димитровград, почти винаги заедно с Пирин Воденичаров, с който бяха връстни-

ци и близки от предишната генерация алпинисти на "Академик". Там ходехме на "Шарапаните"- чудесно място за отдих и тренировъчно катерене.

Когато Козмата се премести във Враца, жилището му ни стана нещо като сборен пункт при всяко алпийско събиране на "Вратцата". Там също катереше с нас. Участва и при прокарването на първо изкачване по нов маршрут на "Вратцата".

Козмата беше име и в Планинската спасителна служба, в която бе работил още като студент.

Без да се налага, той естествено привличаше с изказаните становища вниманието на слушателите си и те естествено се съгласяваха с него. Несъмнено професионалните, но и моралните му качества са били оценени от тогавашния режим, който имаше нужда от способни професионалисти. И той - отличника на МЕИ, вече доказаният специалист, енергетик - ръководител в Химкомбината в Димитровград, директор на този във Враца, бе назначен да пусне в експлоатация АЕЦ "Козлодуй". И той го въведе в експлоатация. И едва ли получи "благодаря". След успешния пуск бе освободен (предполагам по целесъобразност - дори не съм го питал, знаех че по тогавашните критерии не беше "наше момче"). После бе пратен за дълго (10 год.) да управлява най-голямата ТЕЦ - Марица изток 2. Срещнахме се през 1989 г. в Гълъбово. Продължаваше да работи за енергетиката на България. Животът ни беше отдалечил значително от планината. Но разговорите ни бяха за нея, за проблемите на Планинската спасителна служба и разбира се, за политика и приятелите ни - вече изявени дисиденти, и най-вече Румен (Воденичаров). После, след промени-

те естествено пак бе назначен на най-уязвимото място в енергетиката ни - отново в АЕЦ. Отново пускове на нов блок 1000 мегавата, обезопасяване на значително занемарената централа, завоюване доверието на външните експерти и българската общественост към сигурността на АЕЦ. И за няколко години АЕЦ се преобрази. Издържа на всички проверки и нито един реактор докато той бе директор (практически до май 1997 г.) не спря работа. Да, западните експерти и противници на нашата АЕЦ трудно намираха аргументи срещу добре обоснованата защита на реакторите и се принуждаваха да се съгласяват с високо професионалните му тези. И реакторите работеха - и шестте. Взеха се проби от метала на 1-ви реактор (тамплети) които доказаха това, което той твърдеше - металът на реактора е в добро състояние.

След него, въпреки чудесното състояние в което остави централата, за кратко време бяха спрени четирите реактора.

Козмата остана в спомените на тези, които го познаваха, като символ на честния, безкористен професионалист, един от малкото истински създатели на съвременната българска енергетика.

Сбогом Козма, сбогом приятелю!

инж. Георги КИРОВ

КЪДЕ СИ, КОЗМА КУЗМАНОВ?!

Многократно си задавам този въпрос, въпреки че знам къде е тялото ти и там винаги има букет от свежи цветя. Знам, че няма да получа отговор, но си представям колко ще е хубаво отново да спорим за "...решаване на непрекъснато прииждащите проблеми и защитаване имиджа на ТЕЦ 2..."

Изминаха месеци от окончателната ни раздяла... Аз също прекрачих за последно портала на "нашата централа", но като пенсионер.

За първи път пиша подобни редове и ми е особено трудно. Пиша, въпреки че няма да стигне до теб, а до твоите близки, роднини, колеги и приятели. Съдбата ми наложи да бъда постоянният заместник-директор в ТЕЦ "Марица изток 2". Работих с почти всички директори за период от 36 години, като 9 години от тях бяхме заедно.

Още от първите дни на съвместната ни работа разбра много точно каква голяма битка се води в комплекса "Марица изток" за всеки произведен киловат. Очаквах като всеки нов началник да бъдеш строг, дори груб към подчинените си - за да има ред, дисциплина и порядък при ежедневните аварии и денонощен труд около съоръженията. Изненадах се и същевременно се радвах като малко дете, като осмислих твоя подход на ръководител. Не пропусна нито едно звено от цялата технологична схема, запозна се с функции-

те на всеки възел. Не пропусна нито един инженер или работник, намери време за всеки един. Запозна се с техните производствени проблеми, начин на живот и дори семейни проблеми. Това поласка хората, вдъхна им доверие и увереност, че имат свой защитник, човек на когото могат да се опрат в тежки моменти и да търсят защита. И се мотивираха да работят денонощно, съзнателно, да се раздават за израстването на ТЕЦ "Марица изток 2", като най-мощната топлоелектрическа централа в България.

Винаги беше спокоен, усмихнат, винаги беше готов да се пошегуваш - и в моменти, когато до болка стискаше зъби. Това окриляше хората и даваше увереността, че до тях има приятел, а не началник.

Десетки пъти сме били в нарушение на правилниците по експлоатация и трудова дисциплина. Но никога наказанието не е било несправедливо и сурово.

Много по-тежко изживявахме моментите, когато с мълчанието си не одобряваше стореното от нас. Във всичко това имаше желязна логика, придобита от дългия и труден житейски път на **големия ръководител**.

Накара всички да разберат, че не високият тон, удара с юмруците по масата или строгото наказание са движещата сила на успеха.

Имаше и още нещо, съвсем дребно и незначително, което те отличаваше от другите директори - обръщаше се към всички с малки имена, като приятел. Само ти знаеше къде в момента се намират и какво работят Гошо, Тошо, Наско, Бровкин, Орела, Майната, Лапандрика, Карата, Армандо и т.н. и т.н.

Това те направи човек с голямо "Ч". Ти не беше големият директор на АЕЦ "Козлодуй" и на ТЕЦ "Ма-

рица изток 2", ти беше приятеля, загрижения ръководител, ти беше "бащата".

Ако има втори живот, отново искам да бъдем заедно, за да направим още по-добър екип.

Весела ВАНЕВА

ЧУДОТО АЕЦ "КОЗЛОДУЙ"

Този феномен се забелязва най-често от чужденците: мнозинството от българското общество от средата на 90-те години на XX век досега приема като безспорна ценност атомната електроцентрала "Козлодуй". Смята централата за своя национална гордост. Приема неоснователните критики срещу нея едва ли не като посегателство срещу себе си. Народът си се дели по политически цветове и по какво ли още не, но е изненадващо единен в пристрастието си към тази съвсем небезспорна технология - ядрената. Това наистина е изненадващо, след като през 1986 г. страната е една от сериозно засегнатите от най-тежката ядрена авария в историята на човечеството в Чернобилската АЕЦ в Украйна.

През пролетта на 2005 г. социологическо проучване на MBMD установи че общественото доверие към АЕЦ "Козлодуй" в България е между 79% и 81% - в зависимост от това как е формулиран въпросът. Каква е тази вродена любов на българите, след като съвсем не толкова отдавна - през 1991 г., Националният център за изследване на общественото мнение установява, че едва четвърт от българите вярват в безопасността на АЕЦ "Козлодуй" и са съгласни централата да работи. Останалите 75% и нагоре искат тя да бъде спряна.

Ето това е чудото АЕЦ "Козлодуй". Социологически феномен, за който сигурно ще се намерят обясне-

ния. По-важното е, че благодарение на него страната получи стабилен, безопасен и сравнително най-евтин източник на електроенергия, за да преживее кризите на 90-те години и да навлезе в стабилно икономическо развитие.

Кой направи чудото? То, разбира се, не можеше да се случи без хилядите енергетици, които работеха в централата и се грижеха за нейната безопасност, както родител за собственото си дете. Не можеше да стане и без политическата подкрепа на правителствата от 1992 г. досега. Но човекът, който включи магията, за да се случи феноменът "Козлодуй", беше Козма Кузманов. Франкофон с ясна представа при каква култура на безопасност се експлоатират ядрените инсталации в Западна Европа, той оглави централата през 1992 г. с мечтата да я превърне в съвременен енергиен обект, който по нищо не отстъпва на най-добрите от същото поколение. По време на икономическата криза това означаваше преди всичко да се налят пари за ремонти и поддръжка, да започнат наложителните модернизации, да се върне позатъпения респект на персонала към радиацията. Такива бяха първите неотложни мерки, с които всеки добър управител би започнал. Кузманов обаче направи нещо повече. От самото начало той започна да прелива на централата от собствената си почтеност. Хилядолетни са споровете може ли да има висок морал в политиката. Е, чудото "Козлодуй" се задвижи, благодарение именно на морала на този човек, който държеше управлението ѝ близо 5 години в решаващия период на стопанския преход.

Кузманов отвори вратите на централата за българ-

ското общество - в прекия и в преносния смисъл. Не-що само по себе си трудно, най-малкото поради изк-лючителните мерки за сигурност и охрана на страте-гическия обект. Днес в Дни на отворени врати в него влизат дори бебета. А родителите не се страхуват да заведат децата си в АЕЦ.

***

Беше първата седмица на ноември 1993 г. Едва от половин година отговарях за сектор "Енергетика" ка-то репортер в икономическия отдел на в. "Дневен Труд". Вече бях посещавала АЕЦ "Козлодуй", бях пи-сала за централата, но нямах усещането, че я позна-вам. В сумрачния следобед ме извика главният редак-тор Тошо Тошев. Имаше гости, които познавах слабо - управителят на АЕЦ "Козлодуй" Козма Кузманов и телевизионната журналистка Цветанка Гюрова. Ше-фът ми и Кузманов се срещаха за първи път, но вед-нага личеше, че между тях вече цари симпатия. В ка-бинета витаеше усещане за кауза. Отвън темите на де-ня бяха инфлацията, безработицата, рекетът на мут-рите и политическото безсилие. А тримата вътре бяха тръгнали от философския въпрос за рисковете и пол-зите от ядрената технология, бяха минали през спо-мените за режима на тока до 3 март 1992 г. и бяха стигнали до неизбежното заключение, че бедната на енергийни ресурси България може да получи енергий-на сигурност и независимост единствено чрез АЕЦ. Да, но при едно условие: във всеки миг радиационна-та и ядрената безопасност трябва да са гарантирани. Шефът ми разказа това, докато гостите му допиваха кафето си, и завърши с главното: ръководството на

АЕЦ "Козлодуй" иска да покаже на обществото какво прави, за да може хората да имат ток на поносими цени и същевременно при гарантирана безопасност на централата, към която по онова време имаше сериозни критики от чуждестранни мисии, включително от Международната агенция по атомна енергия.

- Ще открием временен кореспондентски пункт в АЕЦ "Козлодуй" - обясняваше ми шефът. - Репортерите ни ще се сменят. Ти ще заминеш първа за две седмици. Ангажиментът на АЕЦ е да ти осигури достъп до централата и специалисти, които да отговарят на въпросите ти - всеки ден. Няма да ги щадиш, това не е рекламна кампания. За нас е важна истината. Изрично се разбрахме, че разходите ще плати редакцията, за да си независима, като пишеш.

Това беше джентълменското споразумение между двамата шефове.

Кузманов кимна. Каза само: "Не сме безгрешни."

Пристигнах в централата на 10 ноември 1993 г. заедно с първия сняг за тази есен. На хората вътре изобщо не им беше до журналисти. Бързаха да вдигнат на крака спрения 440-мегаватов втори блок за началото на зимата, след като през август 1991 г. правителството беше спряло блокове 1 и 2 за неопределено време заради съмнения в безопасността им. Временният кореспондентски пункт на "Труд" беше далече от лука. Бюро, стол и телефон в Информационния център на АЕЦ, изграден, както навсякъде по света, от външната страна на оградата на централата. Още беше рано за компютри и интернет. Аскетизмът властваше и в кабинета на управителя. Много подреден, но с поовехтели мебели, очевидно сменили много началници.

Единствено живописните платна по стените издаваха аристократичния ценителски дух на стопанина. Кузманов нямаше никакво време за интервюта. Сутрин започваше работа най-късно в 7,00 ч. и продължаваше до 7-8 часа вечерта. Задачите си за деня пишеше на лист голям формат, сгънат вертикално. Понякога списъкът им изпълваше и четирите странички. Листът беше винаги в джоба на сакото му. Често го поглеждаше, вероятно така успяваше да се справи. Радиостанцията му беше включена денонощно - по онова време още нямаше джиесеми. С помощта на секретарката, шофьора и хората от охраната, радиостанцията му се превърна в първия защитник на АЕЦ "Козлодуй" от слуховете за инциденти в централата. Журналистите от повечето медии вече знаеха, че тръгне ли слух за авария в АЕЦ, винаги могат незабавно да се свържат директно с управителя. Дори посред нощ. Ако не е в кабинета си, хората му ще го извикат по радиостанцията и след няколко минути лично Кузманов ще даде информация за ситуацията в централата. Той въведе този ред, който се спазва свято и до днес от всички следващи шефове на централа.

Вечна надпревара с времето. За първия ни разговор Кузманов дори не седна в степаното кресло в кабинета си, а само се подпря на подлакътника му. Така беше и заснет от нашия фоторепортер. По време на интервюто настоявах за ясен отговор: "Безопасна ли е АЕЦ "Козлодуй"? Питам няколко пъти, но така и не получих отговор с "да" или "не". Казваше нещо в смисъл: "Правим всичко възможно, за да е безопасна." или "Колкото и малка да е вероятността за авария, някакъв риск все пак съществува." Недоумях как мо-

же управителят да приказва толкова уклончиво по най-важния въпрос, след като се стреми обществото да повярва в безопасността "Козлодуй". Помислих, помислих и си спомних как Кузманов кимна, когато шефът ми каза: "Нас ни интересува истината." Явно в онзи момент истината е била такава. Чак десетилетие по-късно, когато разговаряхме за неоснователното затваряне на първите 4 блока на АЕЦ, Кузманов вече убедено твърдеше, че те са безопасни. Колко усилия му е струвало, за да се превърне това късо послание в истина, навярно само той си знае. Ще кажа само, че в далечната 1992 г. на 50-десетина метра от административната сграда на площадката на централата върху централния асфалтов път имаше голямо радиоактивно петно, останало от стар теч на химикали. Кузманов го беше заварил непочистено. Като начало нареди да бъде оградено, за да не се облъчват хората, а после асфалтът и пръстта бяха изгребани и откарани в хранилище за радиоактивни отпадъци. Днес самата мисъл за образуването на подобно петно е кошунствена.

Работата на кореспондентския ни пост не беше безоблачна. На третия ден след първите две публикации в "Труд" мои колеги от "конкуренцията" започнали да звънят на Кузманов: "Какъв наем ви плаща "Труд", че сте им дали да си отворят пункт във вашия информационен център?" - атакували те с разбираема ревност. "Защо наем? Ние имаме много свободни маси и столове в информационния център. Който иска, нека да заповяда. Благодарни сме на "Труд", че се интересува от нашата работа. Те нищо не ни плащат и ние нищо не им плащаме" - отговарял им Кузманов.

нов. Така малко по малко журналистите от изобилния вече български печат разбраха, че в АЕЦ са добре дошли.

Изглежда просто, но беше много трудно. Ядрената технология изисква специализирани познания, които не се придобиват с общата култура. Обичайната ситуация беше инженерите да говорят, а репортерите да не разбират. А това е идеалната почва за недоверие и раждане на чудовищни "сензации" без всякакво основание и дори без умисъл. Кузманов не се уморяваше да обяснява. Не се обиждаше, когато публикациите се получаваха направо карикатурни. Той беше гарантът, че ядрените специалисти няма да се сърдят на медиите (както бившият премиер Иван Костов им се разсърди, защото останал неразбран) и няма да се отчайват, а отново и отново ще се опитват да им обясняват своята необикновена професия, дори когато това им изглежда напълно безсмислено усилие. Няма да забравя как веднъж на тръгване на нашия екип от централата, тъкмо се бяхме разделили с управителя, шофьорът ни Стойко ми каза: "Това е фин човек." Беше го усетил от няколко минути разговор.

След една конференция през 2005 г. се сетих да попитам Кузманов как централата успя да направи чудото "Козлодуй". "Представителите на "Електриците дьо Франс", които имаха постоянно представителство при нас през 1992 до 1995 г., ни посъветваха" - честно отговори той. Дошъл френският екип през 1992 г., проучил работата на централата и направил 3 важни констатации. Първо, оборудването е качествено и работоспособно, но не е поддържано добре - прилича на автомобил, който отдавна не е минавал сериозен

ремонт. Трябва "да се стегне". Второ, персоналът е квалифициран, но не е добре мотивиран, заплащането му е недостойно ниско. В специалистите трябва да се създаде култура на безопасност. Трето, централата не се ползва с обществено доверие, както в страната, така и в чужбина. За да се промени това, трябва на хората в България и извън нея системно да им се обяснява какво прави АЕЦ в тяхна полза - за осигуряването на електроснабдяването, но и за безопасността им. Наистина е чудо, че при задълбочаващо се недоверие към политическите партии и институциите в страната в годините на прехода Кузманов и неговия екип успяха да изпълнят този наглед прост план от 3 точки. Така България спечели 26 допълнителни реакторни години за първите 4 блока на АЕЦ, а добавеният "живот" за пети и шести блок още дори не може да се пресметне. Изобщо едва ли бихме могли да си представим страната ни днес без електрическия уют от "Козлодуй".

Уж пенсионер през последните години, Кузманов беше наясно с всичко, което се случва в ядрената ни енергетика. Официално работеше в експертната група по проекта за АЕЦ "Белене". Стараех се да не му досаждам с чести обаждания, но винаги се радвах на възможността да се видим, да разговаряме. Бяхме душевно близки. Понякога той се отбиваше в редакцията. Поканих го да ми стане кръстник и се зарадвах, че прие. Споменах това пред неговия приятел бившия шеф на енергетиката у нас Никита Шервашидзе, а той каза: "Хубаво. Козма е божи човек. Дядо му е бил свещеник". Всекидневието някак си отлагаше тържествения момент, докато дойде лошата болест. Все така,

както и преди, можех да намеря Кузманов по телефона винаги, когато трябва. Търсех го и за съвет, и просто за да го чуя. Беше много смел пред болестта и това ми даваше кураж да повтарям, че ще ме кръсти, когато оздравее. Отговаряше ми: "Да", но не ми обещаваше, сигурно защото никога не ме беше лъгал. Църковното тайнство така и не се състоя. Но и двамата знаем, че в дълбокия душевен смисъл той стана мой кръстник. И съм благодарна на съдбата, че ме срещна с него.

Румен ВОДЕНИЧАРОВ

РАЗГОВОРИ С ИНЖ. КОЗМА КУЗМАНОВ

Преди много години, по време на нашето следване, имаше едно място в София, където се събираха интересни екземпляри, интелигенти, за които планината беше нещо като олтар, пред който те коленичеха с благоговение. Това беше Студентското туристическо дружество "Академик" и по-точно неговият Алпийски клуб. Там цареше атмосфера на приятелство, взаимопомощ и непрекъснато желание да се направи нещо ново: експедиция, състезание по ориентиране, скална премиера, проникване в пещера или просто нов майтап.

В алпийския клуб "Академик" с брат ми Пирин се запознахме с Козмата. Той беше дошъл в МЕИ от Добруджа и може би затова първото впечатление от него беше като за широко скроен човек с благ характер и изящни обноски. И все пак по това време никой от нас не можеше да подозира, че качествата на Козмата на алпинист и планинар ще му помогнат да израсне само за няколко години като технократ от европейска класа и като един от безспорните менажери на българската енергетика.

Плеяда специалисти като инж. Козма Кузманов и напусналия ни неотдавна абхазки княз Никита Шаваршидзе направиха за две десетилетия нещо, което днешното поколение българи още не може да осмисли. В страна без достатъчни ресурси на изкопаеми горива

се изгради мощна енергийна система, която произвеждаше електроенергия на глава от населението повече, отколкото Германската Федерална република. В годините на т.н. преход, краят на който изглежда ще съвпадне с края на третата българска държава, единствената промишленост, която продължаваше да работи безотказно беше енергетиката. Кой пое отговорността в годините, когато всичко построено при социализма, започна да се разграбва, да бъде за втори път директор на българската АЕЦ "Козлодуй"? И може ли да си представи някой какво е коствало на директора на АЕЦ при постепенната абдикация на държавата, да продължава доставянето на евтина електроенергия на обедняващите българи и да запълва пробойните в държавния бюджет с износ на ток за другите балкански страни. Този директор се нарича Козма Кузманов.

В края на мандата на инж. Козма Кузманов като директор на АЕЦ "Козлодуй" България разполагаше с 6 изправни модернизирани и херметизирани ядрени реактори, които по американските стандарти могат да работят още най-малко 25 години.

Заслугите пред Отечеството на стопански ръководители като инж. Кузманов не привличаха журналистически интерес. Медиите продължават да обслужват силните на деня и първосигналните чувства на читатели и зрители с репортажи и интервюта за новобогаташи, самопровъзгласили се еколози, глобалисти-сосоиди, неолиберални безродници и откровени бандити. Косьо Самоковеца и Азис за тях са по-доходни от безшумния героизъм на българските енергетици, начело с Козма Кузманов.

Сега, когато нашата страна беше принудена да затвори 4-те малки реактори на Козмата и когато електроразпределението налива печалби в сметките на външни "инвеститори", нека припомним част от многобройните ни разговори с него, за да може непредубеденият читател да прецени какви хора направиха България индустриална сила и я наредиха на 29 място в света.

Румен Воденичаров: - Приятелю Козма, като заместник директор на "Химко" Враца ти продължаваше да катериш и дори направихте с брат ми Пирин и Илийчо Пинджурата 2 трудни премиери на Централната стена на Врачанските скали (тур "Дъга" кръстихте единия). Не беше ли това катерене за един прекалено зает и отговорен човек твърде голям риск?

Козма Кузманов: - Всяко катерене дори и да не е премиерно е риск. Въпросът е този риск да е разумен т.е. да се направи минимален със стриктно спазване на правилата за катерене. Илийчо Пинджурата беше най-известният алпинист във Враца с повече от 20 скални премиери по Вратцата, а брат ти Пирин беше катерил турове от VI категория със самия Христо Проданов. Така че рискът за мене беше премислен.

Подобно е положението с експлоатацията на ядрен реактор. Риск има, но има и твърдо установени правила за безопасност, които правят АЕЦ дори по-сигурни от ТЕЦ. До сега преките жертви от аварията на АЕЦ в САЩ и СССР са няколко десетки души, а само за добиването на горивото за ТЕЦ - няколко хиляди. Нека погледнем аварията в мините на Украйна и Китай само. Трагедия след трагедия. И въпреки това ни-

то една страна не смята да закрива мините си за въглища. 42 язовирни стени са се срутили с много жертви след Първата световна война. Някой да е спрял да строи язовири? Ще се строят все повече, защото водата вече е кът и освен другото е възобновяем източник на енергия.

Р.В. - Как се получи така, че изтъкнати специалисти приеха без особена съпротива решението да се затворят малките реактори? При това 3 и 4 реактор бяха модернизирани и одитирани по няколко пъти и всички одити показваха, че могат да се експлоатират безопасно.

К.К. - За нас беше ясно, че решението е политическо, а не професионално. Политическите решения се взимат от управляващите. България искаше да бъде приета в Евросъюза на всяка цена. Но тази цена се оказва твърде голяма. Загубите дълги години ще бъдат по-големи от ползите. Свободно движение на хора, стоки и капитали в една зона от 400 млн. жители - много привлекателно, но ... ако си конкурентно способен. Нашата АЕЦ, с всичките си загуби, произвеждаше най-евтината електроенергия на Балканите. Ние бяхме принудени да направим скъпа произвежданата електроенергия, за да могат други страни да ни изместят от пазара на енергия. Румъния е на път да направи това след пускането на реакторите KANDU на АЕЦ "Черна вода". Зад нейните мощности стоят Франция и Канада. Няма съмнение, че гърците, които гласуваха в Европарламента против АЕЦ "Козлодуй" (и то даже гръцките комунисти), няма да закъснеят да построят газова централа и нефтохимически комбинат на края на руските петролопровод и газова тръба.

Положението на България като енергиен център на Балканите изглежда вече илюзорно. Икономиката на Турция се нуждае от 20 млрд. киловатчаса електричество годишно. А ние произвеждаме 40 млрд. Това е сигурен пазар, който България с помощта на политици като Надка Михайлова, Соломон Паси и Меглена Кунева изпуска. Разбира се виновните са повече. Жалкото е, че повечето от тях изобщо не съзнават вината си.

Р.В. - Смяташ ли, че ако беше проведен референдум или някаква форма на масово гражданско неподчинение, нещата биха могли да претърпят и друго развитие в полза на България? Лично аз бях и оставам привърженик на скандал, който да предизвика вниманието на ЕС. Преди време донякъде на шега, но повече на истина даже предлагам (по примера на дядо ми даскал Мингьо от Банско) да отвлечем Соломон Паси и да го скрием за известно време, както са направили комитите с американската мисионерка мис Стоун в началото на миналия век, докато не избухне скандал.

К.К. - Вие националистите все искате с рога напред. Първо референдум никой няма да допусне, защото резултатът се знае предварително. А това означава оставане извън Европейския съюз. Депутатите в българското НС са обсебени от идеята за европейско членство. На младите също им се работи за повече пари, макар и непрестижна работа... Аз си давам сметка, че в този момент няма българско правителство, което да пусне в действие спрените блокове на АЕЦ "Козлодуй". Това може да стане възможно само когато водещи страни в ЕС като Германия, Италия, Авст-

рия дадат ход на нови ядрени програми или се откажат от затваряне на техните стари реактори.

Англия по примера на САЩ вече преоценява сроковете за затваряне на нейните 40 годишни реактори. В Германия "зелените" съвсем замлъкнаха. Ангела Меркел вече не говори за пълното изключване на техните 17 ядрени реактори, а бяха приели специален закон за отказ от атомна енергетика до 2020 г. Излиза, че не друго, а "интереса клати феса". Сметката може да се направи и с джобен калкулатор. България губи по 1.5 млрд долара от износ на електроенергия. В това време Косово и Албания са на режим. Всички трябва да сме наясно - времето на евтините горива няма да се върне. Ще печелят и ще бъдат суверенни страните, които имат суровини (Русия) или произвеждат електроенергия с ядрени реактори (Франция). Атомната енергетика ще преживее своя ренесанс поне за още няколко десетилетия. Освен екологическите аргументи има и икономически - удвояването на цената на природния газ оскъпява произвежданата електроенергия със 70%, докато същото увеличение в цената на ядреното гориво - само със 7%. Така че вие протестирайте и се борете за повторното включване на спрени блокове на АЕЦ, но не искайте от нас да излизаме напред. А ние в това време ще подготвим и придвижим всички подробности за АЕЦ "Белене".

Р.В. - Козма, ти си бил директор и на ТЕЦ "Марица Изток -2", и на АЕЦ "Козлодуй". Как да те разглежда човек: като "въглищар" или като "атомщик"?

К.К. - Аз съм за т.н. "енергиен микс". Ние не можем да се откажем от добива на електроенергия с из-

копаеми горива. Това е единственото, което природата ни е дала като собствен ресурс. Лошото е, че при изгаряне на нискокалорични въглища като нашите се отделят много прах, серни окиси и разбира се въглероден двуокис. Улавянето на тези съпътстващи продукти на технологията ще бъде абсолютно задължително в ЕС във връзка с мерките срещу глобалното затопляне. А това ще изисква скъпи и сложни за поддържане съоръжения, които както знаеш са повече химия, отколкото енергетика. Съответно цената на 1 киловатчас няма да падне под 12-15 евроцента. Иначе Турция първа ще пропищи за трансгранично замърсяване от към България. Но както се вижда напоследък с промяната на климата "розата на ветровете" също се променя и първи пропищяха жителите на Стара Загора.

Атомната енергия е велико постижение на човешкия ум. Тя ще служи още десетилетия напред (до изчерпване на запасите от уран) на хората като един от основните източници на енергия. Аз съм фен на атомните електроцентрали, разбира се на безопасните. АЕЦ "Белене" ще бъде такава.

За да могат българските АЕЦ и в бъдеще да служат за развитието на нацията, нужно е целият народ да осмисли значението на атомната енергия за неговия просперитет, така както това са постигнали французите, които достигнаха 80% от производството си на електричество с 58 ядрени реактори.

Доброто функциониране на АЕЦ изисква няколко условия:

1. Независим от политически фактори контрол на състоянието на АЕЦ.

2. Задължително информиране на обществото от ръководството на АЕЦ за състоянието на АЕЦ, т.е. пълна прозрачност.

3. Добра производствена практика на всички нива.

Или накратко казано: независимост, прозрачност, професионализъм.

Не съм сигурен дали България с туризма ще стане Швейцария на Балканите, но нищо (освен политиците) не й пречи да бъде в близко бъдеще "Франция на Балканите".

Р.В. - Все още много хора помнят аварията в Чернобил и се отнасят с недоверие към безопасността на АЕЦ. Техните съмнения се подхранват и от изявлението на някои учени "Да се развива ядрена енергетика е грешна стратегия" (проф. Карнеги Мелон, САЩ). Ти какво би казал по въпроса?

К.К. - Ще кажа, че това твърдение отговаря на името на този професор по химия. Спомням се, че точно мой приятел Пирин Воденичаров, когато искаше да покаже несъгласие с някой, го наричаше "пъпеш". Казвал съм го много пъти, и не само аз, чернобилската авария, при която загинаха 31 души, беше резултат от човешка грешка. Нашите реактори и тези, които искаме да построим в АЕЦ "Белене", са от друг тип - при тях подобно прегряване на зоната на ядрената реакция е изключено.

Новото поколение ядрени реактори изключва човешките грешки, дори те да са направени умишлено. Реакторите са конструирани с т.н. "passive safety system" или система за безопасност, която се включва извън желанието или нежеланието на обслужващия

персонал. Стъпките са следните:

- Прекъсва се ядрената реакция, процеса на делене на урановите ядра;
- Извлича се ефективно топлината, която продължава да се натрупва от радиоактивността на продуктите на разпадане на урановите ядра;
- Спускат се няколко непреодолими за радиоактивните материали прегради.

Сега тези стъпки се предприемат от хора след автоматично включване на дизелов генератор. В новите системи за безопасност излишната топлина се отстранява по гравитачен път и фазов преход и е необходим само един акумулатор, който да отвори вентилите и да поддържа захранването на контролните уреди.

Докато ние се помайваме със строежа на втората АЕЦ, американците приеха Закон за ядрената енергетика, увеличиха експлоатационния срок на половината си ядрени реактори (по-стари от нашите) и започнаха строежа на няколко десетки нови атомни реактори. Те заявиха "ще строим ЯР, защото новите ядрени технологии са по-сигурни и по-чисти от всякога". Допитването показва, че 70% от населението одобрява т.н. План Чейни, изготвен по разпореждане на президента Буш, след като през жаркото лято на 2001 г. се стигна до режим на тока в Калифорния. Разбира се европейците няма да закъснеят да навакнат и ще оплюят зелените, които толкова дълго ги правеха зависими от ОПЕК. Всъщност Романо Проди вече ги нахока.

Р.В. - Как виждаш далечното бъдеще на ядрената енергетика?

К.К. - Глобализацията иска енергия за все повече нови производства. В енергетиката се влагат огромни инвестиции. Разбира се - ще научаваме и за огромни далавери. Част от тези инвестиции са за научни разработки, които ще реализират патенти, отлежавали досега в сейфовете.

Твоят брат Пирин, който работеше по синтеза на амоняк, имаше например идея да караме автомобили с бутилка течен амоняк като го разлагаме каталитично и използваме отделения водород като гориво. Екологично много издържано, само дето трябва да имаш под ръка завод за производство на амоняк като нашия в Димитровград. И с тази подробност, че за да съгъстиш азот и водород до 300 атмосфери, за да се свържат в амоняк, ще трябва да вложиш в този завод повече енергия, отколкото ще получиш в резултат на изгарянето на водорода от амоняка до вода в мотора на леката кола. Идеята е оригинална, но само за страни, които са си надвили на харча. Принципите на термодинамиката са все още в сила.

Подобна идея за преминаване на водородно гориво, като единствена мярка за ограничаване на емисиите на парникови газове, се лансира във връзка с едно ново поколение ядрени реактори, които се охлаждат с газ (напр. с инертния хелий), който са нагрива до 900 °С и се подава във високоефективна газова турбина, която да произвежда ток.

Новото е, че тази турбина може да се свърже с една система за производство на водород с термохимична реакция, но не за разлагане на водата (за това е необходима по-висока температура от 2500 °С), а на друго съединение напр. йодоводород, (HI), което се

разлага при по-ниска температура (450 °C) която е на разположение в отработените газове на турбината. Въпросът е всичко да се направи безотпадно и безопасно за околната среда, защото за целта се използва и сярна киселина. Ти знаеш много добре, че в човешкото тяло само при температура 37 °C в присъствие на катализатори-ферменти стават чудни реакции и то с минимум разход на енергия. Авторите на тези нови реактори-комбайни са от Южна Африка. Но за да се премине към водородно гориво са необходими усилията не на един колектив, а на хиляди учени и инженери от развитите страни. Сигурно между тях ще чувате и български имена - толкова български физици, химици и инженери заминаха да работят в чужбина.

Понякога си мисля: нашето следвоенно поколение видя и гладни години, и изобилие. И хубаво, и лошо, и разруха, и съзидание. Представи си днешна България да бъде запазена като Помпей от някакъв катаклизъм. И след 10 века да започнат разкопки. Всичко, или почти всичко, което ще намерят археолозите (разбира се и АЕЦ "Козлодуй") е построено от нашето поколение и от поколението на бащите ни. А това означава, че нашият живот не е минал напразно.

Иван ГЕНОВ

изпълнителен директор на АЕЦ "Козлодуй"

ИМЕТО НА КОЗМА КУЗМАНОВ ВИНАГИ ЩЕ БЪДЕ СВЪРЗАНО С АЕЦ "КОЗЛОДУЙ"

В историята на АЕЦ "Козлодуй", за изминалите повече от три десетилетия, са записани имената на много ръководители и специалисти, допринесли за изграждането и развитието на българската атомна централа. Сред поредицата от имена особено ярко се откроява името на инж. Козма Кузманов - личност с неоспорим авторитет, прогресивно мислене и доказани мениджърски качества, който се радваше на уважението и признанието на всички, които сме имали честта да го познаваме и да работим с него.

Козма Кузманов е бил ръководител на атомната централа в периода 1974-1977 и 1992-1996 година. Той е директорът, под чието ръководство през 1974 г. е осъществена една наистина уникална технологична операция - пускът на първия ядрен енергоблок не само в България, но и в югоизточна Европа. Той много се гордееше с това постижение на българските учени и българските ядрени енергетици и както сподели по повод 30-годишнината на АЕЦ "Козлодуй", "с пускане на първи енергоблок преди 30 години малка България стана не само първата в югоизточна Европа, но и тринайсетата в света страна с атомна енергетика. Бъл-

гария бе и сред първите в Европа - след нас словациите пуснаха АЕЦ "Бухунице", унгарците - АЕЦ "Пакш", а словенците - АЕЦ "Кръшко"... Мисля, че днес трябва да се преклоним пред специалистите, работили за изграждането и пускането в експлоатация на АЕЦ "Козлодуй" - инвеститори, проектанти, строители, монтажници, експлоатационен персонал. Всички те поеха на плещите си огромна отговорност и успешно се справиха с предизвикателствата, които стояха пред тях... Според мен това е най-важното, което предопредели и по-нататъшната успешна работа на електроцентралата и нейния висок международен рейтинг."

Не случайно цитирам тези думи. От тях личи едно негово качество, което всички, които го познавахме, ценяхме особено много - вниманието му към хората, към всеки отделен човек. Удивително е, че Козма Кузманов, директорът на АЕЦ "Козлодуй", познаваше и помнеше по име всички, които бе срещал на площадката - както неговите колеги от ръководния екип, така и обикновените работници. При всяка възможност той проявяваше интерес към нас, към нашите семейства, засвидетелстваше искрена загриженост и съпричастност към нашите проблеми, когато имахме такива. За нас това бе особено важно, приемахме го като израз на неговото признание и персонална оценка за личните ни качества и за значимостта на полаганите усилия, без значение от нивото на работната позиция.

И независимо от това, че професионалната му съдба през годините бе свързана с различни места, Козма Кузманов никога не престана да следи развитието

на АЕЦ "Козлодуй" и да се радва на нейните постижения. Дори и след като се пенсионира, той продължи да подкрепя атомната централа по всички възможни начини. С особено вълнение и дълбока признателност искам да подчертая, че до края на живота си той бе до нас в усилията ни да докажем необходимостта от подновяване на работата на преждевременно спряните 440-мегаватова блокове...

Той бе много щастлив, че именно в нелеката школа на атомната централа са израсли професионално и са формирани много от днешните ръководители на българската енергетика, много от експертите на Агенцията за ядрено регулиране, много експерти и сътрудници на Международната агенция по атомна енергия, както и отлични специалисти, които успешно се реализират в други атомни централи по света: САЩ, Франция, Канада, ЮАР.

Ще си позволя накрая да го цитирам още веднъж: "Това, което смятам за особено ценно е, че едновременно със запазването на традициите, изграждани в продължение на 30 години, хората в АЕЦ "Козлодуй" имат усет към новото, към внедряването на най-новите съвременни постижения, благодарение на което АЕЦ "Козлодуй" днес е оценена толкова високо. Бих искал да кажа на всички работещи в атомната централа, че трябва да запазят моралните качества и високия дух, пренесени през годините, своята любов към професията, за да продължат да работят по същия начин и да отстояват позициите, които нашата централа има днес."

А днешните постижения на АЕЦ "Козлодуй" не биха били възможни, ако за нея не бяха работили такива

изключителни личности и професионалисти като Козма Кузманов.

юли, 2008 г.

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Марин Ботунски - Ето такъв човек	5
Донка Кузманова - Нашият живот	10
Мария Иванова Кузманова - Добрева - Не само го обичах, аз му се възхищавах	29
Кирил Медникаров - Ученическите години на Козма	34
Любомир Иванов - Модел на истински ръководител	41
Козма Кузманов - Успешната работа на нашата централа бе предопределена още в началото	44
Интервю на Невена Маркова с Козма Кузманов - Да бъдеш добър професионалист и толерантен ръководител	50
Интервю с инж. Козма Кузманов - АЕЦ - Козлодуй - сигурна и безопасна	55
Интервю на Невена Маркова с Козма Кузманов - За мен сигурността на АЕЦ - Козлодуй е по-важна от електропроизводството	59
Козма Кузманов - Проблеми и перспективи в общественото признание на атомната енергетика	64
Козма Кузманов - Еволюцията в безопасността на атомните електроцентрали	71
Козма Кузманов - В АЕЦ - Козлодуй работят достойни и компетентни специалисти и ръководители	74
Интервю на Невена Маркова с Козма Кузманов, управител на АЕЦ - Козлодуй - Атомните централи са най-чистите и най-евтините производители на енергия	81
инж. Козма Кузманов - Българската атомна енергетика и необходимостта от обществената ѝ подкрепа	86

Иван Кузманов - Моят татко: Баща и Човек с главно "Ч" ...	93
Надежда Кузманова - Почит към татко	95
Дора Кузманова - Моят дядо	100
Богомил Манчев - Изключителен и човечен	102
Никола Балабанов - Разказ за един светъл човек	104
Русчо Янков - Защо Българското ядрено дружество настоява малките блокове на АЕЦ "Козлодуй" да работят ...	112
Жан Пиер Делкасо - От Пиринеите до Родопите - едно френско-българско приятелство	117
Станислав Георгиев - Какво беше Козма Иванич за мене?...	122
Русчо Янков - Енергетикът дипломат	127
Иван Василев - Жизнен, компетентен и всеотдаен	133
Милко Торбов - Ярка, изявена, всеотдайна личност	139
Из поздравителните адреси	147
Дичко Прокопиев - Мисли за човека Кузманов	151
Боянка Гъркова - Първата художествена галерия в Културния дом към АЕЦ "Козлодуй"	153
Теменужка Радулова - За човека Козма Кузманов	156
Кирил Човиков - Приятелят Козмата	160
инж. Георги Киров - Къде си, Козма Кузманов?	163
Весела Ванева - Чудото АЕЦ "Козлодуй"	166
Румен Воденичаров - Разговори с инж. Козма Кузманов	175
Иван Генов - Името на Козма Кузманов винаги ще бъде свързано с АЕЦ "Козлодуй"	186

ЕТО ТАКЪВ ЧОВЕК

Българска, първо издание
Съставителство - Донка Кузаманова
и Марин Ботунски
редактор Марин Ботунски
Технически редактор - Стоян Стоянов
Формат 84 / 108 / 32
Печатни коли - 14
Тираж - 500 бр.
ISBN 978-954-9325-52-2
Предпечатна подготовка : "Контакт - 92"
Печат: БГ Принт - Враца
2008 г.

Книгата се издава с финансовата подкрепа
на АЕЦ "Козлодуй"